

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ A KULTURNÍ DĚDICTVÍ

Irena Korbelářová

Opava 2015

Studijní text vznikl s podporou rozvojového projektu Slezské univerzity v Opavě
„Příprava studijního oboru Kulturní dědictví v regionální praxi (bc., mgr.)“ na rok 2015.

© prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.
© Slezská univerzita v Opavě
Jazyková korektura: Mgr. Jorga Kunčíková
Grafické zpracování: Dušan Dluhoš
Tisk: X-MÉDIA servis s.r.o

Opava 2015

OBSAH

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ – KULTURNÍ DĚDICTVÍ – REGIONÁLNÍ
PRAXE. ÚVOD
HISTORICKÉ PRAMENY
METODY HISTORICKÉHO VÝZKUMU
POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ
PALEOGRAFIE
CHRONOLOGIE
METROLOGIE
DIPLOMATIKA
KODIKOLOGIE
EPIGRAFIKA
SFRAGISTIKA
HERALDIKA
NUMISMATIKA
GENEALOGIE
KULTURNÍ DĚDICTVÍ
PRAMENY K DĚJINÁM ČESKÝCH ZEMÍ JAKO KULTURNÍ DĚDICTVÍ
SPORNÉ PRAMENY
EDICE, REGESTÁŘE K DĚJINÁM ČESKÝCH ZEMÍ (VÝBĚR)
LITERATURA, INFORMAČNÍ ZDROJE, VYOBRSAZENÍ

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ – KULTURNÍ DĚDICTVÍ – REGIONÁLNÍ PRAXE. ÚVOD

Pomocné vědy historické ve smyslu souboru disciplín úzce spjatých s pramenným výzkumem i jednotlivých vědeckých oborů, vytvářejících tento do jisté míry volný soubor, jsou považovány za vrcholně specializovanou oblast historického bádání, mnohdy spojovaného jen s medievistikou a raně novověkým výzkumem. Ve skutečnosti, při odpovědném přístupu ke zpracování takřka jakéhokoli tématu, by měly být (pochopitelně v odpovídající míře) pomocné vědy aplikovány i v kontextu studia moderních a soudobých dějin. Svě nezastupitelné místo mají rovněž v mezioborovém výzkumu, kdy spolu s postupy a metodami dějin umění, kartografie, ale i archeologie mohou přispět k ucelnějšímu a mnohdy přesnějšímu uchopení určitého tématu a osvětlení specifických problémů. V této rovině bylo na pomocné vědy historické doposud vždy nahlíženo v rámci univerzitní přípravy budoucích odborníků v oblasti historie a příbuzných oborů. Studentům bylo vštěpováno desetiletími prověřené penzum znalostí a také praktických dovedností (neboť schopnost pracovat s historickými prameny „pomocnovědnými“ postupy a metodami znamená disponovat i dostatečnou erudicí řemeslnou), snad jen s jistými odlišnostmi, jednalo-li se o studium odborné či pedagogické. Tak, jak je toto nepodkročitelné minimum v současné době prezentováno obtížně překonatelným kompendiem kolektivu autorů katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy *Vademecum pomocných věd historických*, vydaným v nesčetných reedicích, podle potřeby doplněným specializovanými skripty, paleografickými příručkami, čítankami apod.

S rozkvětem nových, často mezioborových a profesně orientovaných, studijních směrů a také s rozvojem celé řady moderních forem prezentace národních, regionálních a lokálních dějin a kulturního dědictví, s jejich využíváním v edukaci, osvětě a v neposlední řadě rovněž v oblasti volnočasových aktivit a turismu, se objevuje potřeba poskytnout jakýsi **elementární přehled informací o pomocných vědách historických, předmětech jejich bádání, užívaných postupech a metodách** také dalšímu okruhu uživatelů: **studentům** nehistorických či jen s historií volně svázaných oborů, např. památkové péče, kulturologie, turismu a kulturního turismu ad., ale i **příslušníkům** laické **veřejnosti**, kteří se zajímají o historii, pomocné vědy historické (či některou z nich), památky a kulturní dědictví českých zemí v evropském kontextu, a **pracovníkům v regionální praxi** (regionální rozvoj, vzdělávání, popularizace, volnočasové aktivity, turismus ad.).

Zvolený oborový profil uživatelů vedl k další specifikaci zaměření textu. Především jsme výklad propojili s tematickým okruhem kulturního dědictví, které stojí v současnosti stále soustředěněji v centru zájmu odborného výzkumu, veřejných (státních i nestátních) institucí i laické veřejnosti.

Kulturní (hmotné i nehmotné) dědictví, má-li být správně nadále uchováno, musí být především rozpoznáno, pochopeno a ohodnoceno, a to nikoli jen odbornými a ze zákona odpovědnými institucemi, ale i laiky: zájemci, návštěvníky, uživateli různého věku, profese, intelektu. A aby k tomu došlo, musí být toto kulturní dědictví dobře popsáno a vyloženo, a to

na srozumitelné, adresátovi přístupné, ba zajímavé a současně uspokojivé odborné úrovni. Je třeba, aby pedagog či pracovník v regionální praxi – nejen historik či kunsthistorik, ale také pedagog, zaměstnanec kulturněhistorických institucí a zařízení cestovního ruchu ad. – disponoval určitou „nadhodnotou“, díky níž může kulturní dědictví prezentovat srozumitelně a fundovaně. A takovou nadhodnotou mohou být právě znalosti z oblasti pramenovědných studií a pomocných věd historických a také památek, artefaktů a historických aspektů, které jsou v jejich rámci sledovány.

Osoby, působící ve školství a regionální praxi, musí být navíc připraveny na stále náročnější a různorodější odběratele služeb. Náročná je prezentace historických událostí, historických pamětihodností a kulturního dědictví žákům a studentům různého věku a zájmového zaměření, tím spíše dětem a mladistvým s poruchami učení a specifickými potřebami. Je třeba hledat cestu k atraktivnímu podání vybraných aspektů kulturního dědictví, a ač se to nemusí na první pohled zdát, i pomocné vědy historické a speciální témata, kterými se zabývají, mohou k představení vybraných zásadních témat přispět (vojenství – erby – státní znak; ilustrované kroniky – dějiny každodennosti; kulturní objekty – dobová sgrafita ad.)

Rozrůstá se skupina zájemců o kulturní turismus, tedy o volnočasové a relaxační aktivity a produkty cestovního ruchu, do nichž je zakomponováno poznávání historie a kulturního dědictví vybraných regionů. Přibývá zájemců o akce obdobného zaměření z řad osob se specifickými potřebami (senioři, rodiče s dětmi, osoby různého druhu a stupně fyzického či mentálního handicapu) a také se specifickými požadavky (tematicky zaměřené produkty pro „poučené“ laiky, pro zájemce o zážitkový turismus, „event“ produkty ad.).

Při přípravě studijních textů jsme měli na paměti všechny výše uvedené aspekty propojení pomocných věd historických a kulturního dědictví i potenciální uživatele jak z řad studentů, tak potenciálních zájemců z regionální praxe: usilujeme o předložení nejzákladnějšího **souhrnu údajů a informací o pomocných vědách historických a disciplínách**, které tvoří jejich tradiční soubor; dále charakterizujeme předmět (či předměty), na něž je zaměřeno pomocnovědné zkoumání, tedy **historické prameny**, přičemž máme na paměti, že na všechny lze nahlížet jako na **kulturní dědictví**. Prezentujeme rovněž konkrétní prameny, svázané s dějinami českých zemí, které jsou prohlášeny **kulturními památkami**.

HISTORICKÉ PRAMENY

Historickým pramenem rozumíme jakýkoli artefakt, pozůstatek lidské činnosti, který může poskytnout relevantní výpovědi o dějinném vývoji lidského jedince a společnosti. Moderně jej lze označit za specifický druh informačního zdroje.

Historické prameny představují velmi pestrou a početnou množinu dokladů nejrůznějšího charakteru, kterou je možno – a také nutno – **vnitřně strukturovat**, a to z nejrůznějších hledisek: s ohledem na jejich formální znaky (hmotné – movité a nemovité, písemné, ústní), na obsah (umělecké, ekonomické, technické, tradiční apod.), původ (např. úroveň provenience: země, stát, region, lokalita; konkrétní určení: Evropa, Střední Evropa); chronologické zařazení (starověké, středověké, novověké, soudobé), slohové zařazení (antické, románské, gotické, renesanční, barokní, rokokové, klasicistní ad.), způsob dochování (originál, kopie) a mnoho dalších aspektů.

Z hlediska historického bádání a zapojení pomocných věd historických je asi nejběžnější rozdělení na prameny **písemné, nepísemné a ústní**.

Písemné prameny jsou takové, v nichž převažuje textová část a jsou obvykle vyhotoveny na paleografickém materiálu (papyrus, pergamen, papír). Dále je lze dělit, i s ohledem na pomocnovědné disciplíny, které se jimi zabývají, na

✓ **prameny úřední povahy** neboli prameny institucionálního charakteru, tedy takové, které vznikly z činnosti úřadu/instituce veřejného charakteru (státní správa a samospráva, církevní instituce, školy a vzdělávací instituce, spolky a sdružení, včetně zájmových organizací ad.); zařadit sem lze i prameny normativního charakteru (zákony, zákoníky, ústavy), tvořící někdy samostatnou skupinu; prameny úřední povahy studuje zejména **diplomatika** v kooperaci s dalšími pomocnými vědami;

✓ **prameny neúřední povahy**, které představují vnitřně složitou skupinu písemností, jež lze rozdělit např. na **narativní** neboli vyprávěcí prameny (kroniky, letopisy, anály), k nimž mají blízko hagiografické prameny (legendy o životě, skutcích a smrti světců); **liturgické** (náboženské texty zvl. pro bohoslužby); **krásná literatura** (romány, fikce, povídky); **učební texty**;

✓ **prameny soukromého původu**, tedy takové, které vznikly z ryze privátních důvodů; jednat se může o osobní deníky, memoáry neboli vzpomínky; řadí se sem někdy i osobní pozůstalosti, ovšem s výhradou, že takový soubor může obsahovat i úřední materiály.

Všechny uvedené písemné prameny jsou v kontextu pomocnovědných disciplín vnímány jako díla rukopisná. Uvažujeme-li o pramenech, nelze opominout ani **texty strojopisné** (od 19. století) a **tištěné**, a to kamenotiskem, knihtiskem (tiskařským lisem) a moderními formami (inkoustové, laserové tiskárny). Tato skutečnost byla *via facti* akceptována při studiu písemností úředního charakteru. Neúřední materiály jsou kodikologií studovány pouze v rukopisné podobě. Tištěnými neúředními knihami se zabývají spíše interdisciplinárně pojatá studia, spojující je s dějinami knihoven.

Za samostatné připomenutí stojí další tištěné prameny, a sice **periodický tisk** (noviny, týdeníky, měsíčníky), který může být politického, kulturně politického, odborného/vědeckého, naučného, zábavního charakteru.

Na pomezí psaných a hmotných pramenů stojí takové artefakty, které jsou studovány epigrafikou. Jedná se o **nápisy** umístěné na nemovitostech (na budovách či jejich vnitřních stavebních prvcích, na zdech ve smyslu samostatných objektů), na objektech v krajině (hraniční kameny, smírčí kameny a kříže, boží muka, pomníky a památníky, sepulkrální objekty ad.), na zvonech, na movitých objektech (mobiliář).

Další skupinu představují prameny, které byly dříve označovány jako hmotné, s rozvojem médií se ale jejich složení rozšířilo a s přihlédnutím k nim je asi výstižnější označit je za **nepísemné prameny**. Vnitřně je lze strukturovat na

- ✓ **hmotné prameny** v pravém slova smyslu, obvykle výtvořiny lidské činnosti, které můžeme vnitřně rozčlenit na objekty **nemovité** (v terénu pevně ukotvené objekty, tedy stavby všeho druhu, milníky, drobné církevní objekty, technické objekty ad.) a **movité prameny** (přenosné objekty, nábytek, vybavení obytných, hospodářských objektů, šperky atd.);
- ✓ **umělecké prameny** ve smyslu produkce výtvarného umění (malířství, sochařství, užité umění);
- ✓ **ikonografické prameny** neboli obrazové prameny (kresby, litografie), které nemusí být současně uměleckými prameny;
- ✓ **kartografické prameny** (geografické, politické, historické mapy, územní plány ad.);
- ✓ **audiovizuální prameny**, které nelze zaměňovat či automaticky zařazovat mezi umělecké prameny (fotografie, filmy, videofilmy, rozhlasové a televizní nahrávky ad. mediální produkty).

Do skupiny **ústních pramenů** náleží produkty, předávané ústní tradicí, vyprávěním, dodatečně fixované v písemné podobě. V moderní době mohou být ústní prameny zaznamenány i v původní zvukové formě na médiích. Náleží sem

- ✓ **tradiční prameny**, zejména ústní lidová slovesnost, báje, pověsti a další mytologická vyprávění;
- ✓ **orální historie** neboli ústní výpovědi současníků o historických událostech, každodennosti, zkušenostech atd.

INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE O PRAMENY

Prameny jsou nejčastěji uloženy v archivech, muzeích či knihovnách, někdy také (zejména v zahraničí) v soukromých rukou (fyzické osoby, právnické osoby, například církve a církevní instituce, podnikatelské subjekty apod.).

Archivem rozumíme ve smyslu zákona č. 499/2004 Sb., o archivní a spisové službě, naposledy novelizovaného zákonem č. 150/2014 Sb. „zařízení, které slouží k ukládání archiválií a péči o ně,“ přičemž **archiválie** je „záznam, který byl vzhledem k době vzniku, obsahu, původu, vnějším znakům a trvalé hodnotě dané politickým, hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrán ve veřejném zájmu k trvalému uchování a byl vzat do evidence archiválií; archiváliemi jsou i pečeti, razítka a jiné hmotné předměty související s archivním fondem či s archivní sbírkou, které byly vzhledem k době vzniku, obsahu, původu, vnějším znakům a trvalé hodnotě dané politickým,

hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrány a vzaty do evidence“.

Jinak řečeno je **archiv** institucí, jejímž posláním je **shromažďování, zpracovávání, ochrana a zpřístupňování písemností** a s nimi souvisejících předmětů, které jsou pro svou hodnotu a vypovídací schopnost určeny k trvalému uchování.

V archivu jsou archiválie (písemnosti a předměty) členěny do

- ✓ **archivních fondů** neboli souboru materiálů z činnosti jednoho určitého původce (fyzické nebo právnické osoby, organizační složky státu, územního samosprávného celku apod.) a jedná se tedy o písemnosti do jisté míry příbuzné;
- ✓ **archivních sbírek** neboli souborů archiválií navzájem propojených jedním nebo několika společnými znaky (např. sbírka matrik, sbírka kronik, sbírka pečetidel, sbírka fotografií).

Při studiu archivních materiálů je možno použít obvykle **archivní pomůcky**, soupisy jednotek, z nichž je celý soubor tvořen, někdy s jejich popisy a jiným komentářem. V ČR jsou vyhotovovány

- ✓ průvodce po archivu – popis dějin archivu jakožto instituce, přehled fondů a sbírek);
- ✓ inventář archivního fondu nebo sbírky – soupis inventárních jednotek fondu či sbírky s jejich stručnou charakteristikou a odkazem na archivní evidenci, který bývá provázen úvodním popisem fondu a jeho dějinami;
- ✓ katalog – podrobný rozpis jednotlivých záznamů v archiválii (inventární jednotce), například katalog městské knihy, kopíáře listin apod.

♠ **Pozor:** při výzkumu archiválií je třeba si pro potřeby další odborné práce a zveřejnění výsledků činit přesné záznamy o každé studované archiválii (název archivního fondu, název archiválie dle inventáře, časové určení, inventární číslo, stará signatura pokud existuje, číslo kartonu)! Tyto **identifikační údaje** o každém studovaném prameni musí být uváděny ve vědeckých textech (včetně bakalářských a diplomových prací) v **poznámkovém aparátu**, a to ve složení název archivu, název fondu, inventární číslo, signatura, karton, případně pagina/folium.

Příklady citace:

- ✓ nejstarší dochovaná listina k dějinám města Opavy z roku 1547:
Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 1;
- ✓ matrika narozených/pokřtěných farnosti u Sv. Duchav Opavě, 17.-20. století:
Zemský archiv v Opavě, Sbírka římskokatolických matrik býv. severomoravského kraje, inv. č. 1, sign. OpII, pag. 12-12v.

Slovo **archiv** může v užším slova smyslu (a ne zcela přesně) označovat i **depozitář** (sklad písemností) a také **spisovnu** neboli registraturu (soubor písemností jednoho původce, které jím ještě nebyly předány a zpracovány k trvalému uložení). Dále slovo archiv může označovat soubor písemností jednoho původce (například archiv městské rady Jakubova, archiv rodu Kličeků u Kozí Hory, archiv rudského kláštera). Odtud pak mohou být odvozeny oficiální názvy archivních fondů, například Archiv města Opava.

Historické prameny zejména hmotné povahy, ale i písemnosti a záznamy pramenů ústních, mohou být dále uloženy v **muzeích**. Podle definice Mezinárodní rady muzeí (International Council of Museums) je muzeem „*stálá nevýdělečná instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává, zkoumá, zprostředkuje a vystavuje hmotné doklady o člověku a jeho prostředí za účelem studia, vzdělání, výchovy a potěšení*“.

Artefakty, o něž muzea pečují, jsou rozděleny do **sbírek**, souborů jednotek shodného nebo podobného charakteru (sbírka nerostů a minerálů, sbírka pečeti, sbírka starých tisků). Může se jednat nejen o sbírky hmotných artefaktů (přírodniny, umělecké předměty, mobiliáře venkovského, městského i šlechtického původu, etnografické materiály apod.), ale také o sbírky písemností, map a plánů, fotografií, filmů, zvukových nahrávek ad.

Specifickým druhem muzeí jsou skanzeny neboli muzea v přírodě. Skanzeny mohou vzniknout jednak v místech s původní obytnou a užitkovou (hospodářskou) zástavbou, nejčastěji venkovského charakteru. Budovy přitom mohou být alespoň zčásti užívány ke svému původnímu účelu, včetně bydlení (např. Vlkolínek u Ružomberoku, Slovensko). Mohou ale být vytvořeny do jisté míry uměle, kdy do předem k tomu určené lokality jsou svezeny budovy z různých míst z blízkého i vzdálenějšího okolí a uspořádány do logického prezentačního celku (Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Bečvou; Opolí, Polsko ad.). Edukační formu mají skanzeny vybudované z replik či objektů experimentálně vytvořených na základě vědeckého bádání (Modrá u Uherského Hradiště).

Specifickým druhem muzeí jsou rovněž **galerie**, zaměřené zejména na uchování a zpřístupňování uměleckých děl (výtvarných – malířských, sochařských, fotografických, užitého umění ad.).

V podstatě ve všech uvedených (a ještě v mnoha dalších) typech institucí jsou shromažďovány, zpracovávány a zpřístupňovány historické prameny nejrůznějšího charakteru, při jejich studiu se mohou v různé míře uplatnit pomocné vědy historické.

METODY HISTORICKÉHO VÝZKUMU

Historické bádání, během něhož jsou prameny podrobovány studiu, je prováděno s využitím jasně daného systému historických metod a postupů. Prvním krokem musí být vždy **výběr tématu**, při němž je třeba zvážit

- ✓ **stav výzkumu**, prezentovaný v publikované odborné literatuře (odborné knihy, studie a články ve vědeckých periodících);
- ✓ **individuální dispozice badatele** (znalost cizích jazyků v návaznosti na zvolené téma; řemeslná dovednost v oblasti práce s prameny – schopnost čtení „starých“ písem ad.);
- ✓ **dostupnost literatury a pramenů** – topografie archivů, knihoven, muzeí ad., v nichž jsou potřebné prameny uloženy, náklady na jejich návštěvu, přístupnost pramenů badatelům apod.);
- ✓ **potřebnost tématu a společenskou poptávku** po něm (financování výzkumu) ad.

Po zvolení tématu následuje **heuristika**, tedy shromáždění

- ✓ odborné **literatury** (v originále, kopiích, prostřednictvím digitálních knihoven, meziknihovni výpůjční služby apod.);
- ✓ **edic pramenů**, tedy tiskem zpřístupněných textů či jiných historických pramenů (numismatické, epigrafické, sfragistické, heraldické ad.);
- ✓ **pramenů** ve smyslu souboru informací, sestavených na základě uskutečnění prospekce pramenů uložených ve speciálních institucích (archivech, muzeích, knihovnách) a v soukromém držení; dále rešerší pramenů, kopií pramenů (xerokopií, digitálních kopií, fotografií, podle pravidel majitele či správce konkrétních pramenů) ad.

Po heuristice přichází ke slovu další fáze, a sice **analýza** pramenů, tedy zevrubný rozbor každé jednotliviny z hlediska obsahového (věcného) a pramenného. Při **obsahové analýze** sledujeme konkrétní informace uvedené v textu, obsažené na vyobrazení, na mapách a plánech či na jiných dokladech (chronologické údaje, osoby, místa, zaznamenané události, právní akty atd.). **Pramenná analýza** studuje vlastní pramen, a to právě s aplikací pomocných věd historických. Sleduje znaky pramene:

- ✓ **vnější znaky**, tedy takové, které můžeme maximálně věrně popsat jen tehdy, máme-li k dispozici pramen fyzicky. U písemnosti se jedná například o psací látku (papyrus, pergamen, papír či archeologické látky) a psací prostředek (inkoust, tuha, barva), písmo, rozměry ad. U hmotného artefaktu (pečeť, erb, platidlo) se jedná o materiál, z něhož je vyroben (kov, kámen ad.), velikost, písmo, je-li užito atd.;
- ✓ **vnitřní znaky** pramene jsou takové, které můžeme studovat a popsat i s využitím edice či reprodukce. U písemností i hmotných pramenů jde kupříkladu o jazyk, formulář (uspořádání textu) ad.

Současně s analýzou obvykle probíhá **kritika pramene**: s aplikací svých znalostí a zkušeností hodnotíme vypovídací schopnost pramene a jeho **věrohodnost**. Obvykle současně užíváme **komparace** (srovnání) s informacemi a údaji z jiných zdrojů.

♠ Pozor: při analýze a kritice většiny pramenů obvykle aplikujeme současně, anebo jen v těsné následnosti, znalosti a dovednosti z různých pomocnovědných disciplín: z tak zvaných

základních (paleografie, chronologie, metrologie) v kombinaci se znalostmi a dovednostmi z diplomatiky a současně ze sfragistiky (pokud se jedná ú úřední materiál) nebo z kodikologie (pokud se jedná o neúřední materiál), z heraldiky a genealogie (pokud studujeme společnost, rodové a rodinné vztahy) a tak bychom mohli pokračovat.

Poté, co došlo ke shromáždění všech informací, které pramen nabízí, a proběhla jejich analýza a kritika, následuje **interpretace** neboli výklad zjištěných skutečností. V této fázi přináší badatel nová řešení, nová vysvětlení studovaného problému. Interpretace je do jisté míry závislá nejen na jeho výzkumných zkušenostech, množství údajů, které shromáždil, ale také na jeho osobní povaze, vnímání, světovém názoru apod. Historiografie – popis dějinných událostí – totiž zůstává vždy ovlivněna subjektivní složkou.

Po uvedených krocích může nastoupit další fáze, a sice **syntéza**. Jedná se o shrnuté, komplexnější představení tématu, které obvykle spojuje dřívější vědecké výsledky s novými zjištěními a současně formuluje širě koncipovaný přehled zvolené problematiky.

Zjištěné poznatky, k nimž badatel dospěl, bez ohledu na to, zda se zabýval jen dílčím úsekem, který zpracovával analyticky, anebo se soustředil na obecnější téma, které pojal synteticky, následuje **prezentace** neboli zveřejnění výsledků. Může nabývat formy

- ✓ **písemné** (odborná kniha, monografie čili odborná kniha na jediné téma; studie; článek; zpráva ad.);
- ✓ **ústní** (přednáška; referát; zpráva; sdělení ad.);
- ✓ **kombinované** (referát na konferenci s textovou podobou pro publikování ve sborníku).

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ

Pomocné vědy historické představují soubor disciplín, které slouží ke **zkoumání a kritickému hodnocení historických pramenů**. Napomáhají je dešifrovat, popisují a hodnotí jejich vnější a vnitřní znaky, určují jejich význam a funkci. Slouží k určení **vypovídací schopnosti** pramenů (množství informací, které obsahují) a míry autentičnosti a **věrohodnosti** pramenů, napomáhají ke zhodnocení informací, které jsou v nich obsaženy.

Pomocné vědy se opírají o specifické metody práce. Zabývají se zejména **písemnými** historickými prameny a také hmotnými, ikonografickými, kartografickými, tradičními (ústními) a **dalšími druhy pramenů**, které s písemnostmi, jejich genezí (vznikem a vývojem), právní a společenskou funkcí, proveniencí (původem) a jinými aspekty souvisejí. Pracovně můžeme konstatovat, že se pomocné vědy zaměřují na studium jevů spojených s prameny z tak zvané „historické doby“, přičemž takto můžeme označit dějinná období, pro něž existují písemné výpovědi současníků. V evropských dějinách tak můžeme aplikovat pomocnovědné studium od doby antiky (starověké Řecko, Řím a další starověké civilizace). V českých zemích vznikaly nejstarší písemné prameny domácí provenience v období Velké Moravy (9. - poč. 10. století) a v období přemyslovského státu (od 10. století).

Pomocné vědy historické tím, že podrobně studují jednotlivé druhy pramenů, popisují, vykládají a hodnotí prameny, **pomáhají historikům proniknout do podstaty jevů** a okolností bezprostředně **souvisejících s prameny**. Otevírají jim tak cestu k fundovanému využívání pramenů při výzkumu věcně-chronologických aspektů vývoje společnosti: politických, kulturních, hospodářských a sociálních dějin, dějin každodennosti a mentalit a dalších oblastí, a to od doby antiky přes středověk, raný novověk a novověk až po současnost.

Pomocné vědy se uplatňují zejména v některých fázích historického výzkumu, a to při **analýze, kritice a interpretaci pramenů** a v nich obsažených informací. Zabývají se přitom **vnější kritikou**, zvl. určením pravosti a stupně autentičnosti pramene, vyjasněním okolností jeho vzniku, určením času a místa jeho vzniku aj. V rámci **vnitřní kritiky** se věnují rozbu obsahové stránky dokumentu. Hodnotí míru vypovídací schopnosti a věrohodnosti pramene, využívá komparace i dalších metod.

V úloze pomocné vědy může při historickém výzkumu vystupovat v podstatě **jakákoli vědecká disciplína**, která existuje jako samostatný obor a jejíž odborné postupy lze využívat při výzkumu a výkladu pramenů (např. geografie při zkoumání historických map a plánů, archeologie při studiu hmotných pramenů, dějiny umění/kunsthistorie při studiu uměleckých předmětů, které současně slouží jako pramen pomocnovědného bádání, ale také chemie při studiu psacích látek a psacích prostředků, fyzika při uplatňování exaktních postupů u stanovování stáří pramenů apod.)

V **latinském kulturním prostředí**, k němuž **české země** náleží, tedy v oblastech, které se vyvíjely pod přímým vlivem antické (řecké a zvláště římské) kultury a společným dorozumívacím jazykem vzdělců v nich byla ve středověku a raném novověku latina, se ustálil **užší okruh pomocných věd**, obvykle tvořený **deseti disciplínami**. Prvopočátky takového pojetí byly položeny v 17. století, kdy bylo zahájeno kritické studium historie a

historických pramenů. Tedy takové, které se snažilo s využitím podrobného rozboru všech aspektů souvisejících s pramenem a komparace s dalšími dostupnými informacemi určit jeho pravost, anebo odhalit, že se jednalo o padělek neboli falzum, dále určit míru věrohodnosti pramenů, jejich přínos pro bádání atd.

V evropském kontextu je za **počátek kritického studia pramenů** považován spor o pravost listin benediktinského kláštera v Saint Denis u Paříže. Obhajobu pravosti listin, zpochybněných belgickými jezuity, provedl a do zdárného konce dovedl **Jean Mabillon**. Opíral se přitom o moderní vědecké metody, zejména zevrubný diplomatický a paleografický rozbor. Výsledky publikoval v roce 1681 v knize *De re diplomatica libri sex* (Šest knih o diplomacie), která je první skutečně vědeckou publikací o historických pramenech.

Kritické studium pramenů se začalo soustavně rozvíjet od konce 18. století, v návaznosti na rozvoj osvícenské vědy. **V českých zemích** stáli u jeho zrodu např. **Gelasius Dobner** či **Josef Dobrovský**, v dalších generacích v 19. století pak **František Palacký**, **Karel Jaromír Erben** či Josef Emler. K nejvýznamnějším vědcům té doby náležel **Gustav Friedrich**, první vydavatel středověkého listináře k českým dějinám *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (od 1904), autor datovací příručky *Rukověť křesťanské chronologie* (1934) a řady odborných pojednání.

Studium pramenů a pomocných věd historických bylo u nás soustředěno zprvu okolo pražské univerzity, kde byla už roku 1784 založena specializovaná stolice (katedra). Velký vliv na rozvoj českých bádání měla univerzita ve Vídni, zvláště její Ústav pro rakouský dějepis (*Institut für Österreichische Geschichtsforschung*). Kromě pražské univerzity (dnes Univerzita Karlova) se významné centrum studia historických pramenů a pomocných věd vytvořilo po vniku Československa např. na brněnské univerzitě (dnes Masarykova univerzita), v současnosti se rozvíjí i na dalších univerzitách a ve významných archivech.

Užší okruh pomocných věd historických lze s ohledem na jejich zájem rozdělit studijně na dvě skupiny.

Mezi **základní pomocné vědy** řadíme takové, které analyzují a hodnotí základní vnější a vnitřní znaky pramenů a zabývají se jejich společnými jevy. Jedná se například o písmo, chronologické (tedy časové) a metrologické (tedy měrné) údaje. Tyto disciplíny se vztahují k široké pramenné základně, nikoli pouze k pramenům písemným.

Klíčové postavení mezi nimi zaujímá **paleografie** neboli **nauka o písmu**. Studuje písmo v jeho širokém kontextu, a to z hlediska jeho vývoje, funkce a systému. Paleografie napomáhá při správném čtení textů, dešifrování zkratk atd.

♠ **Pozor: paleografii nelze ztotožňovat s grafologií!** Tato disciplína se zabývá rovněž písmem, ale v psychologickém kontextu. Zajímá ji projekce osobnosti pisatele a jeho psychických vlastností v ručně psaném písmu. V této rovině je dnes grafologie považována za pavědu. Přínosem může být studium písma konkrétního jednotlivce za účelem určení jeho autenticity. Tento krok bývá spojován s grafologií, je ale vlastní i paleografii, pokud se jedná o „staré“ písmo.

Ostatní obory první skupiny se zaměřují na některé vnitřní znaky pramenů, které přinášejí na konkrétním obsahu nezávislé základní věcné údaje, neboť bez jejich analýzy a

interpretace nelze textu porozumět. Jedná se především o historickou **chronologii**, tedy vědu o způsobech měření času v minulosti a převodech těchto starých údajů na dnešní způsob určování dat a dále o historickou **metrologii** neboli vědu o váhách a mírách v minulosti a jejich převodech na současné měrné systémy.

Druhou skupinu tvoří disciplíny, které můžeme označit jako **materiálové/pramenné pomocné vědy**, tedy takové, které se zabývají konkrétní skupinou historických pramenů/materiálů. Dominantní postavení mezi nimi zaujímá **diplomatika**. Věnuje se písemnostem úřední povahy v nejširším slova smyslu, a to jejich popisu, analýze, interpretaci, klasifikaci, určení stupně věrohodnosti a vypovídací schopnosti. Přispívá i k procesu zpřístupnění pramenů formou kritických edic.

Písemnostmi neúřední povahy (výhradně ručně psanými, nikoliv tištěnými) se zabývá **kodikologie**, která věnuje pozornost rukopisům náboženského, učeného, právního i literárního charakteru.

Mezi pramenné pomocné vědy náleží dále **epigrafika**, nauka o nápisovém písmu a nápisích. Jedná se o obor, který se vydělil z paleografie a soustavněji se rozvíjí v posledních desetiletích.

Sfragistika, úzce spjatá s diplomatikou, sleduje vývoj a funkci pečeti jakožto uzavíracích a ověřovacích prostředků.

Heraldika se zaměřuje na studium erbů (znaků), jejich vznik, užívání, vývoj. Z heraldiky se vydělují a osamostatňují další obory, např. faleristika (nauka o vyznamenáních resp. rádech) či vexilologie (nauka o vlajkách a praporech), uplatňující se zejména v oblasti praktického sběratelského zaměření.

Numismatika, původně věda o mincích, se v současnosti zaměřuje na studium platebních prostředků, jejich popis, klasifikaci a výklad a na vývoj měnových systémů v nejširším slova smyslu. Do značné míry se tak začíná přibližovat ekonomickým oborům.

Do skupiny tradičních pomocných věd náleží ještě **genealogie**, jedna z nejstarších pomocnovědních disciplín. Původně se zabývala rozklíčováním rodových vazeb jednotlivců, jejím produktem byly genealogické rodokmeny. V současnosti se zabývá nadále rodovými a příbuzenskými vazbami jedinců v historii i současnosti, nikoli ale jen v individuální rovině vyhledávání „předků“, ale rovněž v interdisciplinární spolupráci s genetikou, medicínou apod.

Německé písmo.

řick latinský	Písmo latinské	řick německý	Písmo německé
a	<i>a</i>	<i>A</i>	<i>a</i>
ä	<i>ä</i>	<i>Ä</i>	<i>ä</i>
b	<i>b</i>	<i>B</i>	<i>b</i>
c	<i>c</i>	<i>C</i>	<i>c</i>
ch	<i>ch</i>	<i>Ch</i>	<i>ch</i>
d	<i>d</i>	<i>D</i>	<i>d</i>
e	<i>e</i>	<i>E</i>	<i>e</i>
f	<i>f</i>	<i>F</i>	<i>f</i>
g	<i>g</i>	<i>G</i>	<i>g</i>
h	<i>h</i>	<i>H</i>	<i>h</i>
i	<i>i</i>	<i>I</i>	<i>i</i>
j	<i>j</i>	<i>J</i>	<i>j</i>
k	<i>k</i>	<i>K</i>	<i>k</i>
l	<i>l</i>	<i>L</i>	<i>l</i>

řick latinský	Písmo latinské	řick německý	Písmo německé
m	<i>m</i>	<i>M</i>	<i>m</i>
n	<i>n</i>	<i>N</i>	<i>n</i>
o	<i>o</i>	<i>O</i>	<i>o</i>
ö	<i>ö</i>	<i>Ö</i>	<i>ö</i>
p	<i>p</i>	<i>P</i>	<i>p</i>
qu	<i>qu</i>	<i>Q</i>	<i>qu</i>
r	<i>r</i>	<i>R</i>	<i>r</i>
s	<i>s</i>	<i>S</i>	<i>s</i>
t	<i>t</i>	<i>T</i>	<i>t</i>
u	<i>u</i>	<i>U</i>	<i>u</i>
ü	<i>ü</i>	<i>Ü</i>	<i>ü</i>
v	<i>v</i>	<i>V</i>	<i>v</i>
w	<i>w</i>	<i>W</i>	<i>w</i>
x	<i>x</i>	<i>X</i>	<i>x</i>
y	<i>y</i>	<i>Y</i>	<i>y</i>
z	<i>z</i>	<i>Z</i>	<i>z</i>

Novověké písmo: humanistické a novogotické/ tištěné a psané, 19./ 20. století

PALEOGRAFIE

Paleografie se zabývá **všestranným studiem starých písem** (psaných rukou, nikoliv tištěných). Zaměřuje se na vývoj písma, které popisuje, hodnotí a třídí v souvislosti s celkovým vývojem určitého kulturního okruhu a území. Jako pomocná věda napomáhá při správném čtení textů, zařazuje písmo a texty do chronologického a společenského kontextu, napomáhá časovému zařazení nedatovaných písemností. Věnuje pozornost rovněž vývoji, funkci a dešifrování textových zkratk.

Při studiu písma se v první řadě studuje psací látka, na níž je text proveden. Psací látka je buď **archeologická** (dřevo, kámen, kov ad.) nebo **paleografická**, vytvořená přednostně k účelům psaní.

Z paleografických psacích látek je nejstarší **papyrus**, pocházející z Egypta. Vyroben je ze stébel rákosy – šáchoru papírodárného – rostoucího v deltě řeky Nil, jeho úprava dovozovala psaní obvykle jen po jedné straně (rub byl mírně vroubkovaný). Rostlinný původ papyru dovozoval vyrobít jej v různých velikostech, mohlo se jednat i o delší pásy, uchovávané po napsání textu ve svitcích. Nejstarší nepopsaný svitek pochází z doby okolo roku 3.000 př. n. l., popsány hieroglyfy pak z doby okolo roku 2.500 př. n. l. V papežské kanceláři ve Vatikánu se na papyrus psalo ještě ve středověku, do 14. století.

Pergamen, v Evropě užívaný jako psací látka zejména ve středověku (takřka výlučně do 13./14. století), je vyroben z dobytčí kůže. Název je odvozen od města Pergamon, kde byla jeho výroba doložena ve 2. století př. n. l. Nejvyšší, jemný je z jehněčí, telecí či kozlečí kůže, k výrobě se ale užívalo i hovězích kůží. Velikost pergamenu jako psací látky je limitována velikostí zvířete. Pergamen je poměrně trvanlivý, po vyškrobání původního textu jej bylo možno užít opakovaně (palimpsest).

Papír vznikl v Číně ve 3. tisíciletí př. n. l. Zprvu se vyráběl z konopí, později z textilií. Současná technologie, založená na zpracování materiálu obsahujícího celulózu (buničina, hedvábné, bavlněné či lněné hadry, dnes i z dříví/dřevovina), vznikla asi v 1. století n. l. Do Evropy se papír dostal prostřednictvím Arabů, doložen jen od 12. století (Španělsko, Francie). V českých zemích se papír užívá prokazatelně od roku 1310, kdy byla založena nejstarší městská kniha Starého Města pražského (*Liber vetustissimus*). Nejstarší papírny začaly u nás vznikat koncem 15. století.

Psací látce se přizpůsoboval způsob psaní a psací potřeby (štetec s barvou, tuha/tužka, pero s inkoustem).

Paleografie jako samostatná vědecká disciplína se zabývá **klasifikací** jednotlivých druhů písma, přičemž se sleduje **chronologické, teritoriální, formální** (tj. podle určité psací látky) hledisko, funkce písma ad. V paleografické klasifikaci se určuje, zda se jedná o písmo **majuskulní** (A, B, C atd., vepsatelné do dvoulinkového systému) či **minuskulní** (a, b, p, q atd., vepsatelné v rukopisné formě do čtyřlinkového systému), dále **styl písma** (obecný ráz písma, např. gotické, novogotické, humanistické aj.), **druh** (konkrétní podoba, např. knižní, kancelářské aj.) a **typ** (kaligrafické, kurzivní, polokurzivní aj.). Při zevrubné analýze se zohledňují celková forma písmen, sklon k základně, poměr šířky a výšky písmene (**modul**), systém návaznosti jednotlivých liter (**duktus**) aj.

Vývoj latinského písma v Evropě má své kořeny v antické době. Vychází z písma **římského** navazujícího na písmo západořecké. Nejstarší, převážně epigrafické (nápisové), texty jsou zhotoveny majuskulními písmi zv. *monumentala capitalis* – česky **monumentála** nebo také **kapitála**. Pocházejí ojedinele z 6. - 5. stol. př. n. l., častěji z 1. stol. př. n. l. a mladší doby.

Na ně navazovala v literárních textech další písma, označovaná **kvadráta** (do čtverce vepsatelná varianta monumentály) a **rustika** (zaoblenější písmo, doložené např. v Pompejích). Zjednodušením monumentály vznikla kolem roku 160 př. n. l. majuskulní **unciála**, užívaná do 8. století. Přechodným útvarem k písmu minuskulnímu je **polounciála**, užívaná od 5. století. Všechna tato písma se posléze prosadila při formování středověkého písma v Evropě i při vzniku moderního humanistického písma neboli „latinky“, kterou dnes píšeme. Pro běžnou potřebu byla již v římské době, nejpozději od přelomu letopočtu, užívána zběžnější písma kurzívní (starší/mladší římská kurzíva, římská minuskula).

Ve **středověku** se písmo dále vyvíjelo, vycházelo přitom převážně ze starších antických vzorů. Nejprve došlo v raném středověku k rozpadu jednotného písma, když se v souvislosti se vznikem národních států v západní Evropě vytvořila i tzv. **národní písma**. Jednalo se o písmo langobardské (oblast dnešní Itálie), jehož variantou bylo písmo kuriální, užívané v papežské kanceláři, dále písmo merovejské (Francká říše), vizigótské (Pyrenejský poloostrov) a insulární (Britské ostrovy).

K pokusu o sjednocení písma došlo v okruhu dvora Karla Velikého, kde vznikla koncem 8. století **karolínská minuskula** neboli karolina. Nejstarší písemné doklady pocházejí z prostředí kláštera v Corbie (765), dále pak z klášterů v Remesi a Fuldě, z palácové školy v Cáchách ad., odkud se od 9. století šířila do celé západní a střední Evropy a stala se (spolu s latinou) jednotícím prvkem kulturního vývoje křesťanské společnosti. V západní Evropě se užívala do 12., ve střední Evropě do 13. století. Karolina byla původně knižním písmem, její kancelářskou variantou, užívanou pro psaní listiny, byla kancelářská minuskula.

Na karolínu navázalo prostřednictvím přechodné **romanogotiky** písmo **gotické**. Vyzrálé gotické písmo, nazývané **gotická minuskula** (*gotica textualis*), se rozpadalo podle míry kaligrafie na typy základní, dekorativní pro psaní slavnostních kodexů a zběžnější.

Pro běžné užívání se prosadilo kurzívní písmo, při jehož psaní již docházelo k propojování jednotlivých tahů a liter ve slově, tak zvaná **gotická kurzíva** (*gotica cursiva*). Kurzíva je charakteristická spojováním jednotlivých písmen různými kličkami, smyčkami, větším sklonem písma, zběžností, postupně se stala nejužívanějším typem písma.

Zvláštním druhem pozdně středověkého písma bylo písmo křížené neboli **bastarda**, spojující prvky kaligrafického knižního kresleného a kurzívního písma, které umožňovalo rychlejší psaní. Bastardy, vznikající v různých jazykových okruzích, se uplatňovaly od sklonku 14. století.

V **novověku** se dosud jednotný proud latinského písma rozdělil na větev novogotickou a humanistickou. **Novogotické písmo** navazovalo svým vývojem na středověká gotická písma a udrželo si ještě dlouho převahu především v jazykově německých oblastech, včetně českých zemí. Ustálilo se od 16. století v podobě **německého novogotického písma** kresleného neboli **fraktury**, polokurzívního neboli **kanzlei** a kurzívního, označovaného obvykle (ne zcela přesně) jako **kurent**. Tento název by se měl správně užívat jen pro vyzrálé německé

novogotické kurzívní písmo od 19. století.

V Německu se jako školní, a tedy nejhojněji užívané písmo, udrželo novogotické písmo až do roku 1941, kdy bylo reformou nahrazeno humanistickým písmem.

Ve většině evropských zemí bylo novogotické písmo vytlačeno poměrně záhy písmem **humanistickým**. Toto písmo vzniklo podle vzoru karolinské minuskuly v 15. století v Itálii, odkud se rozšířilo v podstatě do celé Evropy. Nejprve humanistické písmo dominovalo v jazykově latinských textech (zejména církevních a náboženských), nejpozději od 16. století začalo pronikat do národních jazyků (Francie, Anglie – chancery hand, cursive chancery hand). Nejpozději od 19. století humanistické písmo ve většině zemí převládlo, laicky je označováno jako „**latinka**“.

Vývoj písma v českých zemích navazoval na evropské trendy. Nejstarší úřední písemnosti (listiny) i neúřední texty (legendy, kroniky, letopisy) byly psány **karolinskou minuskulou**. Od počátku 13. století pronikalo do českého písemnictví **gotické písmo**, jednak v podobě vysoce kaligrafické gotické minuskuly užívané ve skriptoriích při vzniku výpravnějších rukopisů převážně knižního charakteru, jednak gotické kurzívy, prosazující se při psaní běžnějších textů v nejrůznějších kancelářích. Specifickým druhem pozdně středověkého domácího kříženého písma byla **česká bastarda**.

Od 16. století se u nás užívalo **české novogotické písmo**, které vývojově vycházelo z české bastardy. Během 17. století české novogotické písmo postupně zaniklo, dílem bylo pohlceno německým, dílem humanistickým písmem. Paralelně vedle toho se nepřetržitě od 16. až do 20. století užívalo **německé novogotické písmo**. Toto písmo ve své polokurzívní a kurzívní podobě naprosto převážilo během 17. století, mimo jiné i díky existenci německých učebnic psaní. První z nich byla vydána už roku 1516. Jako hlavní školní písmo bylo německé novogotické písmo potvrzeno za reforem Marie Terezie, kdy byla roku 1774 zavedena povinná školní docházka.

♠ **Pozor:** pro užití písma (českého nebo německého novogotického písma) nebyl určující jazyk písemnosti, ale spíše původ písaře, jeho vzdělání apod. Nelze zjednodušeně předpokládat, že jazykově český text byl v raném novověku napsán českým novogotickým písmem, případně později humanistickým písmem, anebo že jazykově německý text byl psán německým novogotickým písmem!

Od 15. století se v českých zemích prosazovalo, zprvu v textech církevního charakteru, písmo **humanistické**. Jeho význam začal stoupat od sklonku 18. století, kdy začalo být používáno ve stále větší míře pro jazykově české texty. Od roku 1933 probíhala v národních školách jednotná výuka humanistického písma, kurent byl vyučován již jen v rámci němčiny. Od roku 1941 bylo v Německu a v protektorátě Čechy a Morava zavedeno jednotné užívání humanistického písma.

CHRONOLOGIE

Chronologie je nauka o měření času, jeho způsobech a prostředcích k tomu užívaných. Rozlišujeme **chronologii matematickou** neboli astronomickou, která stanovuje objektivní jednotky sloužící k měření času, a **chronologii historickou**, která sleduje, jakým způsobem byl dělen a měřen čas v kulturních okruzích v průběhu jejich vývoje a jaké kategorie k tomu byly využívány. Přispívá k převodu historických chronologických údajů na dnešní způsob datování. Právě tato historická chronologie je počítána mezi základní pomocné vědy historické.

Pro způsoby **měření času** v prostoru Evropy byla směrodatná tak zvaná **křesťanská chronologie**, vyrůstající ze zvyklostí antických, ale i pohanských a regionálních. Měření času v historii vycházelo z přírodních cyklů a z původně agrárního rázu společnosti. Podstatné byly veličiny jako den (od východu do západu Slunce) a noc (od západu do východu Slunce), proměnlivé podle zeměpisné šířky a ročního období; jaro, léto, podzim a zima a odtud odvozené dny jarní a pozimní rovnodennosti a letního a zimního slunovratu.

K tomu postupně přistoupila pravidla **církevního roku**, rozděleného podle liturgických potřeb církve (svátky), jež také vnesla jistý řád do denního rytmu (zvonění).

Základními chronologickými jednotkami se staly **rok**, **měsíc** a **den**, odvozené z astronomických jevů, týden je uměle vytvořenou veličinou.

Chronologie věnuje pozornost rovněž dějinám **kalendáře**, tedy uměle vytvořené pomůcky pro stanovování denního, měsíčního a ročního údaje.

Základem křesťanského kalendáře se stal antický kalendář **juliánský**, vyhlášený za Gaia Julia Caesara roku 46 př. n. l. Tehdy byl běžný rok rozšířen na 365 dnů a zaveden pravidelný přestupný rok. V této formě také v podstatě přešel do středověku. Juliánský kalendář byl zatížen nepřesností, která postupně narůstala, takže kalendářní rok se začal vzdalovat ročnímu cyklu (rovnodennosti).

Papežem Řehořem XIII. byla proto roku 1582 vyhlášena reforma, zavádějící nový kalendář, zvaný **gregoriánský**. S okamžitou platností jej přijaly jen některé, zejména katolické státy. V Čechách a ve Slezsku byl nový kalendář, z něhož bylo oproti předcházejícímu vypuštěno jednorázově 10 dní, zaveden v lednu 1584, na Moravě v říjnu 1584. Německé protestantské země akceptovaly gregoriánský kalendář až roku 1700, Anglie roku 1752. V pravoslavných zemích přetrvávalo užívání juliánského kalendáře do moderní doby (v Rusku do roku 1918, Řecku do roku 1924).

Roční datování se odvozovalo zpravidla od významných dějinných událostí (v Řecku podle olympiád od roku 776 př. n. l., v antickém Římě od bájného založení města roku 754 př. n. l.), od počátku panování císařů, králů apod. Datování podle křesťanského letopočtu (od narození Ježíše Krista) bylo zavedeno roku 525, běžně se rozšířilo o několik staletí později. Rok přitom nezačínal v minulosti vždy 1. ledna. Tento způsob vycházel z římského (tedy pohanského) kalendáře a v českých zemích zdomácněl až od 15. století. Běžněji rok u nás i v Evropě začínal 25. prosince předcházejícího roku, ale také 25. března, a to buď předcházejícího roku (pisánské datování) nebo běžného roku (florentské datování), 1. března (benátské datování), 1. září (byzantské datování) ad.

Roky byly v období středověku často fixovány doprovodnými ročními údaji. V pramenech se často vyskytují **indikce** udávající, kolikátý je který rok v patnáctiletém cyklu, probíhající celým křesťanským letopočtem od roku 3 před jeho počátkem, bez ohledu na to, o kolikátý cyklus jde. Indikce někdy mohla v textu zcela nahrazovat letopočet.

Denní datování se postupně rovněž vyvíjelo. Ve středověku bylo rozšířeno datování podle antického systému, užívající konkrétních dní v měsíci, označených **kalendy** (1. den v měsíci), **nony** (5., resp. 7. den v měsíci) a **idy** (13, resp. 15. den v měsíci). Ostatní data se odpočítávala podle těchto pevných dní, a to vždy zpětně. Datum „druhá kalenda červnová“ tak připadalo na 31. května, „čtvrtá ida říjnová“ na 12. října atd.

V rámci církevního (liturgického) kalendáře se denní a měsíční časový údaj neboli **datum** povětšinou určovalo podle svátků křesťanského roku. **Pevné svátky** byly zpravidla zasvěcené jednotlivým světcům, existovaly přitom regionální zvláštnosti. Obecně uznávanými byly např. svátky Narození Páně (25. prosince neboli Vánoce), sv. Kateřiny (25. listopadu), četné mariánské svátky (Nanebevzetí/Nanebevstoupení Panny Marie 15. srpna; Narození Panny Marie 8. září; Neposkvrněné početí Panny Marie 8. prosince ad.). Regionálními svátky v českých zemích (někdy odlišně podle biskupství) jsou např. sv. Václava (zavraždění 28. září, přenesení 4. března), sv. Ludmily (16. září), sv. Vojtěch (23. dubna), sv. Prokopa (4. července) ad.

Pohyblivé svátky v liturgickém kalendáři připadají každý rok na jiný den, odvozují se obvykle od pohybu vesmírných těles, od jiného svátku apod. Nejvýznamnějším křesťanským svátkem (nejen pohyblivým) jsou **Velikonoce** (konkrétně Velikonoční neděle), den Zmrtvýchvstání Páně. Jeho termín byl stanoven prvním nikájským koncilem roku 325 a svátek připadá od té doby na neděli po prvním jarním úplňku, přičemž se současně nesmí krýt s židovskou slavností Pesach (Svátek nekvašených chlebů), který připomíná vyjití Židů z otroctví. Velikonoce připadají na období přibližně od 23. března do 26. dubna.

Od Velikonoc se odvozují další pohyblivé svátky, které sehrávají svůj význam zejména v církevní liturgii: Popeleční středa (začátek půstu, středa, 40. den před Velikonoční nedělí), Nanebevstoupení Páně (čtvrtek, 40. den po Velikonocích a 10. den před Letnicemi), Letnice neboli Svatodušní svátky (Seslání sv. Ducha, 7. neděle po Velikonocích) ad. Všechny tyto dny byly a v katolických zemích stále jsou spojeny s významnými svátky a slavnostmi.

Známým pohyblivým svátkem je rovněž **Advent**, tedy období čtyř nedělí před Vánocemi (Narození Páně), počátek liturgického roku a doba očekávání příchodu Spásitele (příprava na Vánoce).

K zafixování dat pevných svátků byla ve středověku rozšířená pomůcka zvaná **cisioján** (12 dvojverší, každé s počtem slabik odpovídajícím počtu dnů v měsíci a s několika charakteristickými slabikami napovídajícími ústřední pevné svátky).

S časovými (kalendářními) údaji se setkáváme nejen v písemnostech, ale také na hmotných – movitých i nemovitých – památkách. Na náhrobnících, epitafech a dalších funerálních (pohřebních) artefaktech se lze setkat s **chronogramem**. Jedná se o nápis, obvykle (ale nikoli výhradně) v latině, v němž mohou být některé litery zvýrazněny velikostně i tvarově. Vystupují současně jako římské číslice a jejich součet dává dohromady datum, které se vztahuje k osobě, věci nebo události, o níž se nápis zmiňuje.

SVĚTCI ČESKÉHO, MORAVSKÉHO A SLEZSKÉHO PŮVODU (VÝBĚR):

- ✓ **sv. Metoděj** (813-885) – původem z Byzance, věrozvěst, velkomoravský biskup
- ✓ **sv. Cyril** (827-869) – původním jménem Konstantin, původem z Byzance, věrozvěst na Velké Moravě;
- ✓ **sv. Gorazd** (asi 840 - asi 900) – původem velkomoravský biskup, nástupce Metodějův, snad autor jeho životopisu; náleží mezi tzv. Svaté sedmipočteníky (Metoděje, Konstantina a pět jejich žáků, vyhnaných z Moravy), doklad o jeho svatořečení schází, označování tak záhy po smrti;
- ✓ **sv. Ivan** (? - asi 882/893) – asi chorvatského původu, první poustevník v Čechách, ve Svatém Janu pod Skalou; svatořečení není prokázáno, zmiňováno je v legendách od barokní doby; uctíváný i pravoslavnou církví;
- ✓ **sv. Ludmila** (kol. 860-921) – česká kněžna, spolu s manželem Bořivojem pokřtěná roku 882, vychovatelka sv. Václava, zavražděná; svatořečená v 11. století;
- ✓ **sv. Václav** (907-935) – český kníže, Přemyslovec, zavražděný zřejmě na pokyn bratra Boleslava I.; svatořečení symbolizováno biskupským přenesením ostatků, snad ještě v 1. polovině 10. století;
- ✓ **sv. Vojtěch** (957-997) – kníže z rodu Slavníkovců, druhý pražský biskup a misionář v Prusku, zavražděn na misi; svatořečený roku 999; od roku 1965 patron pražské arcidiecéze;
- ✓ **sv. Radim** (před 970 - po 1006) – kníže z rodu Slavníkovců, nevlastní bratr sv. Vojtěcha, první arcibiskup v polském Hnězdně (1000); svatořečení s ním spojováno od 11. století;
- ✓ **sv. Prokop** (kol. 970-1053) – spoluzakladatel a první opat Sázavského klášteřa; svatořečený roku 1204;
- ✓ **sv. Hedvika Slezská** (1174-1243) – kněžna z říšského šlechtického rodu z Andechsu, manželka knížete Jindřicha I. Bradatého, knížete Lehnického, zakladatelka klášteřa ve slezské Třebnici; svatořečená roku 1267;
- ✓ **sv. Anežka** (1211-1282) – česká princezna, dcera Přemysla Otakara II., zakladatelka klášteřa a řádu křižovníků s červenou hvězdou; svatořečená roku 1989;
- ✓ **sv. Zdislava** (1220-1252) – česká šlechtička, manželka Havla z Lemberka, zakladatelka špitálu v Jablonném; svatořečená roku 1995;
- ✓ **sv. Jan Nepomucký** (1340/50-1393) – vlastním jménem Jan/Johann z Pomuku, generální vikář pražského arcibiskupství, mučený a shozený z Karlova mostu; svatořečený roku 1729;
- ✓ **sv. Jan Sarkander** (1576-1620) – katolický kněz, umučený za údajnou zradu českých a moravských stavovských zájmů v období po stavovském povstání; svatořečený roku 1995.

SVĚTCI PŮVODEM Z ČESKÝCH ZEMÍ, PŮSOBÍCÍ V ZAHRANIČÍ:

- ✓ **sv. Klement Maria Hofbauer** (1751-1820) – původem z Tasovic u Znojma, katolický kněz, redemptorista, veřejně činný, zakladatel škol, patron města Vídně a spolupatron města Varšavy; svatořečený roku 1909;
- ✓ **sv. Jan Nepomuk Neumann** (1811-1860) – původem z Prachatic, český misionář, biskup ve Filadelfii, první světec v USA; svatořečený roku 1977.

METROLOGIE

Historická metrologie shromažďuje údaje a informace o délkových, hmotnostních a od nich odvozených měř v minulosti, začleňuje je do systému a převádí historické měrné jednotky na současné míry, váhy ad.

Evropský měrný systém má původ ve starověké Mezopotámii, odkud přešel do řecké a římské kulturní oblasti. Během středověku se prohlubovala rozdílnost měrných jednotek užívaných v jednotlivých zemích a regionech, a to zejména u plošných a dutých měř. Délkové míry, odvozené zpočátku od částí lidského těla, si byly v různých regionech velikostně bližší.

Metrologické systémy se zpravidla vázaly na místní trhy, které byly také jedinými garanty stability místních měrných soustav. Od 16. století bylo možné pozorovat v západní Evropě tendence k unifikaci měrných systémů. Ve Francii byla v roce 1795 poprvé zavedena **metrická soustava** (v r. 1812 byla opět dočasně odvolána). V roce 1875 byla podepsána mezinárodní Metrická konvence za účasti 18 států. V roce 1960 byla přijata Mezinárodní soustava jednotek (zkratka **SI**), odpovídající úrovni současné vědy.

V českých zemích se přibližně od počátku 11. století objevovaly regionální systémy **délkových měř** (prst, dlaň, loket), **hmotnostních jednotek** (libra, marka - hřivna) a měř dutých (měrice, korec). Duté míry se navíc postupně rozdělily na duté míry suché (pro měření obilovin a jiných plodin pro výsevek) a mokré neboli nápojové (pro měření tekutin). Od přelomu 12. a 13. století lze doložit dotváření měrných soustav. K základním délkovým jednotkám náležel **český loket**, který představoval zřejmě velmi starobylou míru o velikosti 0,5914 metru, odpovídající dvěma římským stopám.

Plošné míry původně neměly ustálený rozsah a jednalo se vlastně o označení určitých polností (pole/ager, země/terra, dědina/hereditas, popluží/aratrum). Základní jednotkou držby půdy se teprve postupně stal **lán**, rozsahem proměnlivý, zpravidla určovaný plošně počtem **jiter** skutečně vyměřovaných v terénu, anebo v **korcích** (strych), tj. v duté míře určující množství osiva. Jitro se vyměřovalo v terénu od 14. stol. do obdélníku o poměru stran 3:1 pomocí **měřičského provazce** o délce nejvýše 52 loktů (30,7528 m). Celková plocha lánu orné půdy kolísala v českých zemích od 60 do 84 jiter, tj. v dnešních jednotkách mezi 17-20 hektary. Korec jakožto základní jednotka suché duté míry odpovídal 93,5 litru a dělil se na čtvrtiny neboli **věrtele** (23 litrů).

Tekutiny se měřily na **vědra** (asi 56-58 litrů), obsahující 2 čtvrtky. Počet 24 věder tvořil tzv. drejlink (asi 12 hl), používaný zejména jako míra pro víno.

Od samotného počátku užívání měrných jednotek u nás existovaly poměrně zásadní odlišnosti jak mezi Čechami, Moravou a Slezskem, tak mezi regiony v rámci jednotlivých zemí. Na Moravě došlo k pokusu o zavedení jednotné, tak zvané olomoucké soustavy roku 1600. V Čechách potvrdil zemský sněm roku 1607 starší nařízení z roku 1547 užívat pražskou měrnou soustavu.

Ve Slezsku, rozděleném po celý středověk a raný novověk vnitřně na množství vnitřně samostatných knížectví (16 až 18 trvalejšího charakteru), se užívaly místní měrné systémy, někdy se i zásadně odlišující. Jednotný, tak zvaný vřatslavský systém byl zaveden až roku 1705.

Jen pro představu, jak roztržštěné slezské měrné systémy v raném novověku byly, s poukazem na nutnou ostražitost při využívání historických pramenů z různých částí Slezska, resp. z českých zemí a nezbytnost provádět pozornou kritiku v nich uvedených údajů, připomeňme následující příklady slezských měrných jednotek. V Lehnicko-Břežském knížectví se například koncem 16. století používaly nápojové míry: 1 měrice = 70,599 litru/1 věrtel = 35,3 litru/1 achtl = 4,765 litru; duté míry suché: 1 maldr = 916,416 litru/ 1 kvart = 4,765 litru; váhové míry: 1 kámen = 9,8 kg/1 libra = 0,529 kilogramu.

Podle vratislavské soustavy se ve stejné době užívaly nápojové míry: 1 vědro = 20 hrnců = 55,6 litru/1 hrnec = 4 kvarty = 2,78 litru/1 kvart = 0,695 litru; duté míry suché: 1 mald = 12 korců = 898 litrů/1 korec = 16 hrnců = 74,9 litru/1 hrnec = 4,68 litrů; váhové jednotky: 1 centnýř = 5,5 kamene = 53,49 kg/1 kámen = 24 funtů neboli liber = 9,725 kilogramu/1 funt = 0,405 litru.

Vratislavská soustava, zavedená roku 1705 ve Slezsku jako celozemská, obsahovala nápojové míry: 1 achtl = 200 kvart = 140 litrů/1 vědro = 80 kvartů = asi 56 litrů/1 kvart = 0,7 litru; duté míry suché: 1 maldr = 12 šeflů = 888 litrů/1 šefl = 4 věrtel neboli čtvrti = asi 74 litrů a váhové míry: 1 centýř = 5 ½ kamenu = 52,8 kg/1 kámen = 24 liber neboli funtů = 9,6 kilogramů/1 libra = 32 lotů = 0,4 kilogramu.

♠ Pozor: při práci s historickými prameny, v nichž jsou údaje s měrnými jednotkami, je třeba vždy pokud možno přesně určit regionální místní původ písemnosti či jiného pramene, okolnosti vzniku, funkci apod. a také dobu vzniku a teprve poté vyhledat v literatuře údaje a převody měrných jednotek (pokud existují) k uvedenému konkrétnímu místu, oblasti či příslušné zemi a období! Nelze automaticky aplikovat údaje a převody např. z Opavska na jižní Čechy, ze Saska na Moravu apod.

Unifikační snahy nepřekročily až hluboko do novověku nejen v českých zemích, ale v celoevropském prostoru zpravidla zemský rámeček a nevedly k zásadnímu zlepšení situace. Snahy absolutistického státu integrovat metrologickou soustavu v hranicích habsburské monarchie se objevily už roku 1688. Prvním skutečně unifikujícím počinem v monarchii bylo ale až zavedení vídeňské měrné jednotky (stopy, loktu) v Rakouském Slezsku roku 1750. O šest let později, roku 1756, byla vytvořena jednotná tzv. **dolnorakouská měrná soustava** v rakouských dědičných zemích na základě vídeňského metrologického systému. Krátce poté došlo k zavedení této soustavy na Moravě, v Čechách se celá věc opozdila v důsledku válečných událostí sedmileté války.

K moderním reformám měrného systému došlo v 19. a 20. století. Od roku 1871 přistoupilo Rakousko-Uhersko k recepci metrické soustavy, a to se závaznou účinností od 1. ledna 1876. Samostatná Československá republika se stala signatářem mezinárodní Metrické konvence v roce 1922.

DIPLOMATIKA

Diplomatika je věda zabývající se studiem písemností úřední provenience, které popisuje a hodnotí po stránce vnitřní i vnější jako produkty určitého právního, sociálního a kulturního prostředí v souvislosti s dějinami institucí, jež je produkují. Napomáhá významně interpretaci údajů a dat obsažených v pramenech úřední povahy.

Diplomatický materiál lze rozdělit na tři základní kategorie: listiny a listinný materiál, knihy a aktový materiál. Základem je **listina**, tedy písemnost s právní průkazností (je dokladem o právním jednání, rozhodnutí apod.), sestavená dle daných pravidel (formy), která je otevřená a obsahuje ověřovací prostředky (nejčastěji pečeť, nověji razítko a podpis). Předchůdcem listiny je **akt**, který o určitém právním činu pojednává, avšak průkazně jej nedosvědčuje. Specifickým druhem listinného materiálu s právním dosahem jsou: **dekret**, **patent**, **reskript**. **List** je písemnost kancelářského původu, obsahující pouhé sdělení, informaci bez právního dosahu. Zpravidla je uzavřený pečeti.

Diplomatický materiál bývá dochován jako **originál** neboli čistopis, **falzum** neboli padělek, **opis** (ověřený/neověřený) jakožto druhotné vyhotovení písemnosti podle originálu. Je-li písemnost dodatečně pozměněna, jedná se o **zpadělanou písemnost**. **Vidimus** je listina, ověřující jinou (předchozí) listinu, která je v ní inzerována. **Insert** je text listiny, který byl vepsán do nějaké listiny následující, jež takto inzerovanou listinu potvrzuje. Je-li ověření listiny prováděno nikoli vydavatelem původní písemnosti nebo jeho právním nástupcem, ale tzv. třetí osobou či institucí, jedná se o **transsumpt**.

Diplomatika popisuje a hodnotí základní znaky úředních písemností. K **vnějším znakům** náleží rozměry, plika (zesílení dolního okraje listiny přeložením pergamenu, aby mohla být pevněji přivěšena pečeť), psací látka, inkoust, pozdější korektury, razury ad. K **vnitřním znakům** písemností náleží zejména jazyk, styl, formulář, vlastní obsah atd. Listiny, ale i vklady v úředních knihách a jiné písemnosti jsou zpravidla psány dle ustálené formy. Úplný formulář listiny je tvořen **protokolem** (invokace, intitulace s devoční formulí, adresa, salutace), vlastním textem (arenga, promulgace, narace, dispozice, pertinenční formule, koroborace) a **eschatokolem** (datace, svědečná řada, aprekace).

Vedle listin rozlišujeme v rámci diplomatického materiálu dále kategorii úředních knih, mezi něž náleží **kancelářské knihy** neboli pomocné knihy (registra, kopiáře, formulářové sbírky), a **knihy veřejné**, v nichž měl **zápis měl právní hodnotu** (desky zemské půhonné/trhové/zápisné, městské knihy, katastry, pozemkové knihy, urbáře, církevní matriky ad.) a konečně **aktový materiál**, tvořený jednotlivinami bez právní průkaznosti. Tento konceptní typ písemností vzniká až s rozšířením písemné agendy od 15. století nejčastěji při přípravě a v průběhu právních a správních řízení.

Vývoj diplomatického materiálu se sleduje zpravidla v návaznosti na jeho provenienci neboli původce. Nejstarší písemnosti v českých zemích jsou spojeny s církevním prostředím. První listina, která k nám prokazatelně došla (tzv. přijemecká), potvrzovala založení břevnovského kláštera roku 993. Nejstarší vydanou písemností u nás je akt o založení litoměřické kapituly asi z roku 1057.

Nositelům vývoje diplomatického materiálu v českých zemích ve středověku byla **panovnická (královská) kancelář**, kde také byly vydány nejstarší doložené listiny v pravém slova smyslu. Kancelář vznikla asi za Vratislava II. (I.) kolem poloviny 11. století. V čele panovnické kanceláře stál kancléř, od roku 1225 do roku 1497 byla funkce rozdělena na kancléře království a kancléře krále. Působili zde dále protonotáři, notáři, abreviátoři, diktátoři, korektoři, grosátoři ad. Od 20. let 17. století nesla kancelář pojmenování **česká dvorská kancelář** a jakožto nejvyšší správní úřad zemí Koruny české sídlila ve Vídni. Zrušena byla v rámci tereziánských reforem roku 1749.

Zásadní dokumenty pro dějiny českých zemí pocházely ze samosprávné činnosti zemských stavovských institucí. Náležely mezi ně **desky zemské** vedené zemskými soudy (v Čechách od 2. poloviny 13. století, ve zlomcích zachované od počátku 14. století; na Moravě od roku 1348, na Opavsku a Krnovsku po roce 1318, dochovány jsou z pozdější doby). Jednalo se o desky **půhonné** pro trestněprávní záležitosti šlechty a desky **trhové** pro agendu majetkových záležitostí zpupných/svobodných statků a panství.

V Čechách se oddělily dále tak zvané knihy zápisné pro dlužní věci šlechty a v 17. století knihy kšaftů, svatebních smluv ad. V Čechách, kde sídlil zemský soud pouze v Praze, byl poměrně záhy založen menší zemský soud pro nižší šlechtu, který vedl menší desky zemské. **Na Moravě** úřadovaly zemské soudy v návaznosti na starobylé cudy v Olomouci a Brně, vedeny proto byly dvě řady desk, olomoucká a brněnská. Teprve od roku 1642 byly soudy spojeny v jeden, sídlící v Brně, sjednoceny byly i desky zemské.

Ve Slezsku se desky zemské v pravém slova smyslu vyvinuly jen na Opavsku a Krnovsku, řídicími se moravskými zvyklostmi a právy. Země se totiž z Moravy ve 14. století vydělily. V autochtonním Slezsku byly zavedeny desky zemské po vzoru krnovských desk v knížectví Opolském a Ratibořském po roce 1532. Všechny země byly tehdy spojeny osobou knížete, resp. dynastie. V dalších slezských knížectvích, kde převládaly lenní vazby mezi místní šlechtou a knížetem, se autonomní rozhodování v majetkových a trestně právních věcech plně nerozvinulo. Namísto stavovských desk zemských jako symbolu stavovských svobod tam existovaly knížecí matriky, knížecí knihy apod., vedené knížecími soudy.

Množství a typy kancelářů již od vrcholného středověku v českých zemích narůstaly. Početné byly kanceláře **církevních institucí** (arci/biskupství, jednotlivých řádových klášterů), náležející k nejstarším u nás a produkující četný listinný i knižní materiál (konfirmační a erekční knihy, matriky, vizitační protokoly ad.) a kanceláře institucí partikulárního charakteru. S církevním prostředím je spojováno zakládání a vedení matrik věřících: křestních/rodných, oddacích a úmrtních. Nejstarší matrika z českých zemí pochází z roku 1531 z Jáchymova, pravidelně byly matriky vedeny od doby rekatolizace v první polovině 17. století.

Městské kanceláře se konstituovaly od 13. století, vznikaly zde písemnosti městské správy a soudů, zejména specifické městské knihy. Nejstarší zachovaná městská kniha pochází ze Starého Města pražského, založena byla roku 1310 a nese označení *Liber vetustissimus*. Je současně nejstarším dokladem užívání papíru u nás. V královských městech se kanceláře záhy rozrůstaly, vznikaly dokonce speciální úřady a kanceláře s rozvinutou listinnou, knižní i aktovou agendou.

Nejpozději během 16. století byly kanceláře, anebo alespoň úřad písaře/syndika při městské radě, zřízeny ve všech nejen královských, ale i poddanských/vrchnostenských městech v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Kromě běžné listinné korespondence a doprovodné agendy v nich byly zakládány i **městské knihy**, přinejmenším smíšená neboli památná kniha. V kancelářích větších měst se knižní agenda rozpadala na knihy městské rady, městského soudu (rychtářské knihy, smolné/černé knihy hrdelního soudu), knihy pojišťující práva a majetek měšťanů (pozemkové knihy), knihy z přenesené působnosti měst (sirotčí knihy, špitální knihy) ad.

Vrchnostenské kanceláře zajišťovaly písemnou agendu správy soukromých dominií (panství a statků) nad poddanými (urbáře, pozemkové knihy) i nad vlastním hospodářstvím (účetní knihy, korespondence).

Specifickými prameny státní proveniencí jsou **katastry**, zevrubně evidující pozemky (polnosti) a další zdanitelné zdroje (dobytek, rybníky, řemesla ad.) poddaných na venkově a ve městech, dílem i vrchností. Tyto prameny berní povahy u nás vznikaly od 17. století (berní rula, lánové rejstříky), zdokonalovaly se v 18. století (tereziánský, karolinský a josefský katastr) a v 19. století (stabilní katastr).

Od 19. století produkují diplomatický materiál všechny orgány a instituce veřejné správy státního i samosprávného charakteru, zájmová sdružení a korporace, nadace ad.

ZÁKLADNÍ TERMINOLOGIE

Diplomatika, zabývající se nejvýznamnější a nejpočetnější skupinou písemných pramenů, používá poměrně přesný a sofistikovaný způsob dorozumívání s užitím specializované terminologie. K základním pojmům náleží:

✓ **Formulář listiny:**

Protokol

- ✓ *Invokace* – úvodní vzývání Boha (např. *In nomine Domini amen – Ve jménu Páně amen*).
- ✓ *Intitulace* - jméno a titul vydavatele.
- ✓ *Devoční formule* - podepření autority vydavatele náboženstvím (např. *Z milosti Boží*).
- ✓ *Adresa a salutace* - uvedení a pozdravení příjemce.

Text

- ✓ *Arenga* - obecný důvod vydání listiny (např. *Protože lidská paměť je slabá, nechť je zachováno pro větší slávu ad.*).
- ✓ *Promulgace* - vyjádření úmyslu uvést obsah listiny ve všeobecnou známost (např. *Známo činíme; Všem ad.*).
- ✓ *Narace* - popis konkrétních okolností vedoucích k vydání listiny (uvedení intervenientů/přímluvců, okolností nebo osoby, které podnítily vznik listiny, např. *Na přímluvu našich věrných, Abychom polepšili ekonomickou situaci města ad.*).
- ✓ *Dispozice* – jádro listiny, vlastní právní porřízení; podstatné je dispoziční sloveso (dávám, potvrzuji, uděluji atd.)

- ✓ *Sankce* - pozitivní (přislíbení odměny při plnění obsahu listiny) nebo negativní (přislíbení trestu při porušování obsahu listiny).
- ✓ *Koroborace* - uvedení prostředků, jimiž je listina ověřena (např. pečeť).

Eschatokol

- ✓ *Subskripce* - uvedení svědků, podpisy (od novověku)
 - ✓ *Aprekace* - závěrečné vzývání Boha (často zkráceno na pouhé „Amen“)
 - ✓ *Datace* (místo a datu, tedy čas vydání).
- ✓ **Akt** – neověřené písemné svědectví o určité události, právní okolnosti.
 - ✓ **Aktový materiál** – písemné záznamy, vznikající v přípravných fázích jednání, vedoucích obvykle k vydání listiny, listu či jiné úřední písemnosti; vzniká od novověku.
 - ✓ **Avers** – lící strana písemnosti, pečeti apod.
 - ✓ **Dekret** – písemnost vydaná kanceláří jménem panovníka bez jeho osobní účasti, obvykle s příkazem v určité záležitosti.
 - ✓ **Desky zemské** – písemnosti zemských soudů; desky půhonné (knihy žalob) v trestněprávních záležitostech šlechty; desky trhové v majetkoprávních záležitostech zpupných statků (kupy/prodeje, zápisy věna, kšafty ad.), knihy zápisné (dlužní zápisy). Vedeny v Čechách od sklonku 13. století, na Moravě, na Opavsku a Krnovsku od 14. století; ve Slezsku jen na Opolsku a Ratibořsku od 16. století.
 - ✓ **Edice** – způsob zpřístupnění historického pramene formou přepisu/přetisku (písemnosti), překreslení (pečeti, mince) apod.; opatřena je obvykle úvodem, kritickým poznámkovým aparátem, rejstříkem.
 - ✓ **Falzum** – podvrh, písemnost vzniklá bez vědomí vydavatele.
 - ✓ **Formulářová sbírka** – pomocná kniha obsahující vzory (formuláře) písemností s právní platností (listin). Vznikaly u nás od 13. století, obvykle mají podobu souboru listin nejrůznějšího obsahu, bez uvedení konkrétních údajů (jmen, dat, skutkové podstaty apod.).
 - ✓ **Indorsát** – záznam na rubu listiny.
 - ✓ **Insert** – text listiny vepsaný do listiny jiné, která inzerovanou listinu potvrzovala.
 - ✓ **Kancelářské** neboli **pomocné knihy** – knihy vedené pro vnitřní potřebu úřadu; zápis v nich nemá právní průkaznost.
 - ✓ **Kancelář** – úřad, pověřený původně vydáváním písemností; od novověku úřad s výkonnými a dílčími rozhodovacími pravomocemi; panovníká kancelář v českých zemích od 12. století; původně pisárna/vydavatelství byla počátkem 17. století transformována do české dvorské kanceláře, tedy hlavního státního úřadu pro země Koruny české, zrušené 1749; dále kanceláře městské, vrchnostenské ad. V současnosti jsou kanceláře vysoce specializované orgány s přesně vymezenými kompetencemi.
 - ✓ **Kancléř** – představený kanceláře.
 - ✓ **Katastr** – soupis zdanitelných zdrojů pro účely zdanění; nejčastěji soupis půdy, lesů, rybníků; také řemeslnických živností/lávek; výrobních podniků (cihelny, hamry) ad. Berní rula pro Čechy a lánové rejstříky pro Moravu (17. století), tereziánský katastr pro Čechy a Moravu (18. století), karolinský katastr pro Slezsko (18. století), josefský katastr pro Čechy, Moravu a Rakouské Slezsko (konec 18. století), stabilní katastr pro české země (19. století); indikační skicy (mapy).

- ✓ **Kopiář** – pomocné knihy vedené v příjemecké kanceláři, obsahují přepisy vydaných písemností v úplnosti nebo regestu.
- ✓ **Listina** – písemnost úřední povahy, která má právní průkaznost (potvrzuje právní akt, který je v ní zaznamenán), je sepsaná podle daných pravidel (formuláře), je otevřená, s neomezenou platností. Příjemecké listiny v českých zemích doloženy od konce 10. století, vydavatelské od 12. století.
- ✓ **List** – úřední písemnost bez právní průkaznosti, obsahuje sdělení, je uzavřená.
- ✓ **Mandát** neboli **patent** – písemnost úředního charakteru, obsahující pokyn nebo příkaz obvykle ve správní záležitosti, jeho platnost zaniká naplněním příkazu.
- ✓ **Matrika** – obecně seznam osob (imatrikulovaní univerzit, matriky vojenských odvedenců ad.); církevní matriky narozených/křtěných, oddaných, zemřelých/pohřbených v českých zemích od 16. století (protestantské), od 17. století kontinuálně (katolické); matriky občanské (od 19. století).
- ✓ **Opis** – ověřený nahrazující originál/prvopis; neověřený je pro informaci.
- ✓ **Originál** – prvopis, písemnost vzniklá s vědomím vydavatele.
- ✓ **Pozemková kniha**, také **gruntovnice** – veřejná kniha, obsahující kupní smlouvy nebo záznam o kupu/prodeji pozemků, usedlostí (domů s příslušnými pozemky), městských domů a dalších nemovitostí; obvykle pro města/měšťany, venkovský rustikální majetek/sedláci, zahradníci/podsedci, chalupníci/domkáři; vedeny výjimečně od 14., běžně od 16. století.
- ✓ **Příjemce** – fyzická nebo právnická osoba, jíž je písemnost určena.
- ✓ **Regest** – stručný výtah z písemnosti pro účely publikování; záhlavní regist je stručnější, uvádí edici „in extenso“; náhradní regist je obsáhlejší, nahrazuje publikování celého textu.
- ✓ **Registrum** – pomocné knihy vedené ve vydavatelské kanceláři, obsahují přepisy vydaných písemností v úplnosti nebo regestu.
- ✓ **Reskript** – rozhodnutí či příkaz panovníka, stylizovaný v subjektivní formě a vydavatelem vlastnoručně podepsaný.
- ✓ **Revers** – rubní strana písemnosti, pečeti apod.
- ✓ **Transsumpt** – způsob prezentování (inzerce) a ověřování listiny, prováděné nikoli právním nástupcem vydavatele této listiny, ale třetí osobou, požívající obecné důvěry (např. veřejný notář).
- ✓ **Urbář** – veřejná kniha vedená ve vrchnostenské kanceláři, obsahuje předpisy poddanských dávek (naturálních, finančních, robotních) ve prospěch vrchnosti/majitele panství, vedeny od sklonku 14. století, běžně od 16. století.
- ✓ **Veřejná kniha** – úřední kniha, jejíž záznamy mají právní průkaznost.
- ✓ **Vidimus** – opis listiny, který obsahuje jinou, vidimovanou (inzerovanou) listinu a ověřuje znění jejího obsahu; z latinského slova vido, -re, vidět.
- ✓ **Vydavatel** – právnická nebo fyzická osoba, z jejíhož rozhodnutí /s jejímž vědomím byla písemnost vydána; jméno a titul je uveden v intitulaci.

KODIKOLOGIE

Kodikologie studuje rukopisy neúřední povahy v nejširším slova smyslu. Klade důraz na zjištění jejich vnitřních a vnějších znaků, postihuje proces jejich vzniku, dějin, funkce a uplatnění tak, aby je bylo možno zařadit do kontextu kulturního vývoje společnosti.

Rukopisy vznikaly již ve starověku, rozhodující část dnes dochovaných rukopisů byla vytvořena ve středověku a v raném novověku. K nejpočetnějším náleží rukopisy **liturgické** povahy (antifonáře, breviáře, evangeliáře, evangelistáře, horologia, viatiky, žaltáře ad.), teologické spisy a další rukopisy související s církevním prostředím (**kalendária**, **nekrologia**, tj. seznamy zemřelých osob, na něž mělo být během liturgického roku vzpomínáno ad.). Další skupiny tvoří rukopisy studijní či **učební** (učebnice v pravém slova smyslu, osobní záznamy a zápisky z výuky ad.), **právní** (zákoníky, zemské řády ad.) a dále rukopisy **literární** povahy, které vznikly nejčastěji jako zábavná četba i k obecnému poučení. Mezi ně lze zařadit **narativní** rukopisy, například **legendy** čili životopisy svatých, **kroniky**, **anály**, **letopisy** ad.

Při studiu kodikologických rukopisů se sleduje jejich **původ** (dílna, příp. písař, iluminátor), **autor**, **zadavatel** (mecenáš), **funkce** rukopisu, která se mohla v průběhu času proměňovat. Určuje se rovněž název díla, tzv. bezejmenná díla se určují specifickým způsobem na základě textového začátku (incipit) nebo závěru (explicit).

Pozornost je třeba věnovat nejen vlastnímu textu, ale také písařským poznámkám, soudobým i pozdějším, které mohou obsahovat informace např. o okolnostech vzniku rukopisu (**kolofóny**), o jeho osudech aj.

Vývoj rukopisů v českých zemích vycházel z evropských souvislostí. Nejstarší produkty knižní kultury v českých zemích jsou spojeny s dějinami **Velké Moravy** (*Proglas*, *Zákon sudnyj ljudem*, tzv. *Životy sv. Konstantina/Cyrila a Metoděje* ad.). Od 10. století se těžiště kulturního vývoje přesunulo do **přemyslovských Čech**. K nejstarším zachovaným rukopisům bohemikálního rázu náleží tzv. *Wolfenbüttelský kodex s Gumpoldovou legendou* (kol. r. 1000), rukopisy okolo korunovačního evangelistáře krále Vratislava, zejména tak zvaný *Vyšehradský kodex* z 11. století. Od 10. století vznikaly legendy, životy svatých, jejichž význam v českých zemích spočívá zejména v tom, že obsahují údaje k počátkům státnosti, které nemáme dochovány v jiných pramenech.

Rukopisy vznikaly ve středověku ve **skriptoriích**, tedy písařských dílnách neboli pisárnách, působících v církevním prostředí, zejména v benediktinských kláštorech či katedrálních kapitulách. V českých zemích je máme doloženy od 12. století, k nejvýznamnějším náleželo např. skriptorium olomouckého biskupství s vrcholnou produkcí v době Jindřicha Zdíka (*Horologium*), ve Svatojiřském klášteře (*Pasionál abatyše Kunhuty*), v klášteře na Starém Brně založené královnou Eliškou Rejčkou, dílna z okruhu pražského arcibiskupa Jana ze Středy (*Viaticus*) ad. Od 14. století vzniklo množství rukopisů v okruhu pražské univerzity. Za husitství dochází k podstatnému zlidovění knižní kultury, rozšiřovaly se ve stále větší míře běžnější literární rukopisy zábavného charakteru v češtině.

Zásadní význam pro poznání dějin českých zemí mají soudobá díla, usilující o zaznamenání minulých a současných dějů. Náležejí mezi ně **kroniky** koncipované jako souvislé historické vyprávění, **letopisy**, obsahující ke konkrétním datům jen stručné záznamy událostí,

anály, písemnosti obdobného charakteru, vedené pro určitou instituci, například kláštery. V českých zemích vznikaly od počátku 12. století, zprvu v latině, později v češtině a němčině.

S vývojem neúředních rukopisů úzce souvisí rozvoj **knihoven**, původně sbírek či souborů knih a rukopisů. Vznikaly v kláštrech a církevních institucích, od 13. století máme doklady o vzniku knihoven v okruhu představitelů nejvyšších vrstev, panovníka, šlechty, později měšťanů. Nejstarší zmínky připomínají knihovny Přemysla Otakara II. s rukopisy astronomického charakteru. Známa byla obliba Václava II. v minnesangu, rytířských písních s milostným podtextem. Bohatou knihovnu měl vzdělaný Karel IV., u něhož už máme doloženy dokonce i vlastnoručně psané texty.

Knihovny byly budovány rovněž při školách. Nejstarší katalog knih pražské univerzity pochází z konce 14. století. Výjimečné a dodnes dochované knihovny jakožto soubory knih byly budovány v době reformace na protestantských gymnáziích. Známa je například knihovna gymnázia ve slezské Olešnici, založená knížetem Karlem II. Minsterbersko-Olešnickým z rodu Poděbradovců, roku 1594 anebo knihovna gymnázia v Lehnici zvaná *Bibliotheca Rudolphina*, založená knížetem Jiřím Rudolfem Lehnicko-Břežským z rodu Piastovců roku 1646 ad.

NARATIVNÍ PRAMENY K DĚJINÁM ČESKÝCH ZEMÍ (VÝBĚR):

Legendy

- ✓ **Život sv. Václava** neboli *První staroslověnská legenda o sv. Václavovi* vznikla kolem poloviny 10. století, tedy krátce po násilné smrti knížete. Krátký text o rozsahu asi 4 stran popisuje a oslavuje Václavův život a politické činy.
- ✓ ***Crescente fide Christiana*** (S rostoucí křesťanskou vírou...) je nejstarší latinská legenda popisující život a zavraždění knížete Václava, přenesení jeho ostatků, zázraky, dosvědčující jeho svatost. Krátký text o 6 stranách vznikl zřejmě v Bavorsku, snad okolo kláštera sv. Jimrama v Řezně v poslední třetině 10. století. K řezenské diecézi náležely české země do založení pražského biskupství roku 973. Dnes jsou dochovány dvě verze této legendy, vedle bavorské ještě druhá, sepsaná podle původní předlohy snad v klášteře sv. Jiří v Praze. Textově se mírně odlišuje.
- ✓ ***Gumpoldova legenda*** popisuje život a smrt svatého Václava, sepsána byla okolo roku 980 na pokyn římského císaře Otty II. Latinský text legendy máme k dispozici v rukopise, označovaném podle současného uložení *Wolffenbüttelský kodex*. Jedná se o rukopis, vyhotovený na zakázku kněžny Emmy, manželky Boleslava II., původem snad západofrancké princezny. Kodex obsahuje nejstarší svatováclavskou ikonografii, např. scénu zavraždění knížete u dveří kostela ve Staré Boleslavi a také vyobrazení kněžny Emmy klanějící se k nohám Václavovi, jemuž právě klade Kristus na hlavu korunu.
- ✓ ***Fuit in provincia Bohemorum*** (*Byl v zemi Čechů*), zvaná také ***Utrpení Ludmily mučednice***, latinská legenda, jejíž vznik je nejasný: klade se do sklonku 10. až 12. století, místem sepsání byl snad Sázavský klášter, snad pražský klášter sv. Jiří. Je napsána velmi úsporným slohem, stala se inspirací pro další texty. V kontextu popisu života a smrti kněžny Ludmily přináší nejstarší zmínky o jejím manželovi, knížeti Bořivojovi, a jejich křtu.

- ✓ ***Diffundente sole*** (*Když slunce rozlévalo*), latinská legenda, zmiňující se jako první o dávnověku přemyslovské dynastie, když jmenuje Přemysla Oráče, a také o moravských věrozvěstech Cyrilu a Metodějovi. Popisuje křest knížete Bořivoje (bývá proto někdy označována jako legenda o Bořivojově křtu) a jeho aktivity při zakládání kostelů v Čechách. Její první část mohla být vzorem pro Kristiánovu legendu.
- ✓ ***Kristiánova legenda*** neboli ***Život a umučení svatého Václava a jeho babičky svaté Ludmily*** (*Vita et passio sancti Vencaslai et sanctae Ludmilae aviae eius*) byla podle všeho inspirovaná legendami *Crescente fide*, *Fuit in provincia Boemorum* i *Diffundente sole*. Její zaměření je ale podstatně širší. Popisuje počátky křesťanství na Moravě a životy prvních českých svatých a svým způsobem formuluje politický program českého státu, odůvodňuje jeho postavení a roli ve střední Evropě. Legenda nese jméno údajného autora, řeholníka Křišťana, snad Slavníkovce; připisována je ale i Strachkvasovi, synovi knížete Boleslava I. Zachovala se jen v pozdních opisech z 12. a 13. století, byla dlouho předmětem sporů historiků. Dnes je považována za původní a hodnověrnou. Obsahuje velké množství zásadních a z jiných pramenů zcela neznámých faktů k počátkům českých dějin.
- ✓ ***Kniha o rodu a utrpení svatého knížete Václava*** neboli ***Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavovi*** pochází z přelomu 10. a 11. století. Jedná se o překlad a kompilaci starších latinských legend (*Gumpoldova legenda*, *Crescente fide*) a zřejmě domácí ústní tradice. Oproti jiným legendám obsahuje např. zmínky o Václavově manželce a synu Zbraslavovi. Legenda je považována za významný pramen k nejstarším dějinám českých zemí.
- ✓ ***Vavřincova legenda*** neboli ***Utrpení svatého Václava***, latinská legenda pocházející z 10. či 11. století z okruhu italského kláštera v Monte Cassinu.
- ✓ ***Oriente iam sole***, poměrně pozdní svatováclavská legenda z poloviny 13. století.
- ✓ ***Život svaté Hedviky*** (*Vitae sanctae Hedwigis*) popisuje život a skutky slezské patronky, manželky lehnického knížete Jindřicha I. Bradatého a matky Jindřicha II. Pobožného, zabitého Tatary v bitvě u Lehnice roku 1241. Autorem legendy, která vznikla v souvislosti s Hedvičiny svatořečením roku 1267, byl Engelbert, mnich cisterciáckého kláštera ve slezské Lubuši (pol. Lubiąż, něm. Leubus).

Kroniky

- ✓ ***Kosmova kronika*** (*Chronica Boemorum*), nejstarší latinská kronika českého původu, sepsaná Kosmou, děkanem kostela sv. Víta. Kronika je rozdělena do tří knih: první líčí vznik světa a bájná vyprávění svědků, legendu o Libuši a Přemyslu Oráčovi a počátky české státnosti, křest knížete Bořivoje, život a smrt Ludmily, sv. Václava i sv. Vojtěcha až do počátku 11. století (smrt knížete Jaromíra); druhá kniha líčí dějiny českého státu od roku 1038 do smrti krále Vratislava roku 1092; třetí kniha pojednává o době od vlády Bořivoje II. do roku 1125 (o rok později autor zemřel), líčí mimo jiné vyvraždění Slavníkovců, konkurenčního rodu Přemyslovců, roku 1038. Kronika je považována v částech, pro něž měl Kosmas pramenné zdroje, anebo se odehrávaly za jeho života, za věrohodnou.

Tak zvaní pokračovatelé Kosmovi:

- ✓ **Letopis kanovníka vyšehradského** obsahuje dějiny vlády knížete Soběslava I., končí ve 40. letech 12. století popisem jeho smrti. Autorem byla osoba ze Soběslavova úzkého okruhu, snad jeho kaplan. Text nedosahuje úrovně Kosmy, lze jej ale považovat za poměrně hodnověrný pramen. Doplněn je mladším popisem počátků vlády knížete Vladislava II. (jako krále I.).
- ✓ **Kronika mnicha sázavského** zahrnuje období let 1126-1162, navazuje na Kosmův text a doplňuje jej o dějiny kláštera na Sázavě od jeho založení sv. Prokopem. Klášter užíval, na rozdíl od ostatních řádů, slovanský bohoslužebný jazyk (staroslověnštinu), Kosmas se o něm proto ve své kronice nezmiňuje. Jedná se o nejstarší českou klášterní kroniku.
- ✓ **Vincenciův letopis** nebo také Vincenciova kronika zahrnuje léta 1140-1167. Popisuje období od smrti knížete Soběslava I., II. křížovou výpravu, které se zúčastnil kníže Vladislav II., pozdější druhý český král. Za pozornost stojí, že zmiňuje olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, významnou osobnost českých a moravských dějin. Autorem kroniky byl kanovník kostela sv. Víta v Praze, působící ve službách pražského biskupa Daniela I. Opakovaně navštívil Itálii, mimo jiné roku 1158, kdy doprovázel na vojenském tažení Vladislava I.
- ✓ **Jarlochův letopis** nebo také Jarlochova kronika navazuje na Vincencia a zahrnuje období let 1167 až 1198. Kromě historických událostí letopis obsahuje rovněž hagiografické texty. Autorem byl opat premonstrátského kláštera v Milevsku.

- ✓ **Zbraslavská kronika** vznikla v letech 1305 až 1339 v prostředí kláštera na Zbraslavi nedaleko Prahy, založeného králem Václavem II. První část, popisující vládu tohoto panovníka, napsal zřejmě opat Ota, na nějž navázal jeho nástupce Petr Žitavský. Popsal Václavovu smrt, neklidnou dobu interregna a nástup nové královské dynastie, reprezentované Janem Lucemburským a jeho synem Karlem. Kronika obsahuje tři knihy: první do roku 1316, druhou zachycující období 1317-1333, třetí pak období do roku 1337. Její text ukazuje jisté „stranictví“ Přemyslovcům a posléze Elišce Přemyslovně, jejíž sňatek autoři kroniky osobně dojednávali, celkově lze ale kroniku považovat za jistou glorifikaci Václava II. a lucemburské dynastie. Navzdory subjektivitě výkladu má kronika nejen vysokou míru vypovídací hodnoty, ale rovněž hodnověrnosti.
- ✓ **Dalimilova kronika**, nejstarší česká kronika, psaná ve verších, s řadou rčení, přirovnání a podle všeho i hovorových slov. Její autor pocházel zřejmě z prostředí nižší šlechty, text dopsal kolem roku 1314. Při tvorbě kroniky vycházel z řady zdrojů: z legend a kronik (možná i rukopisů dnes nedochovaných) a možná i z listinného materiálu a ústního podání. Vylíčil biblické děje (stavbu babylónské věže a zmatení jazyků), české dějiny počínaje bájným příchodem praotce Čecha, příběhem Libuše a Přemysla Oráče přes vládu přemyslovských knížat a králů až po nástup Lucemburků. Známé je několik redakcí kroniky, včetně překladů. Iluminovaný rukopis překladu do latiny je národní kulturní památkou ČR.
- ✓ **Kronika česká Beneše Krabice z Veitmile** vznikla zřejmě z popudu Karla IV., její autor pocházel z měšťanské rodiny z České Lípy a působil při stavbě svatovítské katedrály. Kronika se zachovala v jediném exempláři, její čtyři knihy popisují léta 1272 až 1375. Obsahuje mimo jiné záznam tak zvaného Svatováclavského chorálu.

- ✓ **Kronika česká Přibíka Pulkavy z Radenína**, další text sepsaný z iniciativy Karla IV. Autor byl duchovním, působil při pražském arcibiskupství jako písař a rektor školy. Kronika zahrnuje období od biblického zmatení jazyků do smrti Elišky Přemyslovny, císařovy matky, vznikla na základě Kosmovy kroniky a dalších vzorů. Podle zadavatelova přání měla zahrnovat i popis období jeho vlády, nesplnila tedy podle všeho jeho očekávání. Původní latinská verze byla samým Pulkavou přeložena do češtiny.
- ✓ **Stručný spisek kroniky římské i české** (*Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae*) neboli **Kronika Jana Neplacha** vznikla okolo roku 1360. Jejím autorem byl opatem benediktinského kláštera v Opatově, působil ve službách arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi. Stručná kronika je chronologickým výčtem papežů, římských králů a českých knížat a králů, většinu informací autor přejímal ze starších zdrojů.
- ✓ **Píseň o vítězství u Domažlic Vavřince z Březové** (*Báseň vznešené Koruny české*) popisuje ve verších bitvu z roku 1431, v níž husitská vojska pod velením Prokopa Holého porazila čtvrtou křížovou výpravu, které se osobně zúčastnil kardinál Cesarini.
- ✓ **Husitská kronika Vavřince z Březové** popisuje latinsky události související s husitským hnutím v letech 1414 až 1422. Autor ji psal z pozice „umírněného středu“, kritizujícího tábority. Vavřinec z Březové byl mistrem artistické fakulty pražské univerzity, působil zřejmě ve dvorských službách Václava IV.
- ✓ **Staré letopisy české** představují soubor narativních textů z let 1378 až 1526, sestavený a vydaný Františkem Palackým. Vyhledávány jsou záznamy o husitském hnutí a pohusitské době.
- ✓ **Kronika česká Václava Hájka z Libočan** vznikla v letech 1533-1539. Zahrnuje období od bájného příchodu Čechů do nástupu Habsburků na český trůn roku 1526. Po svém vydání roku 1541 sklídila velký úspěch a stala se inspirací pro další autory. Obsahuje ale celou řadu nepřesností a smyšlenek, na něž kriticky upozornili G. Dobner, J. Dobrovský, F. Palacký ad.
- ✓ **Historie česká Pavla Skály ze Zhoře** je součástí *Historie církevní*, rozsáhlého díla, zaměřeného na dějiny křesťanství od počátku do roku 1623. Tvoří jej 16 tisíc stran v 10 svazcích, z nichž 8 je věnováno době reformace. Pro české dějiny jsou podstatné oddíly věnované stavovskému povstání roku 1618 a následujícímu období počátku třicetileté války, které autor znal z autopsie. Pavel Skála pocházel z pražské erbovní rodiny, po studiích se usadil v Žatci. Za stavovského povstání byl v Praze, působil podle všeho i v kanceláři Fridricha Falckého. Po bitvě na Bílé hoře odešel do emigrace.
- ✓ **Životy posledních Rožmberků Václava Březana** vznikly v rámci pětisvazkové *Historie Rožmberské*, z níž se dochovaly právě jen tyto dva svazky. Autorem byl knihovník a kronikář ve službách Petra Voka, posledního příslušníka rodu.

EPIGRAFIKA

Epigrafika náleží k nejmladším pomocnovědným disciplínám. Vydělila se z paleografie a jako samostatná věda se konstitovala ve 2. polovině 20. století. Je to **věda o nápisech**, jimiž se rozumějí všechny texty, které byly ryty, tesány, odlévány apod. na nejrůznějších archeologických či jiných nepaleografických látkách.

Epigrafika sleduje autonomní vývoj jednotlivých typů nápisů v jejich nejširších kulturně politických souvislostech, pomáhá správně interpretovat a zařadit texty nápisové povahy do systému poznání. Při studiu nápisů se určují **vnější znaky** (materiál, způsob vyhotovení), **jazyk**, okolnosti **vzniku** (donátor, zadavatel, autor, výrobce ad.) a **historie** (primární, sekundární umístění), autenticita ad.

Nápisy se studují i s ohledem na **obsah**, podle něhož se dělí do skupin na nápisy literární, historické (pamětní), právní, doprovodné ad.

Nápisy mohou být **umístěny** například

- ✓ na **budovách** nebo stavbách, v jejichž prostorách jsou nápisy buď samostatně, nebo jako součást uměleckých děl pevně fixovány (náhrobky v kostele);
- ✓ na **zvonech**, které jsou předmětem zkoumání kampanologie, samostatné disciplíny;
- ✓ v **terénu** na hraničních kamenech, pamětních křížích, náhrobcích;
- ✓ na **mobiliáři** – nábytku, domácím náčiní a jiných výrobcích uměleckých řemesel;
- ✓ jako textový **doprovod uměleckých děl**, např. nápisy na nástěnných či deskových malbách ad.

Epigrafika studuje také **nápisové písmo** a věnuje pozornost i některým specifickým jevům. Mezi ně náleží např. **chronogramy** neboli pamětní nápisy na stavbách, které prostřednictvím zvýrazněných písmen časově určují památku. V té souvislosti má důležitost **prosopografie**, shrnující životopisná data osob, která jsou v nápisových textech uváděna. Tím se dostává epigrafika i do úzkého svazku s genealogií, pro niž představuje důležitý primární materiál.

Většina nápisových textů české provenience pochází ze středověku či novověku a jsou umístěny na architektonických a funerálních památkách, v terénu (hraniční kameny, kamenné kříže ad.), na mobiliáři (nábytek), uměleckých a řemeslnických produktech (nádobí, výtvarná díla ad.), na mincích, pečetích a v neposlední řadě na zvonech.

Nejstarší dochované nápisy ve střední Evropě jsou spojeny s římskou dobou. Římská kultura sice dosáhla po přelomu letopočtu i do oblasti dnešní Moravy (doklady na jižní Moravě/Mušov, na Olomoucku), v terénu ale doklady v podobě existujících nápisů dochovány nejsou. Nejbližší epigrafické památky jsou ke zhlédnutí v Rakousku (Viedeň, Carnuntum u Hailbronu ad.) a na Slovensku (nápis na skále v Trenčíně).

V českých zemích jsou **nejstarší epigrafické památky** spojeny s numismatickými a sfragistickými prameny. Jsou jimi texty, zejména **opisy na mincích** (od 10. století) a **na pečetích** (od 12. století). Nejprve byly provedeny karolinskou minuskulou, posléze gotickým písmem.

Početněji, byť roztržitěně dochované jsou nápisy spojené s církevními objekty: nápis na bývalém kostele sv. Jana Na Zábradlí v Praze se jménem biskupa Heřmana (počátek 12. století); nápisy na náhrobcích (od 12. století); nápisy na zvonech (od 13. století, nejstarší

dochovaný nápis na zvonu z kostela břevnovského kláštera v Praze z roku 1313, zničený za druhé světové války).

Všechny nápisy, které vznikly ve 13. a 14. století, byly provedeny gotickým písmem, v latině. Teprve od 15. století se podle všeho uplatnila u epigrafických pramenů čeština, první známý nápis ze Slaného z roku 1415 byl ale zničen. Nejstarší české nápisy tak pocházejí až z pozdního 15. století. Také originální nápis o přijetí pražských kompaktát byl v latině, český překlad je renesančního původu.

SFRAGISTIKA

Sfragistika se zabývá všestranným **studiem pečeti** jako specifické kategorie historických pramenů, zejména jejich zhotovování, vznikem, funkcí a vývojem v nejširším slova smyslu. **Pečeť** lze charakterizovat jako otisk razidla do pečetní látky (tedy do hmoty schopné tento otisk uchovávat), který jednoznačně určuje konkrétní fyzickou či právnickou osobu. Pečeť může mít funkci **pověřovací**, **uzavírací** a zejména **ověřovací**: přitištěním, přivěšením či jiným připojením pečeti k písemnosti se vydávalo svědectví o tom, že její obsah je v souladu s vydavatelovým názorem a záměrem. Od 17. století dochází v úzké souvislosti s postupným ústupem listiny k úpadku pečeti jako ověřovacího prostředku. Jako doprovodné ověření se začínají postupně vedle podpisů objevovat otisky **razítka**.

Sfragistika studuje **vnější znaky** pečeti: **tvar** (okrouhlá, oválná, zašpičatěle oválná, nebo štítovitá), **látku** (přírodní vosk, španělský vosk, kov /buly nejčastěji z olova potažené zlatým či stříbrným povlakem/, nekvašené těsto), krytí pečeti (papírové kryty, voskové, dřevěné schránky), **zabarvení** a jeho hierarchii, skutečnost, zda je pečeť jednostranná či dvoustranná (případně mincovní) ad.

Z hlediska **vnitřních znaků**, tedy obsahu pečeti, je lze rozdělit do pěti základních skupin na **pečeti nápisové**, **obrazové**, **portrétní**, (postava, polopostava, profil, sedící, resp. majestátní s atributy moci, klečící, stojící, jezdecká ad.), **znakové**, **kombinované**.

Sfragistika se zabývá popisem pečeti, tedy **obrazu** na aversu (přední strana) i reversu (zadní strana), resp. na rubní pečeti (*contrasigillum*). Popisují se také texty: **opis** (text na obvodě pečeti) a **nápis** (text na pečetním poli).

Pečeti byly užívány již v antice, odkud přešly – prostřednictvím církevního prostředí – do soukromé i veřejné praxe ve středověku. Nejprve se užívaly při uzavírání schránek s ostatky svatých, posléze na uzavírání a především ověřování písemností.

V českém prostředí je užívání pečeti doloženo od přelomu 11. a 12. stol. Nositelem vývoje byly **pečeti panovnické**. Mnohé nasvědčuje tomu, že pečeť užíval už první český král Vratislav I., její hmotný pozůstatek ale nemáme. Zlistiňování přitom u nás stálo teprve na prahu svého uplatnění a pokud Vratislav pečeti disponoval, je třeba to vnímat jako demonstraci politického postavení.

Nepřetržitá řada pečeti tak začíná od Vladislava II. (I.) užívajícího oboustrannou **majestátní pečeť**. První z nich nesla na aversu portrét krále sedícího na trůnu s insigniemi moci (korunou, žezlem, jablkem), na reversu byla kontrasigilována pečeť olomouckého biskupa Zdíka. Další typáře Vladislava I. již nesly na aversu majestátní motiv, na reversu byl v poli zpodobněn **svatý Václav**, patron českého panovníka a české země. Takovouto pečeť – majestátní avers a svatováclavský revers – užívali poté i králové Přemysl Otakar I. a Václav I. Přemyslovská knížata užívala v mezidobí obvykle portrétní jednostranné pečeti.

Přemysl Otakar II. začal užívat, ještě jako mladší král, jednostrannou **pečeť s jezdeckým motivem**: jezdec ve zbroji na koni ve skoku nebo v běhu byl obvykle doplněn heraldickými symboly. Po nástupu na královský trůn navázal Přemysl na tradici svých předchůdců a užíval oboustrannou majestátní pečeť: na aversu byl vydavatel vpodobněn na trůnu s insigniemi moci, na revers ale zařadil jezdecký motiv.

V této podobě užívali majestátní pečeť i jeho nástupci, syn Václav II. a vnuk Václav III. Všichni postupně vystřídali několik typářů, jejichž opisy reagovaly na proměny jejich postavení a titulatury. Jediný rozdíl lze zaznamenat na pečetě Václava II. z doby před korunovaci: na majestátním portrétu byl prostovlasý, namísto žezla a jablka držel v pravé ruce meč.

V přemyslovské linii pokračoval nějaký čas i Jan Lucemburský. Nejpozději kolem roku 1323 ale zrežinoval na majestátní pečeť a užíval jednostrannou jezdeckou pečeť, snad v reakci na vývoj poměrů v Čechách a politický vztah se šlechtou. Od lucemburského období se objevují rovněž drobnější **sekretní** panovnické pečeti, určené k pečetění méně významných písemností. Karel IV. a jeho nástupci, Václav IV. a Zikmund Lucemburský, navazovali na tradice svých předchůdců.

Jiřík z Poděbrad, původem příslušník panského stavu, užil v královské pečetě erbovní znamení zemí ze svazku české Koruny. **Heraldická symbolika**, i když v jiné podobě, se pak ustálila v pečetích Ladislava Pohrobka, Jagellonců i Habsburků. Vyjadřovali svými ověřovacími prostředky skutečnost, že stojí v čele soustátí, podunajské monarchie, složené z rakouských zemí, české a uherské Koruny a dalších zemí. V poli pečeti tak byly kompozice erbovních symbolů všech, anebo nejvýznamnějších, zemí.

Vedle panovníků začali záhy ve středověku užívat pečeti příslušníci šlechty. Jednalo se většinou o erbovní pečeti, doložené snad od r. 1189 (pečeť šlechtice Hroznaty, současně představeného kláštera v Teplé), prokazatelně pak od roku 1220 (Vítek z Prčice). Od poloviny 13. století užívala pečeť i česká stavovská obec (zemský soud), která převzala symbol přemyslovské plaménkové orlice.

Počátky komunální sfragistiky lze spojit s rozšířením pečeti měst, která začala tohoto symbolu užívat nedlouho po svém konstituování na německých městských právech. Nejstarší doložená městská pečeť z českých zemí pochází z roku 1247 a disponovalo jí Brno. Venkovské obce užívaly pečeti nejčastěji od 18. století, kdy museli jejich představitelé zpečetit berní přiznání, připravovaná v rámci katastrů.

HERALDIKA

Heraldika se zabývá **studiem znaků – erbů**. Znak čili erb je původně barevným znamením na zbroji, nejčastěji na štítě, které charakterizovalo určitou osobu a jí podřízenou družinu, v dalším vývoji i jeho vyobrazením, užívaným v životě právním, vojenském a společenském. Z heraldického hlediska rozumíme erbem **znamení na štítě, které charakterizuje a identifikuje svého nositele**, tedy fyzickou nebo právnickou osobu (země, stát, instituce).

Heraldika se věnuje rozboru a způsobu tvorby erbu, dále výkladu dějin erbů a jejich funkce a užívání, vývoji konkrétních znaků individuálních držitelů. Tomu odpovídají tři složky heraldiky, to je znakové umění, vlastní nauka o znaku a znakové právo. Další složkou heraldiky je **blasonování**, tedy popisování znaků podle pravidel heraldické řeči. S ním pak úzce souvisí výtvarné provedení erbů podle heraldických předpisů.

Erby byly původně praktickým zařízením vojenským, které vzniklo v druhé čtvrtině 12. století v souvislosti s novými způsoby vedení boje na křížových výpravách. Poté začaly být užívány v celé Evropě jako atributy zeměpánů a jejich teritorií, příslušníků šlechty.

Erb tvoří několik hlavních součástí, odvozených od středověké rytířské zbroje, a vedlejších součástí, které dále charakterizují nositele či dotvářejí kompozici erbu.

Hlavní součástí erbu je **štíť**. Platí, že „*bez štítu není znaku*“, což znamená, že pouhé znázornění figury bez štítu nelze považovat za erb. Vývojově rozlišujeme štíty gotický (trojúhelníkový, 12. – 15. století), francouzský (zaoblený, zakončený v nohách „slzou“, 14. století), španělský (v nohách zaoblený), turnajový (po straně/stranách s výřezem pro dřevec, od 15. století), renesanční a barokní (tvary štítů, odpovídající spíše uměleckým slohům, z doby, kdy se již rytířská zbroj nevyvíjela a prakticky přestala být používána).

Erb mohou dále tvořit z hlavních součástí **helm**, posazený na štít (hrncovitý, kbelíkovitý, kolčí se zaklápěcím hledím, turnajový s mřížovým hledím), **přikryvadlo** neboli fafrnoch (plachetka na helmu, od vrcholného středověku rozřepená), někdy uchycený kolem helmu točenicí, a **klenot**. Tato součást erbu „vyrůstá“ z helmu, její motiv opakuje znamení na štítě, anebo stojí zcela samostatně.

K **vedlejším atributům** znaku náleželi **strážci štítu** (figury lidské či zvířecí, které stojí po jeho stranách, ale nedotýkají se něj) a **držitelé/nositelé štítu** (figury, které štít drží), **devízy a hesla** (rodová, zemská), **pláště a stany**, na nichž je erb položen ad.

Nad či pod erbem mohou být umístěny **hodnostní odznaky**, odkazující na společenské postavení nositele. Užívaly se od 17. století. Vévodům a knížatům příslušela vévodská/knížecí koruna a plášť, hrabata směla užívat korunku s 16 perlami, z toho 9 viditelnými, svobodní páni s 12, z toho 7 viditelnými a rytíři s 8, z toho 5 viditelnými perlami.

Duchovenský stav symbolizují klobouky se střapci, např. kardinál: červený klobouk s 15 červenými střapci na každé straně, pyramidálně uspořádaných 1, 2, 3, 4, 5; arcibiskup zelený klobouk s 10 střapci/1, 2, 3, 4; biskup zelený klobouk se 6 střapci/1, 2, 3; farář černý klobouk s 1 střapcem na každé straně ad. Papeži a odtud papežskému znaku příslušela jako odznak hodnosti tiára se 3 nad sebou posazenými korunami. Poslední papežové Benedikt XVI. a František používali mitru.

Na štítě bývá umístěno **erbovní znamení**, a to jednak v podobě **heraldských figur** (kůl, břevno, kosmé břevno, kříž, krokev, klín ad.), která vznikají geometrickým členěním štítu (polcením, dělením, dělením kosmo a šikmo, čtvrcením a vzájemnými kombinacemi), anebo **obecných figur**, které se dělí na přirozené (rostliny, stromy, zvířata a jejich části, lidské postavy a jejich části, rostliny), nadpřirozené (bohové, světci, fantastičtí tvorové, např. meluzína, harpyje, jednorožec ad.) a umělé (zavinutá střela, hradba, rýč, zbraně ad.). Specifickou skupinu figur tvoří kříže (položené v poli, nedotýkající se okraje štítu, např. ondřejský, patriarší ad.). Variabilitu znaků a jejich znamení zvyšuje užívání **barev** neboli tinktur (červená, modrá, zelená, nachová), **kovů** (stříbrná a zlatá) a kožešin (hermelín, veverčina, popelčina).

♠ Pozor: podle heraldických pravidel nemá být kladena barva na barvu a kov na kov (např. modrá krokev na červené pole štítu; zlatá koruna na stříbrné pole štítu atd.). Toto pravidlo vyplývá ze starodávné role erbů ve vojenské praxi, protože společné užití barev nebo kovů splývalo a znemožňovalo identifikaci erbu. Výjimky z tohoto heraldického pravidla pochopitelně existují.

Právo nosit erb náležela ve středověké Evropě původně jen svobodným obyvatelům, v zásadě tedy příslušníkům urozených (šlechtických vrstev). Právo užívat erb bylo dědičné. Toto právo mohlo být odebráno jednotlivci, odsouzenému „*ke ztrátě hrdla a cti*“ za zvlášť závažné zločiny. K tak zvané ztrátě erbu mohlo dojít rovněž vymřením rodu.

Z chronologického hlediska vznikaly nejdříve **šlechtické erby**, a to ojedinele od sklonku 12. století. K nejstarším znakům náležely znaky Vítkovců, například Vítka z Prčice (1220).

Ve 13. století se objevují i znaky **církevních institucí** (pražského a olomouckého biskupství). Poměrně záhy ve středověku začaly erby užívat (zprvu živelně, posléze podle jasných pravidel) i právnické osoby: země, korporace (například řemeslnické cechy) ad. Od 13. století mezi ně náležela **města** jako právní subjekty se zvláštními právy a svobodami. V současnosti mohou na základě udělení takového oprávnění užívat znaky i venkovské obce. Znaky měst bývaly odvozené nejčastěji od znaku majitele města, anebo obsahovaly architektonické motivy typických městských staveb a atributů (brány, věže, hradby aj.) Objevují se rovněž tak zvaná mluvící znamení, odkazující figurou na pojmenování města (ježek ve znaku Jihlavy, něm. Iglau; medvěd ve znaku Berouna, něm. Bär atd.). Znaky měst a obcí, které až na výjimky tvoří jen štít, se zabývá **komunální heraldika**.

O vývoji erbů vypovídá široká škála **pramenů**, obsahujících vyobrazení erbu, anebo jeho popis. Jedná se zejména o historickou zbroj a vojenské náležitosti (štíty, praporce, helmy), sfragistický materiál (pečeti), numismatický materiál (mince, papírová platidla), nemovité památky (církevní a profánní stavby), movité památky (mobiiliář, nádobí), sepulkrální památky (náhrobky a náhrobníky, epitafy), erbovní galerie (hradní a zámecké), písemné prameny (erbovní listiny, erbovníky, štambuchy neboli památníky) ad.

STÁTNÍ A ZEMSKÉ ZNAKY

Vývoj znaků českého státu (Koruny království českého neboli české Koruny) a Čech vychází z heraldiky **přemyslovských panovníků**. V prvotním znaku byla tak zvaná svatováclavská orlice, to jest černá **orlice** vylétající z červených plaméneků, se zlatým zobákem, drápy a jetelovými lístky na křídlech. Nejstarším dokladem této heraldické figury je mince knížete Bedřicha z let 1179-1181. Umístěna je rovněž na jezdecké pečetě Přemysla Otakara I. z let 1192-1193. On i jeho nástupce Václav I. používali erb plamenné orlice i později, až do roku 1253. Původ orlice v plamenech se odvozuje od erbu římských králů, užívajících nejpozději od doby Fridricha I. znak černé orlice ve zlatém poli.

Od počátku 13. století se objevují známky užívání nového symbolu, lva. Poprvé je doložen na pečetě moravského markraběte Vladislava Jindřicha, přivěšené k listině jeho bratra, českého krále Přemysla Otakara I., pro chotěšovský klášter. Není ale zřejmé, zda se již jednalo o lva s rozštěpeným ocasem, neboť heraldické zvíře není viditelné v plnosti. Symbol lva byl rovněž na další pečetě uvedené listiny, kterou k ní připojil Děpolt, příslušník vedlejší větve Přemyslovců. Vypodobněna je na ní figura půl lva a půl orlice. Zcela pravidelně začal symbol korunovaného dvouocasého lva ve skoku používat Přemysl Otakar II.

Nejstarší barevné vyobrazení znaku českého království, který se po nástupu Lucemburků posunul na místo státního znaku země Koruny české, pochází z počátku 14. století. **Stříbrný dvouocasý lev se zlatou korunou a zbrojí byl ztvárněn na červeném poli**. Spolu s přemyslovskou plaménkovou orlicí je vyobrazen v Pasionálu abatyše Kunhuty z let 1312/14-1321. Úplný znak byl tvořený štítem s figurou dvouocasého lva, helmem s klenotem v podobě dvou černých křídel po osmi perech s černou rouškou, někdy doplněný trojlístky (odkaz na svatováclavskou orlici).

Vedle českého zemského, potažmo státního znaku se prosadily a udržely i znaky jednotlivých vedlejších zemí české Koruny. **Morava** jej odvozovala od původní přemyslovské orlice. Celá figura orlice je umístěna na pečetě, kterou roku 1233 připojil ke své listině ve prospěch kláštera v Loukách u Znojma tehdejší moravský markrabě, pozdější český král Přemysl (II. Otakar). Specifický rys moravské erbovní orlice, šachování, je viditelné na jezdecké pečetě krále Václava II. Figura orlice je umístěna na štítu jezdce, zatímco dvouocasý lev dominuje praporci, který jezdec třímá.

Lucemburkové pak užívali výhradně znaku orlice jakožto symbolu Moravy. Přestože v některých iluminovaných pramenech (*Codex Manesse*) je orlice zpodobňována s černo-červeným šachováním, nejpozději ve 14. století se zemský znak Moravy ustálil v podobě **červeno-stříbrně šachované vpravo hledící orlice se zlatými drápy a korunou na modrém poli štítu**. Polepšení znaku změnou červeno-stříbrné na červeno-zlatou barvu císařem Fridrichem II. roku 1462 se neujalo, přestože bylo posléze potvrzeno zněním Obnoveného zřízení zemského, vydaného pro Moravu roku 1628.

Znaky většiny **slezských knížectví** byly odvozeny od rodového znaku původního panujícího rodu Piastovců, **orlice**. Vratislavské knížectví, od jehož znaku byl později odvozen i jednotný znak pro původní celek Horního a Dolního Slezska, užívalo erb, na jehož štítě byla **na zlatém poli černá korunovaná orlice s červenou zbrojí a se stříbrným perizoniem (pružinou) na prsou**. Tento znak si ponechaly obě části Slezska i po rozdělení země mezi

Rakousko a Prusko roku 1742, lišily se jen ozdobou hlavy orlice: ve znaku Rakouského Slezska zůstala orlice korunovaná, ve znaku pruské části Slezska byla orlice ozdobena knížecí čapkou.

Z jednotlivých historických slezských knížectví připomeňme erbovní symboliku těch, které jsou dnes součástí České republiky.

Těšínské knížectví užívalo ve znaku piastovskou rodovou figuru. Ve středověku se jednalo o prostého jednohlavého orla (orlici) na gotickém štítě. Později začala být užívána korunovaná na modrém poli zlatá orlice s červeným jazykem a se zlatou korunou. Takřka shodný znak náležel Opolskému knížectví, z něhož se Těšínsko na sklonku 13. století vydělilo: jednalo se o zlatou orlici na modrém poli, se zlatou zbrojí a zlatým jazykem.

Niské knížectví, jehož část, označovaná Jesenicko, zůstalo po roce 1742 u českého státu, bylo jedinou zemí autochtonního Slezska, které neodvozovalo erb od piastovského rodu. Jako území vratislavského biskupství užívalo erb, v němž bylo na červeném poli šest stříbrných lilií, v pozici 3, 2, 1. Později byl erb pozměn ve čtverceny štít, v prvním a čtvrtém poli na modrém podkladu šest stříbrných lilií, ve druhém a třetím poli „slezská“ orlice (na zlatém poli černá orlice se stříbrným perizoniem a červenou zbrojí).

Opavsko, vydělené jako svébytné knížectví z Moravy roku 1318, mělo znak odvozený od znaku prvního zdejšího vévody Mikuláše I., levobočka Přemysla Otakara II. Jednalo se o polcený štít s jednou polovinou stříbrnou a jednou červenou, přičemž jejich vzájemné postavení v historii kolísalo. Tinkтуры odkazovaly na znak Českého království.

Krnovsko, které vzniklo rozdělením Opavska roku 1377, užívalo ve znaku tři soustředně postavené trubky. Oba znaky, Opavska i Krnovska, jsou dodnes součástí státního znaku Lichtenštejnska, jako upomínka na jejich příslušnost do majetku knížat z Lichtenštejna.

Markrabství Horní a Dolní Lužice mělo původně jeden společný znak, ve stříbrném poli červeného býka. Později začal být užíván nejprve pro Budyšínsko a posléze i pro Zhořelecko, tedy pro celou **Dolní Lužici**, odlišný znak, na modrém poli zlatá zeď s trojím cimbuřím (původně znak města Budyšina). **Horní Lužice** si podržela erb s červeným býkem na stříbrném poli.

Erbovní symbolika podunajské **monarchie**, k níž náležely od roku 1526 i země Koruny české (také země Svatováclavské koruny), komponovala na pozadí černého dvouhlavého orla znaky všech významných států a zemí, anebo jejich výběr.

Po vzniku **Československa** byla podoba jeho státních symbolů, včetně státního znaku, schválena ústavou z roku 1920. Znak vycházel z původních zemských erbů Čech, Moravy, Slezska, Slovenska (Uher), dodána byla uměle vytvořená symbolika Podkarpatské Rusi. Státní znak v letech 1920-1938/9 se užíval ve třech variantách: velký (pole se symboly výše uvedených zemí, navíc symbolika Opavska, Těšínska, Ratibořska, z toho část ovšem v ahistorické podobě), střední (zemské celky) a malý (tradiční znak Čech, resp. Koruny). K úpravě znaků došlo roku 1945 a poté roku 1960, a to v důsledku územních ztrát, resp. z ideologických důvodů.

V roce 1960 tak byla pro státní znak užitá jako štítu pavéza, tedy součást zbroje v husitské době, která se ale v heraldice nikdy nepoužívala. Koruna českého lva byla nahrazena pěticípou hvězdou nad jeho hlavou. Změněn byl i srdeční štítek se znakem Slovenska. Namísto původního stříbrného patriaršího (dvojamenného) kříže na modrém

trojvrší byla zvolena symbolika odkazující na Slovenské národní povstání za druhé světové války, hořící vatra.

Česká republika, která vznikla s účinností od 1. ledna 1993 rozdělením Československa, užívá **malý státní znak** (stříbrný dvouocasý lev ve skoku se zlatou zbrojí na červeném poli) a **velký státní znak** (čtvrcený francouzský štít, v 1. a 4. červeném poli stříbrný dvouocasý lev se zlatou zbrojí, ve 2. modrém poli stříbrno-červeně šachovaná orlice s korunkou, ve 3. poli je černá orlice s červenou zbrojí, zlatou korunkou a perisoniem, zakončeným po obou stranách stříbrnými trojlístky, položená na zlatém pozadí). Ke **státním symbolům** náleží dále státní vlajka, trikolora, státní hymna, státní pečeť a standarta prezidenta republiky.

NUMISMATIKA

Numismatika se zabývá vývojem a klasifikací platebních prostředků (platidel) a měnových systémů. Platebními prostředky se rozumějí jak **předmincovní** typy platidel, tak také **mince** a **kreditní platidla** (mince z obecných kovů, papírová platidla, nouzová platidla a poukázky). Cílem je zkoumání funkce platidel v procesu společenské směny.

Úlohu směnného prostředku přijímaly různé ekvivalenty, tzv. **předmonetární platební prostředky** (šátky, hřivny atd.). Postupně tuto funkci převzal kov a poté **mince**, tedy kus kovu určitého tvaru, za jehož **stříž** a **zrno** ručí stát nebo vydavatel mince. **Jakost** (ryzost) mince vyjadřuje poměr drahých kovů k tzv. náčistu (zpravidla mědi) v každé minci. V novověku se rozšířila **kreditní platidla**, zprvu v podobě **papírových platidel**. Dělí se na **státovky** (platidla uváděná do oběhu státem, s tak zvaným nuceným oběhem) a dále na **bankovky** (vydávané bankou, směnitelné za drahý kov nebo devizy).

Periodizace vývoje české a československé soustavy platebních prostředků vychází z rozlišení a posloupnosti jednotlivých měnových systémů, určovaných vedoucím nominálem. Před příchodem Slovanů razili na našem území mince **Keltové** (oppidum v Hradisku u Prostějova, Podmokly u Rokycan, Hradiště u Stradonic ad.). Znamé jsou jejich zlaté **statéry** označované jako duhovky. V 1. - 5. století n. l. pronikaly na naše území ražby římské, později i byzantské mince.

K dispozici máme i nálezy z období Velké Moravy, konkrétně z Mikulčic. Jedná se ale pouze o byzantské zlaté solidy a francké stříbrné denáry, domácí ražby nejsou doloženy. Jako platidlo se užívaly velkomoravské **hřivny**, speciálně upravené kusy surového železa.

Nejstarší raženou mincí domácího původu tak byl v polovině 10. století **denár**. V souvislosti s tím hovoříme o období **denárové měny** (955/970-1300). Základem denárové měny se stala karolinská libra (409 gramů), po reformě kolem roku 1050 severská hřivna (210 gramů). Denár byl oboustrannou stříbrnou mincí, ikonograficky se jednalo o poměrně uniformní mince s figurálními motivy náboženského, antického či bojového charakteru a s opisem. Zásadní význam měla mincovní reforma Přemysla Otakara I., provedená kolem roku 1210, když nechal razit tzv. **brakteáty**, jednostranné mince s jednoduchým vyobrazením panovníka s insigniemi moci, se symbolem dvouocasého lva či harpyje, většinou bez opisu (tzv. nemá mince). V polovině 13. století byl nově stanoven váhový základ měny v podobě české hřivny rovnající se 253,17 gramům

Roku 1300 byla Václavem II. zahájena měnová reforma provázená zahájením ražby **pražského groše**, oboustranné stříbrné mince s jednotnou ikonografií: v poli aversu byla královská koruna s legendou se jménem a titulem panovníka – vydavatele, na reversu pak český heraldický lev s opisem *grossi pragenses*. Početní jednotkou **grošové měny** (1300-1547) se stala tzv. **kopa grošů**, která představovala 60 grošů. Drobnými nominály byly parvus a obolus. V průběhu 14. století postupovalo znehodnocování mince, které vyvrcholilo za husitství, kdy se dokonce přestaly razit groše. K obnovení ražby došlo teprve od r. 1467. Kvalitní groše byly za husitství označovány značkami, tzv. **kontramarkami**. V r. 1325 byla zahájena emise českých zlatých mincí, zprvu **florénů**, od období Karla IV. dukátů o váze 3,5 gramu.

Od nástupu Habsburků na český trůn začala být česká mince včleňována do soustavy středoevropského mincovnictví. Od roku 1520 byl ražen tzv. **jáchymovský tolar**, nejprve jako soukromé ražby rodů Šliků pro saské trhy. Od roku 1547 byl tolar ražen již z rozhodnutí Ferdinanda I. jakožto českého panovníka jako základ české měny, zahájeno tak bylo období **tolarové měny**, trvající do roku 1857. Pozvolné znehodnocování mince vyvrcholilo nekvalitním mincováním tzv. de Witteho konsorcia a poté vyhlášením státního bankrotu (kaládou) roku 1623. Následovaly kroky ke stabilizaci měny a zároveň ke sjednocení měnové struktury celého habsburského mocnářství (bez Uher), které byly definitivně korunovány úspěchem až v polovině 18. století.

V roce 1750 byla vyhlášena měnová reforma, zahajující další etapu tzv. tolarového období, označovanou jako období **konvenční** nebo také **dvacetizlatkové měny** (1750-1857). Základem se stala kolínská marka (233,8 g), z níž se razilo 10 tolarů, které představovaly současně 20 zlatníků. Roku 1762 byla zahájena emise kreditních papírových peněz, tzv. **bankocetlí**, vydávaných z pověření státu Vídeňskou městskou bankou. Narůstající inflace, státní dluhy, nekrytí kreditních platidel drahým kovem a celková špatná ekonomická situace vedla roku 1811 k vyhlášení státního bankrotu. Důsledkem bylo zřízení vnitrostátní **vídeňské měny** s tzv. šajny. Další zadlužení státu v důsledku vnitropolitických i zahraničněpolitických neúspěchů v polovině 19. století vedlo k nutné měnové reformě. V roce 1857 tak byla zavedena tzv. **rakouská zlatková měna** (1857-1892). Již od 80. let se však opět děly přípravy k další reformě, která by rakousko-uherskou měnu stabilizovala. Roku 1892 tak byla zavedena **korunová měna** (1892-1918), založená nově na zlatém standardu, která se v praxi projevila ražbou zlatých a stříbrných mincí, jakož i emisí bankovek vyšších nominálů, směnitelných za kov.

Po vzniku ČSR byla 25. února 1919 realizována měnová odluha, čímž se zabránilo poválečné inflaci oběživa. První papírová platidla **korunové měny československé** byla vydána v září 1919, kovové mince byly dány do oběhu roku 1921. Po vytvoření protektorátu byla od 16. března 1939 zavedena jako základní měnová jednotka **říšská marka**, vedle níž platila **protektorátní koruna** (koruna Protektorát Čechy a Morava) při povinně směnitelném kursu 1:10. Dekretem prezidenta republiky z 19. října 1945 byla vytvořena opět jednotná měna s platností od 1. listopadu, základní jednotkou se stala **koruna československá** (Kčs). Na základě zákona č. 41/1953 Sb. z 30. 5. 1953, s účinností od 1. 6. 1953, došlo k další peněžní reformě. Tato reforma sice jednorázově snížila počet oběživa, ale za cenu nivelizujícího finančního poškození obyvatelstva.

Poslední měnová reforma proběhla na jaře 1993 v důsledku rozdělení bývalého Československa na Českou republiku a Slovenskou republiku. Základem korunové měny je jedna **koruna česká**, dělicí se na 100 haléřů. Od vstupu Česka do Evropské unie roku 2004 probíhají přípravy na přistoupení k jednotné unijní měně, jejímž základem je euro, dělicí se na centy.

GENEALOGIE

Genealogie neboli rodopis pojednává o vztazích mezi lidskými jedinci, vyplývajících z jejich společného rodového původu. Původně se jednalo o pouhou popisnou genealogii, soustřeďující se na prosté sestavování rodokmenů šlechtických či panovnických, později i jiných rodin. V moderní době se zájem genealogie rozšiřuje. Tak zvaná odvozená genealogie se věnuje také studiu důsledků, které z příbuzenských vztahů vyplývají v nejrůznějších směrech, zaměřuje se nikoli jen na jedince, ale i na hromadné jevy, které s příbuzenstvím souvisejí. Významným přínosem mohou být výsledky genealogických studií pro oblast sociálních věd, ale i biologie, antropologie, genetiky apod.

Genealogie pracuje se souborem přesně vymezených pojmů. **Pokrevenství** označuje osoby, pocházející od jediného předka. Důležitý je stupeň tohoto pokrevenství, jenž je počítán podle **generací** či podle blízkosti příbuznosti mezi současně žijícími osobami. **Příbuzenství** vzniká jako důsledek uzavření manželství, neboť tak je založen vztah k pokrevným příbuzným druhého z manželů. Základem popisného rodopisu je **jedinec**, střen neboli probant, na nějž se váže veškerý výzkum a sestavování tzv. rodokmenů. **Vývod** je přitom takový soupis příbuzných osob, kde se od výchozího jedince postupuje směrem k předkům. Často se ovšem sledují pouze mužské posloupnosti (**agnáti**), zatímco ženská posloupnost (**kognáti**) bývá vynechávána. **Rozrod** sleduje potomstvo určité osoby popř. manželství, a to jak v mužské, tak v ženské linii. Při sestavování rodových řad je možno se setkat s tzv. **ztrátou předků**, tedy situací, kdy se jeden a tentýž jedinec vyskytuje na několika místech rodokmenu opakovaně.

Při sestavování rodokmenů se používá soustava ustálených značek, označujících narození (hvězdička), úmrtí (křížek), sňatek (spojení dvou kružnic, pomyslných prstenů), pohlaví (čtverec pro muže, kolečko pro ženu) atd.

KULTURNÍ DĚDICTVÍ

V podstatě **každý z historických pramenů**, písemných dokumentů i hmotných artefaktů, vytvořených lidským jedincem a vypovídajících o minulosti lidské společnosti, které vznikly od počátku našich dějin až do současnosti a které pomocné vědy studují, **má vztah ke kulturnímu dědictví**: může o něm obsahovat výpovědi, ale současně také může být i sám o sobě kulturním dědictvím.

Kulturní dědictví je definováno mnoha způsoby a z mnoha pohledů, v závislosti na tom, která z vědních disciplín jej studuje. Například je považováno za:

- ✓ „to, co lidé chtějí chránit“;
- ✓ „to, co bylo minulými generacemi chráněno a předáno do současnosti a zároveň i to, co i významná část současné populace chce předat generacím budoucím: to, co lidé chtějí chránit“;
- ✓ „souhrn kulturních vztahů, děl, hodnot, které vznikly v minulosti, ale svým významem přesahují dobu svého vzniku“;
- ✓ „stopy lidské činnosti ve fyzickém prostředí; nenahraditelný zdroj informací o životě a činnosti lidí a historickém vývoji řemesel, technologií a umění; „neobnovitelné zdroje (památky, lokality a kulturní prostředí)“;
- ✓ „souhrn hmotných a nehmotných hodnot, děl a kulturních vztahů, které vznikly v minulosti, ale svým vznikem a významem přispívají k vytváření soudobých kulturních a společenských hodnot“;
- ✓ „symbolickou reprezentaci identity, která je představována hmotnými artefakty vytvořenými v minulosti, které podporují jak význam místa, tak také sounáležitost k tomuto kulturnímu dědictví různě vztažené komunity lidí“;
- ✓ „soubor kulturních prvků, tj. artefaktů, sociokulturních regulativů (zejména hodnot, norem a kulturních vzorců) a idejí, jež jsou jako trvalé kolektivní vlastnictví a všeobecně sdílený výsledek materiální a duchovní činnosti členů určitého společenství lidí předávány následujícím pokolením jako specifický typ dědictví“ ad.
- ✓

Kulturní dědictví je dlouhodobým předmětem zájmu mezinárodní nevládní organizace **UNESCO** (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*). V roce 1972 přijaly členské země UNESCO „*majíc na paměti, že kulturnímu dědictví a přírodnímu dědictví ve stále větší míře hrozí zničení nejen v důsledku tradičních příčin rozkladu, ale i na základě měnících se sociálních a ekonomických podmínek, které situaci vyhrocují ještě hrozivějšími jevy poškození či zničení; berouc v úvahu, že ubývání či zničení kterékoliv položky kulturního nebo přírodního dědictví představuje nenahraditelné ochuzení dědictví všech národů světa atd.*“ zásadní dokument, nazývaný „**Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví**“. Na jejím základě se vytváří **Seznam světového dědictví**, do kterého jsou zapisovány památky s mimořádnými univerzálními hodnotami.

Kulturní dědictví je v této úmluvě definováno jako:

- ✓ *„památníky: architektonická díla, díla monumentálního sochařství a malířství, prvky či struktury archeologické povahy, nápisy, jeskynní obydlí a kombinace prvků, jež mají výjimečnou světovou hodnotu z hlediska dějin, umění či vědy;*
- ✓ *skupiny budov: skupiny oddělených či spojených budov, které mají z důvodu své architektury, stejnorodosti či umístění v krajině výjimečnou světovou hodnotu z hlediska dějin, umění či vědy;*
- ✓ *lokality: Výtvořiny člověka či kombinovaná díla přírody a člověka a oblasti zahrnující místa archeologických nálezů mající výjimečnou světovou hodnotu z dějinného, estetického, etnologického či antropologického hlediska.“*

K úmluvě přistoupila rovněž Česká republika. S přihlédnutím k tomuto dokumentu i konkrétním podmínkám naší země a jejího historického vývoje zahrnuje **Ministerstvo kultury České republiky** do kulturního dědictví:

- ✓ *„movité památky a jejich soubory (zejména památky malířství, sochařství a uměleckých řemesel a památky technické a archeologické, historické knihovny apod.)*
- ✓ *nemovité památky (jde zejména o stavby a jejich soubory, které dokládají vývoj civilizace a stavební kultury, jako např. hrady, zámky a tvrze; kostely, kláštery a ostatní kultovní stavby; vesnické domy, zemědělské usedlosti a další objekty lidové architektury a lidového stavitelství; městské domy, radnice, městské brány a hradby; stavební památky vývoje řemesel, vědy a techniky; historické zahrady a parky, obvykle komponované ve vztahu k objektům historické architektury);*
- ✓ *nemovité i movité věci, připomínající významné historické osobnosti nebo události;*
- ✓ *památkově chráněná území, to je památkové rezervace městské, vesnické a archeologické a památkové zóny městské, vesnické a krajinné, a dále specifická památkově chráněná území (např. území s archeologickými nálezy).*

Kromě Seznamu světového dědictví, zaměřujícího se zprvu zejména na hmotné kulturní dědictví (movité a nemovité, umělecké památky), byl v roce 1992 založen organizací UNESCO seznam **Paměť světa UNESCO** (Memory of the World) jakožto program ochrany a záchrany světového kulturního dědictví uchovaného v dokumentech.

Za tak zvané **dokumentové dědictví** jsou v této souvislosti považovány jakékoli informace zafixované v dokumentech jakéhokoli druhu, které mají podobu textů (rukopisy, knihy, noviny, časopisy, plakáty atp.), zvukových záznamů a záznamů pohyblivých obrazů (film, video). Postupem času se k tomu připojilo i původní digitální dědictví. Záchrana a ochrana dokumentového dědictví je spojována s jeho zpřístupněním, mimo jiné s využitím digitálních technologií. Od samého počátku se na aktivitách programu podílí **Národní knihovna v Praze**.

V roce 2001 pak byl s vědomím, *„že existují i nehmotné kulturní památky a že je nutné pomoci místním obyvatelům s ochranou těchto děl a k zachování těch místních lidí, kteří znají tyto formy kulturního vyjádření“*, založen rovněž seznam **Mistrovská díla ústního a nehmotného dědictví lidstva**. Česká republika v něm má k roku 2015 zapsány čtyři položky: slovácký tanec verbuňk, jízdu králů, masopustní průvod s maskami na Hlinecku a sokolnictví (spolu s dalšími státy).

Shrneme-li vše podstatné, co bylo řečeno, s ohledem na historická studia určitého kulturního okruhu a k němu náležející společnosti, pak můžeme konstatovat, že **kulturní dědictví lze chápat jako soubor hmotných i nehmotných pozůstatků minulosti, vytvořený našimi předky, který vypovídá o jejich historii, kultuře a každodennosti, zachoval se alespoň v jisté podobě ve svém původním prostředí dodnes a který současně chceme uchovat a předat dalším pokolením.**

V tomto smyslu také lze ke kulturnímu dědictví a jeho studiu přistupovat v kontextu aplikace pomocných věd historických jako systému speciálních disciplín, zabývajících se studiem pramenů. A to včetně pramenů, s nimiž je nutno v různé míře a s různým stupněm užití pracovat v rámci interdisciplinárního výzkumu a také je v aplikované rovině využívat v současné regionální praxi.

Za kulturní dědictví lze považovat **hmotné doklady** minulosti, jako například *památky* (stavby, archeologické nálezy, sochy), *místa* (s památníky důležitých událostí), *artefakty* (sbírkové předměty, umělecká díla) ad. a dále **nehmotné doklady**, tedy jazyk, folklor (ústní tradice, zvyky a rituály, tradiční řemesla, část kulinárií a gastronomie) ad. K nehmotnému kulturnímu dědictví se řadí rovněž kolektivní paměť.

PRAMENY K DĚJINÁM ČESKÝCH ZEMÍ JAKO KULTURNÍ DĚDICTVÍ

Pomocné vědy historické se zabývají studiem historických pramenů, které vypovídají o dějinách českých zemí, jejich obyvatelstvu, kultuře, státnosti, politickém a správním vývoji a množství dalších aspektů. Již bylo v úvodu řečeno, že v podstatě **každý z pramenů**, písemných dokumentů úřední i neúřední povahy, které vznikly od počátku našich dějin až do současnosti, a také každý z materiálních artefaktů, které pomocné vědy studují, může nejen vypovídat o kulturním dědictví, které přejímáme od našich předků a dále pěstujeme, ale **je sám o sobě kulturním dědictvím**. Vznikl v určitém čase, za určitých okolností a podává svědectví – přímo či nepřímo – o lidech a kulturně společenských poměrech své doby. Každý z pramenů má svou hodnotu, ať už vyčíslitelnou finančním obnosem odrážejícím jeho cenu na trhu, anebo – a to je pro studium minulosti, které by mělo směřovat k poučení se z chyb a k následování dobrých a úspěšných vzorů podstatnější – danou jeho charakterem, vyplývajícím z historické role, významu pro vývoj země, státu a národa.

O významu pramenů svědčí skutečnost, že nejzávažnější z nich, spojené s dějinami českých zemí, byly prohlášeny národní kulturní památkou.

NÁRODNÍ KULTURNÍ PAMÁTKY

Národní kulturní památka je definována jako nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa. Nemovitý či movitý objekt, artefakt (či jejich soubory) prohlašuje národní kulturní památkou svým nařízením vláda České republiky. Pouze s jejím souhlasem je možné národní kulturní památku vyvézt mimo území státu. Jejich přehled je publikován v *Ústředním seznamu kulturních památek ČR*.

Do roku 2015 bylo národní kulturní památkou prohlášeno celkem šest písemností či jejich souborů, kterými jsou Vyšehradský kodex, Pasionál abatyše Kunhuty, Velislavova bible, Zlomek latinského překladu kroniky tak řečeného Dalimila, Žlutický kodex a rozsáhlý soubor pramenů nazývaný Archiv České koruny.

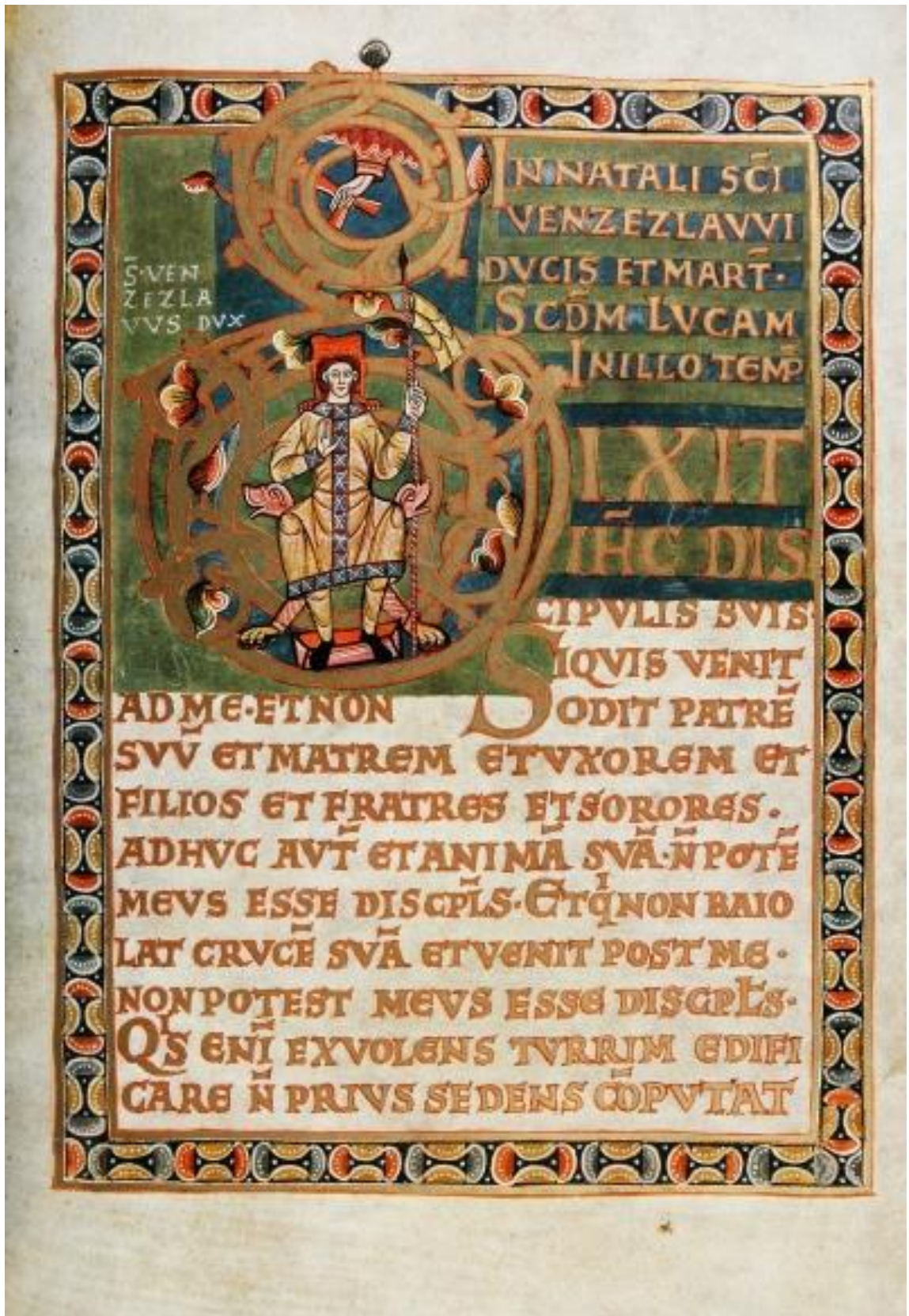
(Následující popisy písemností uvedeny podle údajů v Seznamu národních kulturních památek České republiky ke dni 28. 10. 2015).

✓ Vyšehradský kodex

Národní kulturní památkou byl prohlášen nařízením vlády č. 422/2005 Sb. ze dne 29. září 2005. Latinský iluminovaný evangelistář vznikl při příležitosti korunovace prvního českého krále Vratislava II. roku 1085 - proto bývá nazýván také Korunovační kodex. Rukopis byl napsán v prostředí klášterní školy (nejspíše v Řezně) na 108 pergamenových listech. Je jediným pozůstatkem korunovačního aktu, neboť panovnické insignie se nedochovaly.

Vyšehradský kodex, kol. 1058

Vyšehradský kodex, miniatura s podobiznou svatého Václava, kol. 1058

✓ Pasionál abatyše Kunhuty

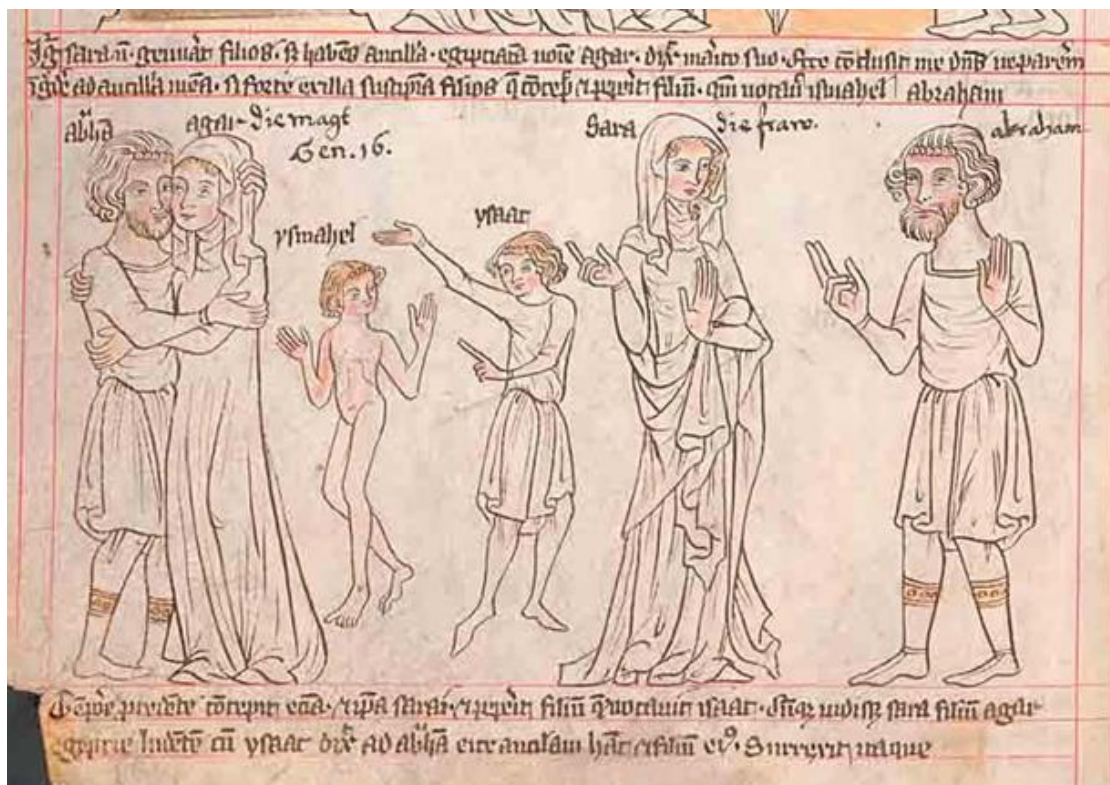
Národní kulturní památkou byl prohlášen nařízením vlády č. 422/2005 Sb. ze dne 29. září 2005. Jedná se o iluminovaný rukopis z let 1312/14 až 1321. Vznikl v prostředí svatojiřského kláštera v Praze a na jeho tvorbě se podílel kanovník Beneš a dominikán Kolda z Koldic. Je nazýván podle zadavatelky díla Kunhuty, dcery Přemysla Otakara II. a Kunhuty Uherské. Stala se abatyší v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě a později v klášteře Na Františku. V pasionálu je zachyceno první barevné vyobrazení znaků českého království, tak zvaná svatováclavská orlice černé barvy, vylétající z plamenů, s trojlístky v loktech křídel, a stříbrný dvouocasý lev na červeném poli. Po umělecké stránce představuje tento kodex jeden z vrcholů gotické knižní malby v Evropě.

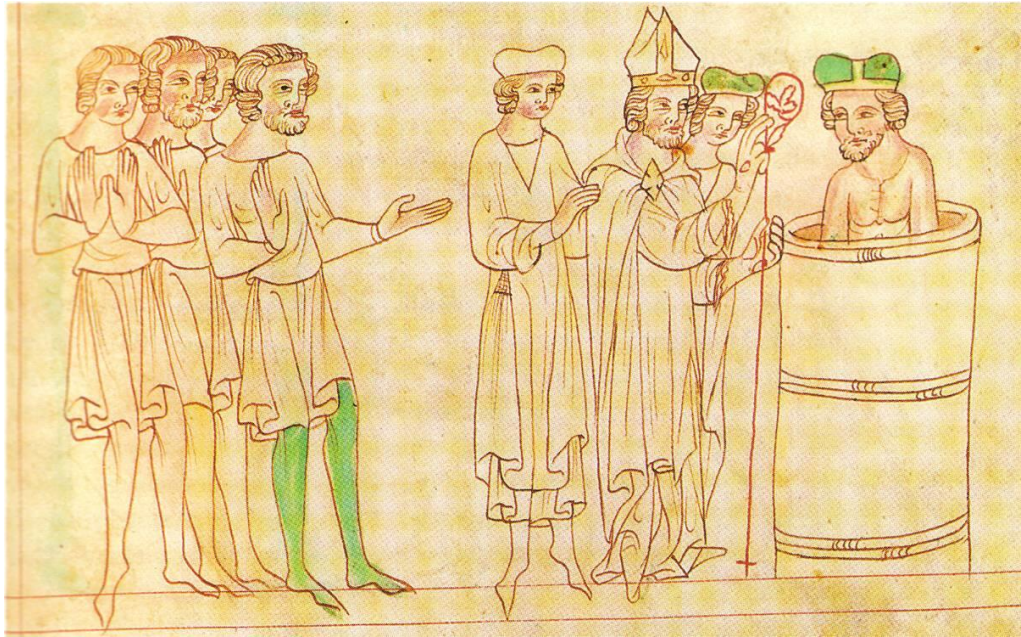
Pasionál abatyše Kunhuty, dedikační portrét, vlevo písař Beneš, v záhlaví znaky Čech a rodu Přemyslovců

✓ Velislavova bible

Národní kulturní památkou byla prohlášena nařízením vlády č. 422/2005 Sb. ze dne 29. září 2005. Obrazová bible neznámého autora vznikla v Čechách mezi lety 1325 až 1349. Tvoří ji 188 pergamenových folií o rozměru 307 x 245 mm, které obsahují 747 ilustrací. Perokresby jsou kolorované základními barvami a doplněné stručným latinským textem. Bible vznikla na objednávku Velislava, královského protonotáře a diplomata, jakož i svatovítského kanovníka. Její umělecký význam tkví především v tom, že reprezentuje počátky krásného slohu, uměleckého proudu vzniklého v Čechách a rozšířivšího se do celé střední Evropy. Je uložena v Národní knihovně v Praze, v Klementinu, kam se dostala z lobkovických sbírek. Proto se někdy nazývá Lobkovická bible.

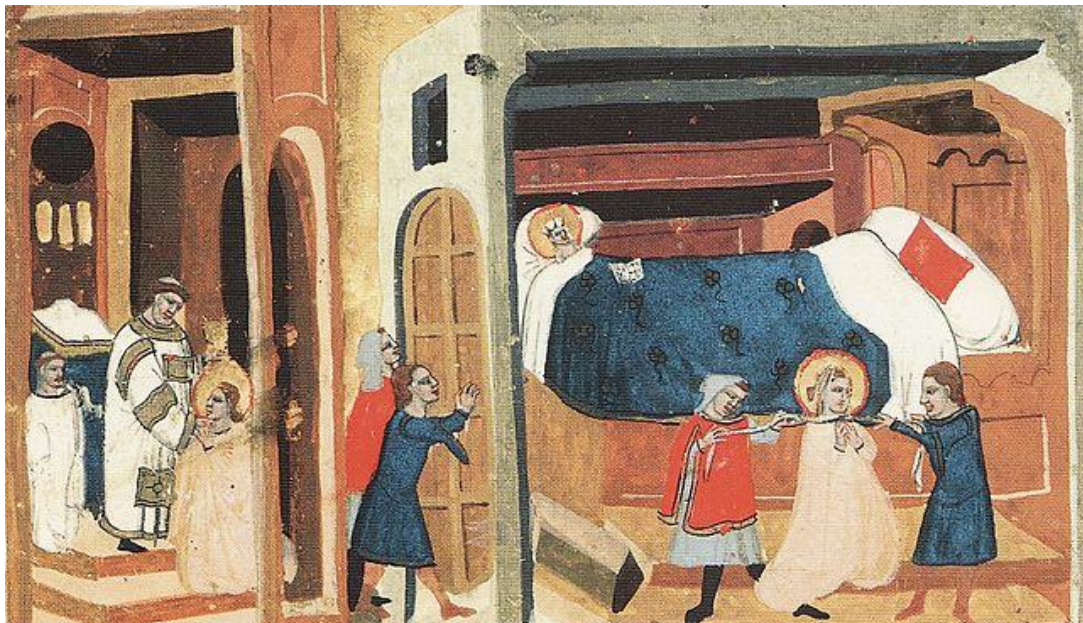
Velislavova bible, starozákonní výjev, 14. století

Velislavova bible, výjevy z českých dějin: křest knížete Bořivoje (nahore); kníže Václav na hostině Staré Boleslavi (dole)

✓ **Zlomek latinského překladu Kroniky tak řečeného Dalimila**

Národní kulturní památkou byl prohlášen nařízením vlády č. 50/2010 Sb. ze dne 8. února 2010. Iluminovaný rukopis vznikl mezi lety 1331-1333 pravděpodobně v severní Itálii, možná v Boloni, snad na zakázku Jana Lucemburského nebo markraběte Karla. Objeven byl v soukromé sbírce ve Francii v roce 2005. Zakoupen byl poté za 10,4 milionu Kč s aukční přírůžkou českým státem. Je jediným dokladem existence latinského textu této nejstarší rýmované kroniky, psané v originále česky. Tato kronika tak řečeného Dalimila existuje v několika jazykových mutacích, kromě české dále v latinské a německé. Je pravděpodobné, že tento konkrétní zlomek byl určen mladému Karlovi IV. Obsahuje obrazy z českých dějin od konce 9. do poloviny 11. století. Je dokladem politické koncepce národa, formulované rodícími se vrstvami středně postavené šlechty.

Dalimilova kronika, pařížský iluminovaný zlomek, zavraždění kněžny Ludmily, 1. polovina 14. století

Dalimilova kronika, pařížský iluminovaný zlomek, 1. polovina 14. století

✓ **Žlutický kancionál**

Národní kulturní památkou byl prohlášen nařízením vlády č. 182/2015 ze dne 8. července 2015. Iluminovaný rukopis neznámého autora z pražské písmomalířské dílny Jana Táborského z Klokotské Hory byl zhotoven mezi lety 1558 až 1565 pro literátské bratrstvo žlutických měšťanů. Obsahuje české utrakvistické texty ke mši svaté a další zpěvy s notami. Bohatá obrazová výzdoba zpodobňuje vedle znaku města Žlutice a znaků donátorů a cechů, výjevy ze Starého a Nového zákona, portréty osobností z českých dějin (sv. Václav, M. Jan Hus a Jeroným Pražský) a také obrazy z každodennosti měšťanů (posvícení, porážka vola, nedělní odpočinek). Kancionál je opatřen dubovými deskami potaženými kůží, s mosazným kováním. Obsahuje 471 pergamenových listů 63 x 40 x 16 cm, váží 28 kg.

Žlutický kancionál, miniatura, polovina 16. století

Žlutický kancionál, polovina 16. století

✓ **Archiv český/Archivum Coronae regni Bohemiae**

Národní kulturní památkou byl soubor prohlášen už roku 1988. Původně jej tvořilo 2525 položek, převážně listin, se všemi pozdějšími doplňky a potvrzenými opisy dnes korunní archiv tvoří celkem 2822 kusů archiválií z let 1158-1935.

Jádro Archivu České koruny tvoří mimořádně důležité archiválie zajišťující po právní stránce postavení českého krále a českého státu v Evropě, zejména ve vztahu ke Svaté říši římské.

✓ **Nejstarší dochovanou listinu** vydal římský císař Fridrich I. Barbarossa 18. ledna 1158 v Řezně pro českého knížete Vladislava. Touto listinou mu dědičně povolil nosit o velkých svátcích čelenku. Nachází se zde rovněž listina, kterou byl Vladislavovi II. (jako králi I.) propůjčen královský titul.

✓ Archiv obsahuje dále nejznámější dokument starých českých dějin, tak zvanou **Zlatou bulu sicilskou**, kterou císař Fridrich II. potvrdil roku 1212 Přemyslovi I. a jeho dědicům královskou hodnost a svobodnou domácí volbu panovníka, nedotknutelnost a suverenitu českého státu. Vžité označení této listiny vzniklo přenesením názvu zlaté pečeti, buly, již je opatřena, na vlastní dokument. V době vydání listiny nebyl Fridrich II. ještě korunován a neměl k dispozici císařské pečetidlo, proto dal k listině přivěsit pečeť, kterou užíval jako sicilský král. Odtud název písemnosti.

✓ Korunní archiv obsahuje listiny dokládající politický vzestup českého státu za posledních Přemyslovců a v době lucemburské. Z tohoto období jmenujme například **soubor sedmnácti listin vydaných Karlem IV.** z titulu římského krále 7. dubna 1348 v Praze, v nichž potvrdil výsady a práva českých panovníků a nově upravil poměr českého státu k říši.

✓ K dokladům klíčového významu se pojí dlouhá řada dalších listin vydaných římskými císaři pro českého krále Jiřího z Poděbrad, Vladislava Jagellonského a Ferdinanda I. Jsou to zejména potvrzení již udělených privilegií a přátelské smlouvy.

✓ Velmi početnou skupinu listin tvoří **mírové, přátelské a spojenecké smlouvy**, ale také pověřovací listiny vyslanců, různé dohody i doklady o příbuzenských svazcích. Zachycují styky českých panovníků s králi Polska, Uher, Francie, Anglie, s vévodou burgundským, s vévody rakouskými, bavorskými, saskými, markrabaty míšeňskými, braniborskými a falckrabaty rýnskými, s papeži a Benátskou republikou. Příkladem takové smlouvy je přátelská a spojenecká smlouva mezi králem Jiřím a francouzským králem Ludvíkem XI., jejíž vydání souvisí s úsilím českého krále o prosazení návrhu všeobecné mírové organizace křesťanských států. Smlouvu uzavřeli zástupci obou panovníků 18. července 1464 ve francouzském Dieppe.

✓ Archiv České koruny uchovává rovněž obsáhlou skupinu listin zajišťujících soudržnost jednotlivých částí starého českého státu a dokládajících jeho územní rozsah, ale i expanzivní politiku některých českých panovníků. V archivu tak můžeme nalézt **listiny z řady území, které v minulosti patřily k českému státu** (Slezsko, Lužice, Braniborsko, Lucembursko, Horní Falc, rakouské země atd.). Mnoho listin se týká přímé majetkové držby panovníka. jde o smlouvy o prodeji, zástavě nebo výměně různých lokalit, dlužní úpisy a další dokumenty podobného charakteru.

✓ Nepočetná, ale historicky významná skupina dokumentů se vztahuje k symbolu jednoty českých korunních zemí, k české královské koruně. Je to mj. zlatá bula Karla IV., vydaná 1. září 1347, kterou udělil pražskému arcibiskupovi právo korunovat českého krále.

✓ Obsáhlý celek dokumentů souvisí s českou šlechtickou obcí, která je do korunního archivu ukládala již od doby Karla IV., a později s českými stavy. Nejstarší z nich je soubor jedenácti listin, jimiž Karel IV. odvolal **zemský zákoník**, později nazvaný *Majestas Carolina*.

✓ K nejnámějším dokumentům českých dějin náleží i tak zvaný *majestát Rudolfa II.*, římského císaře a českého krále, z 9. července 1609, kterým byla českým nekatolickým stavům zaručena náboženská svoboda.

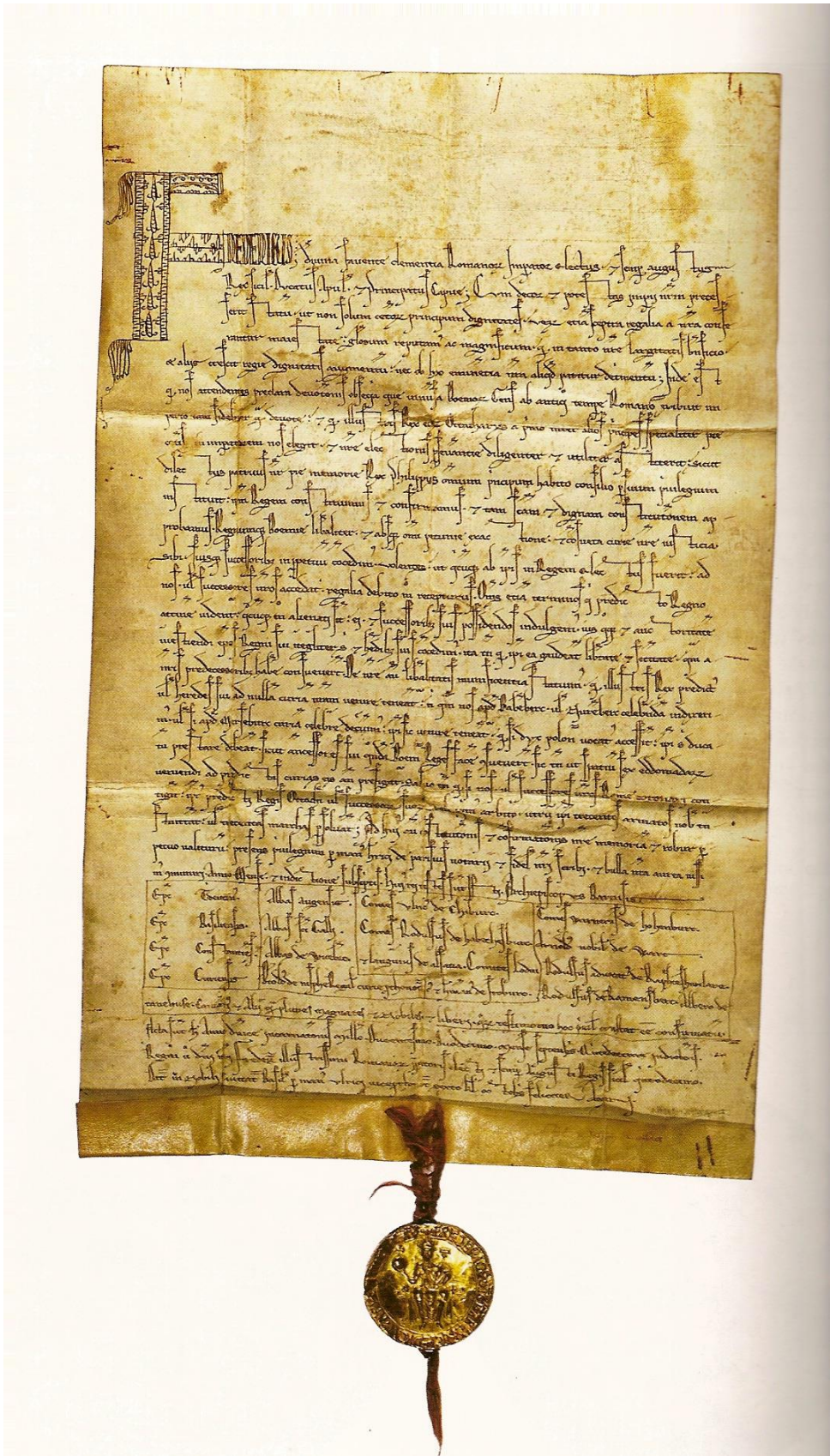
✓ Závažný státoprávní dokument stavovského původu pochází z roku 1619, z doby povstání proti Habsburkům. Je to **ústava českého státu vyhlášená 31. července 1619** na generálním sněmu zemí Koruny české v Praze. Má podobu vázaného sešitu a je opatřena několika desítkami pečeti účastníků.

✓ Od roku 1620 se zcela změnil obsah korunního archivu. Dáno to bylo změnami v organizaci státních úřadů i snížením postavení českých stavů, zvl. šlechty. Nejvyšším panovnickým orgánem pro český stát (země Koruny české) se stala česká dvorská kancelář, která sídlila ve Vídni. Tam byl také budován na nových principech archiv. V následujícím období proto byly do korunního archivu byly nadále zařazovány jen listiny menšího významu. Po zřízení Domácího, dvorního a státního archivu jako centrálního archivu habsburské monarchie bylo v roce 1750 odvezeno do Vídně 240 listin, které byly v roce 1920 vráceny do Prahy v rámci archivní rozluky s Rakouskem.

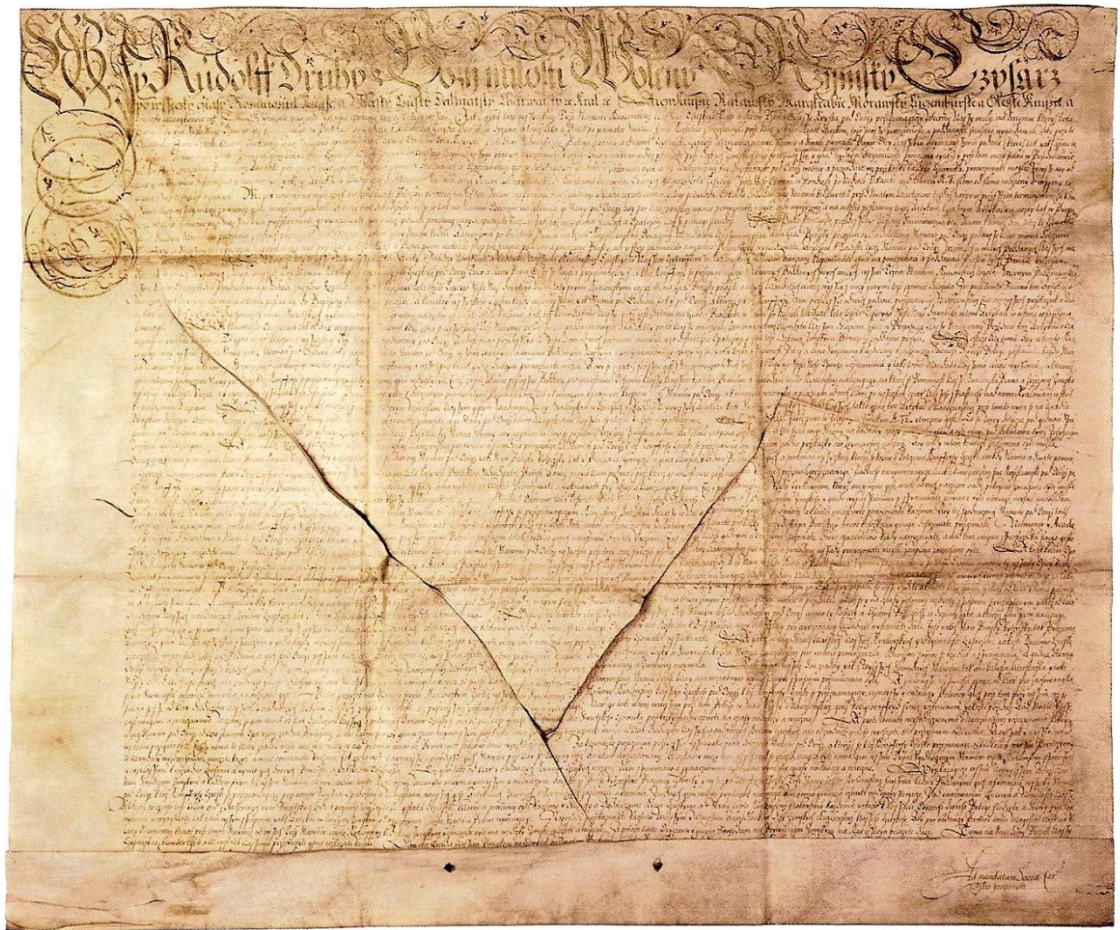
✓ Po stoleté mezeře, z níž jsou zachovány jen 3 listiny, následuje pouze 15 listin z doby do rozpadu Rakouska-Uherska, počínaje říjnovým diplomem z 20. října 1860 a konče protokolárním záznamem z roku 1911 o otevření korunní komory v chrámu sv. Víta na Pražském hradě. Další 2 listiny se týkají téhož aktu v období první republiky. Poslední dvě listiny jsou z let 1928 a 1935 a popisují úpravy hrobky českých králů.

Archiv České koruny má zcela mimořádný význam pro české a evropské dějiny, české státní právo, ale i pro pomocné vědy historické, dějiny umění a další vědní disciplíny. Právem náleží k nejvýznamnějším kulturním pokladům České republiky.

(Popis Archivu České koruny převzat s drobnými úpravami z oficiálních webových stran Ministerstva vnitra ČR, <http://www.mvcr.cz/clanek/archiv-ceske-koruny-1158-1935-154554.aspx>).

Zlatá bula sicilská, 1212

Náboženský majestát Rudolfa II., 1609

Ústava české stavovské konfederace, 1619

Vedle uvedených národních kulturních památek písemného charakteru byl prohlášen národní kulturní památkou také

✓ **soubor zvonů a cimbálů chrámu sv. Víta v Praze**, a to nařízením vlády č. 422/2005 Sb. ze dne 29. září 2005. Historický soubor obsahuje 4 zvony a 3 cimbály. Největší zvon Zikmund (1549) od mistra Tomáše Jaroše, Václav (1542) od Ondřeje a Matyáše Pražských, Jan Křtitel (1546) od mistra Stanislava a Josef (1602) od Martina Hilgera. Dva cimbály pocházejí z roku 1552 a třetí cimbál je z roku 1735.

Zvon Zikmund je s váhou 13,5 tisíce kilogramů (včetně srdce a čepu přes 25 tisíc kilogramů) a výškou přes 2 metry největším českým zvonem. Ulít jej nechal císař Ferdinand I. Nápis na jižní straně zvonu umístěný pod rytinou Zvěstování Panny Marie říká: *THOMAS IAROSCH BRVNENSIS AVXILIO DIVINO ME FUDIT (S pomocí Boží mně ulil Tomáš Jaroš Brněnský)*.

Chrám sv. Víta, Praha, zvon Zikmund, 1. polovina 16. století
KULTURNÍ PAMÁTKY

Písemnosti a příbuzné prameny, jednotliviny i soubory, mohou být prohlášeny rovněž za **movitou kulturní památku**. Za kulturní památku přitom mohou být Ministerstvem kultury prohlášeny nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory,

- ✓ které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické;
- ✓ které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem.

Podle druhové skladby památkový fond obsahuje zejména:

- ✓ **movité památky a jejich soubory** (zejména památky malířství, sochařství a uměleckých řemesel a památky technické a archeologické, **historické knihovny** apod.);
- ✓ nemovité památky (jde zejména o stavby a jejich soubory, které dokládají vývoj civilizace a stavební kultury v českých zemích, jako např. hrady, zámky a tvrze; kostely, kláštery a ostatní kultovní stavby; vesnické domy, zemědělské usedlosti a další objekty lidové architektury a lidového stavitelství; městské domy, radnice, městské brány a hradby; stavební památky vývoje řemesel, vědy a techniky; historické zahrady a parky, obvykle komponované ve vztahu k objektům historické architektury);
- ✓ nemovité i **movité věci, připomínající významné historické osobnosti nebo události**;
- ✓ památkově chráněná území, to je památkové rezervace městské, vesnické a archeologické a památkové zóny městské, vesnické a krajinné a specifická památkově chráněná území (např. území s archeologickými nálezy).

Kulturní památky se evidují v Ústředním seznamu kulturních památek České republiky, který vede Národní památkový ústav. Seznam nemovitých kulturních památek je pravidelně zveřejňován.

Seznam movitých kulturních památek, třebaže tvoří nejpočetnější část památkového fondu České republiky, **není zveřejňován**, a to v zájmu jejich ochrany zvl. před zcizením. Zveřejnění informací o movitých kulturních památkách obvykle závisí na vůli vlastníka. **Aktuální počet** movitých kulturních památek **není znám** ani Národnímu památkovému ústavu, protože průběžně je evidence transformována a například soubory nesourodých věcí jsou evidenčně rozdělovány na více souborů či samostatné věci. **Evidenční počet** movitých památek se podle NPÚ **blíží 100 tisícům** s tím, že každý mobiliární fond nebo historický knihovní fond je evidován pod jedním rejstříkovým číslem, ač obsahuje obvykle tisíce položek, které jsou každá movitou kulturní památkou.

V **Ústředním seznamu kulturních památek** mohou do údajů o movitých památkách nahlížet vlastníci, osoby při výkonu státní správy, pokud tyto údaje potřebují pro plnění svých úkolů, osoby pro studijní účely na základě písemného potvrzení příslušného školského zařízení nebo příslušné kulturní instituce a osoby pro vědeckovýzkumné účely na základě písemného potvrzení zadavatele výzkumného úkolu; ostatní osoby tak mohou učinit pouze s písemným souhlasem vlastníka.

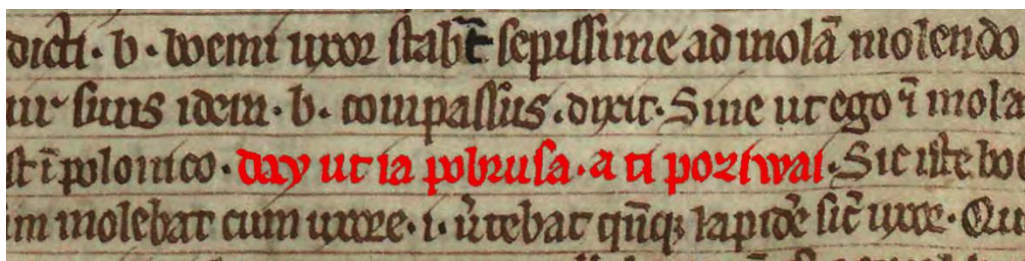
Česká republika vlastní dále v současné době čtyři soubory písemností a ikonografických dokladů, registrovaných v letech 2007-2011 v seznamu **Paměť světa**

UNESCO (*Memory of the World*). Jedná se o sbírku středověkých rukopisů české reformace, sbírku periodik ruské, ukrajinské a běloruské emigrace z let 1918-1945; soubor unikátní kolekce 526 univerzitních tezí z let 1637 až 1754, ikonografický pramen k dějinám filozofických studií a univerzitních ceremoniálů; sbírku českých a slovenských nelegálních periodik z let 1948-1989 *Libri Prohibiti*. Všechny soubory jsou uloženy v Národní knihovně v Praze.

DALŠÍ POZORUHODNÁ BOHEMIKA

Kromě uvedených památek, nacházejících se na území České republiky a zapsaných do některého ze seznamů kulturních památek, existuje celá řada dalších hodnotných či pozoruhodných písemných pramenů, které jsou uloženy či **umístěné v zahraničí**, kulturně historicky jsou ale **spjaté s českými zeměmi**.

Především to jsou památky vztahující se ke Slezsku, které bylo od poloviny 14. do poloviny 18. století v celistvosti součástí zemí Koruny české, dnes ale náleží k Polsku. Zde stojí za připomenutí zejména *Liber foundationis claustris sanctae Mariae Virginis in Heinrichow* (*Kniha založení kláštera sv. Marie Panny v Jindřichově*). Jedná se o narativní pramen anonymního autora, snad mnicha cisterciáckého opatství ve slezském Jindřichově (Heinrichau, dnes Henryków), který vznikl po roce 1268, tedy v době, kdy Slezsko ještě příslušelo jako lenní knížectví k polskému státu. Kronika obsahuje nejstarší staropolský text: *Day, ut ia pobrusa, a ti pozivai*, datovaný rokem 1270. V roce 2015 byl rukopis zapsán do registru Paměť světa UNESCO.

Tak zvaná Jindřichovská kniha, nejstarší text v polštině, 2. polovina 13. století

V Rakouské národní knihovně (*Österreichische Nationalbibliothek Wien*) je uložena **Zlatá bula Karla IV.**, listina opatřená „zlatou“ pečetí, upravující poměry ve Svaté říši římské a přijatá v Norimberku roku 1356. Listina potvrzovala českého krále jako jednoho ze sedmi kurfiřtů, volitelů římského krále (3 světští a čtyři duchovní). Zapsána byla do registru Paměti světa roku 1213.

Z dalších sbírek Rakouské národní knihovny stojí za připomínku tak zvaná **Václavova bible**. Unikátní rukopis, vytvořený na zakázku českého a římského krále Václava IV. v letech 1390-1400, je pozoruhodný zejména 646 miniaturními ilustracemi „světského“ charakteru.

Zobrazují samotného krále, krásné lazebnice i pověstného ledňáčka v točenici, Václavův symbol.

Václavova bible, miniatura s portrétem krále s divými muži v pozadí a s motivem lazebnice (výřez)

Českého původu je největší rukopisná kniha světa, *Codex gigas* neboli **Ďáblova bible**. Jedná se o rukopis, obsahující řadu textů různého charakteru, v němž se neznámý autor údajně snažil postihnout, nadneseně řečeno, všechno vědění tehdejšího světa. Obsahuje biblické texty, léčebné návody, Kosmovu kroniku českou, ale také horologium ad. Kniha vznikla v benediktinském klášteře v Podlažicích u Chrudimi v první polovině 13. století, nejpozději roku 1245 se dostala do vlastnictví cisterciáckého klášteře v Sedlci u Kutné Hory. V 16. století se ocitla v pražském kabinetu kuriozit císaře Rudolfa II. V roce 1648 byla bible odvezena jako kořist švédské armády do Stockholmu, kde ji dnes uchovává Královská knihovna. Kniha o rozměrech 890 x 490 mm byla původně tvořena 320 pergamenovými fólii a váží 75 kg. Zdobí ji románské, převážně nefigurální ilustrace, pojmenování nese podle nezvyklého portrétu ďábla.

Codex gigas, dobová fotografie, 1. polovina 20. století

Codex gigas, dvojstrana s vyobrazením d'ábla a nebeského města, polovina 13. století

Codex gigas, na svou dobu nezvyklý portrét ďábla, Podlažice, poloviny 13. století

Zajímavé doklady k českým zemím, zejména ikonografického charakteru, jsou obsaženy ve středověkém zpěvníku, nazývaném nejčastěji *Codex Manesse* podle curyšské

rodiny Manessů, která se zasloužila o jeho vznik, anebo Velký heidelbergský zpěvník (*Grosse Heidelberger Liederhandschrift*), podle místa uložení v univerzitní knihovně v Heidelbergu. Jedná se sbírku německých veršů, básní, písní a jiných textů z počátku 14. století. Je tvořena 426 listy a 138 barevnými iluminacemi, nejčastěji portréty autorů, významných osobností a žánrovými obrazy z dvorského prostředí. Obsahuje rovněž bohatou heraldickou výzdobu. K českému prostředí se vztahují například portréty Václava II. a slezského knížete Jindřicha IV. Pravého (Probus) Vratislavského. Oba byli známí oblibou minessangu, dvorskou poezií i sami komponovali.

Codex Manesse, portrét českého krále Václava II.

Za připomenutí stojí rovněž rukopisy, které ztvárňují další významnou osobnost českých dějin, Jana Husa. Nejstarší jeho portrét, ukazující mistra Jana na hranici, s čepicí „zdobenou“ ďábly, obsahuje tak zvaná *Martinická bible*. Jedná se o rukopis z první poloviny 15. století a jeho vznik je údajně spojen s Husovým žákem Petrem z Mladoňovic, snad jeho

objednavatelem. Na iluminaci je totiž vyobrazen muž s knihou v ruce, odcházející od hranice, který by mohl být totožný s Petrem, doprovázejícím Husa do Kostnice. Bible je dnes uložena v Knihovně Akademie věd ČR.

Další soubor vyobrazení Jana Husa je v *kronice kostnického koncilu Ulricha z Richentalu*, konaného v letech 1414-1418. Dochoval se v řadě opisů, z nichž dva jsou uloženy v Národní knihovně v Praze. Exemplář zvaný petrohradský obsahuje bohatou ikonografií.

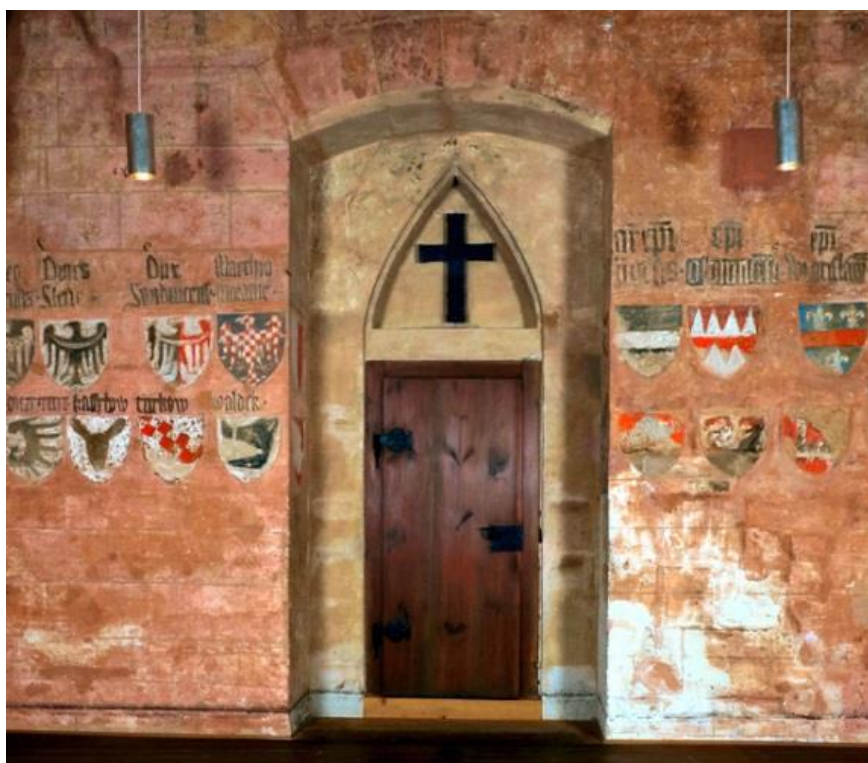

Martinická bible, miniatura s portrétem Jana Husa na hranici v Kostnici, 15. století (výřez)

Mezi pozoruhodné památky, předměty studia pomocných věd historických, náleží i středověké znakové galerie s erby vztahujícími se k dějinám českém státnosti, jednotlivých zemí, zeměpánů a šlechty. Na našem území, konkrétně v Praze, je takový soubor erbů na mostecké věži, při vstupu na Karlův most z pohledu od Starého Města pražského. Galerie vznikla ve 14. století a jsou v ní znaky všech zemí náležejících do svazku Koruny české v době lucemburské dynastie, a to Moravy, Slezska, Lucemburska, Horní Lužice, Dolní Lužice ad. Znaková galerie provází figurální portréty Karla IV. a Václava IV. v kompozici se sv. Vítem a říšským a českým znakem. Velmi cenná je rovněž obrazová výzdoba v klenbě průjezdu věže z dílny Petra Parléře.

Největší erbovní galerie podobného charakteru se nachází na hradu Wenzelsburg v Laufu u Norimberku, v tak zvané České Falci. Hrad náležel Karlu IV., v jehož době galerie vznikla. Obsahuje znaky Českého království, Moravského markrabství, Slezska, knížectví Opavského, Opolského a Svidnického, erby sídelních míst biskupů tehdejšího českého státu, tedy Prahy a Vratislavi, erby měst, například Kutné Hory. Kromě toho obsahuje také velké množství znaků české a moravské šlechty, z nichž některé jsou nejstarší dochované vůbec.

Znakové galerie se nacházejí i v řadě hradů a zámků (nejstarší v českých zemích je v síni zámku v Jindřichově Hradci z roku 1338), městských objektů (Staroměstská radnice, Karolinum v Praze; měšťanský dům v rakouské Kremži ad.).

Znaková galerie, hrad Wenzelsburg/Lauf, pol. 14. století

SPORNÉ PRAMENY

Při zpracovávání jakékoli historické a kulturně historické problematiky a využívání pramenů a edic pramenů je nutno mít na paměti, že v archivech, muzeích, soukromých sbírkách, ale i v terénu (v případě hmotných pramenů) se lze setkat s písemnostmi a jinými artefakty, které nejsou zcela, anebo vůbec důvěryhodné.

Může se jednat o **falza** neboli podvrhy (staré i moderní), tedy materiály, které se vydávají za něco jiného, než ve skutečnosti jsou, nebo které vznikly bez vědomí svého vydavatele/původce.

Může se jednat o materiály **zpadělané**, tedy staré, ale druhotně obsahově pozměněné (přešvané, doplněné o nepůvodní údaje apod.).

Může se jednat také o materiály, jejichž **původ je nejistý**, nedohledatelný, neidentifikovatelný a které mohou, ale také nemusejí být originály.

U sporných pramenů, které se hlásí do starší doby, lze kromě standardní pomocnovědné analýzy a kritiky provést v zájmu ověření jejich hodnověrnosti například **exaktní zkoumání**: psací látku, hmotný přírodní artefakt apod. podrobit rentgenování, působení ultrafialového či ultračerveného záření, dendrochronologické analýze apod.

Zde je potřeba mít na paměti, že obtížně odhalitelné jsou soudobé (staré) padělky či dokonce padělky, které vznikly přímo u původce. Například v české královské kanceláři doby jagellonské byla již za života Vladislava Jagellonského odhalena velká aféra zneužívání královského pečeti a vydávání královských listin/privilegií bez jeho, tedy vydavatelova vědomí. Byl to jeden z důvodů, proč byla pražským stavům odebrána velká králova pečeť, kterou z pozice zemských úředníků spravovali, a byla spolu s kanceláří přemístěna z Prahy do uherského Budína, kde Vladislav pobýval.

Je otázka, ke kolika podobným případům zneužívání nejen královské pečeti, ale i ověřovacích prostředků jiných vydavatelů ve středověku a raném novověku došlo, aniž byly odhaleny.

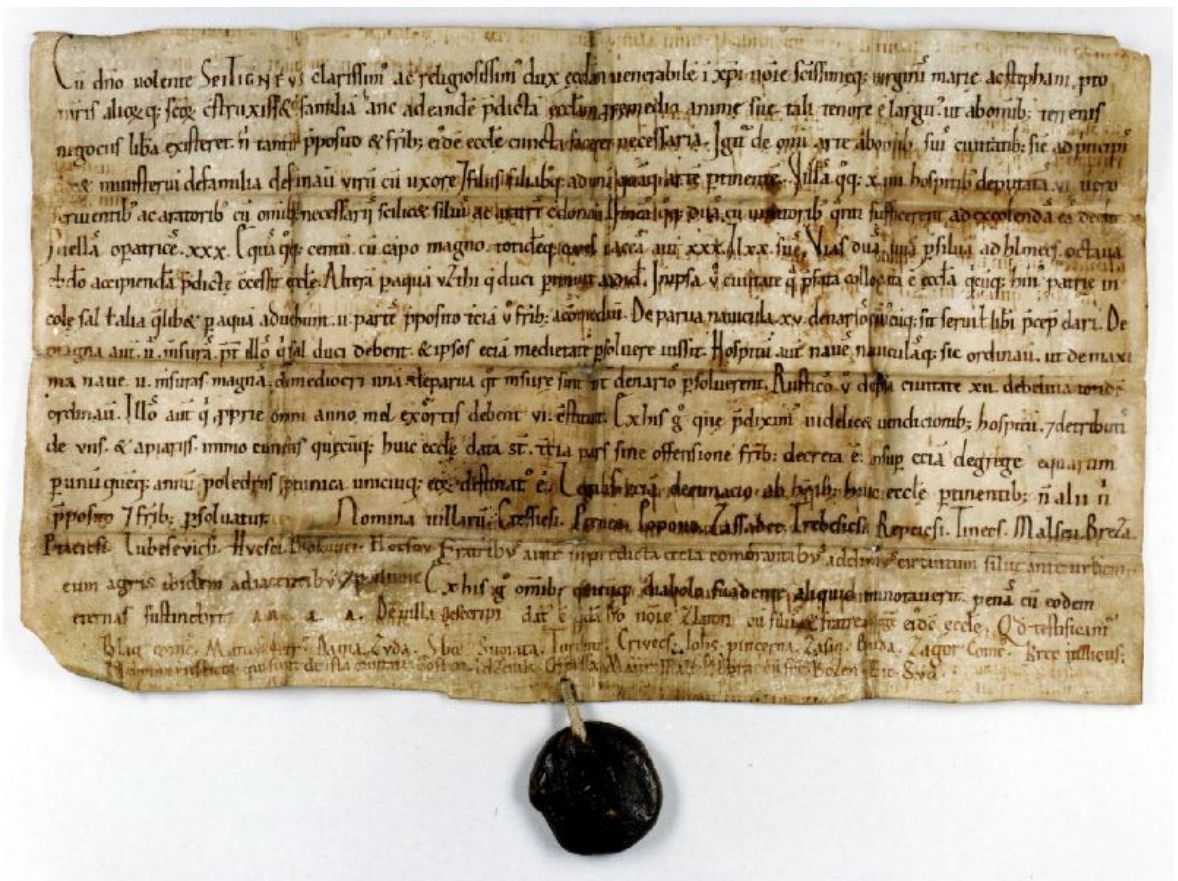
V novější době, zvláště po rozšíření strojopisu a kancelářského tisku a užívání razítka, je existence obtížně odhalitelných podvrhů ještě pravděpodobnější. U moderních písemností a artefaktů, ale také například u epigrafických pramenů vyhotovených do kamene jsou navíc omezenější i možnosti zapojení exaktních postupů při určování jejich původnosti.

Většina středověkých a raně novověkých písemností významnějších vydavatelů již byla v epoše kritického dějepisectví zevrubnému pramennému studiu podrobena a falza, či zpadělané písemnosti byly odhaleny. Větší nebezpečí hrozí u hmotných artefaktů (nápisy, platidla ad.) a zejména u moderního materiálu.

Vše řečené nutně vede k základnímu závěru: **pramennou kritiku je bezpodmínečně nutné aplikovat vždy**, bez ohledu na stáří a původ pramene!

Je třeba mít ale současně na paměti, že existuje i celá řada padělaných či zpadělaných textů a artefaktů, které vypovídají o událostech a skutečnostech pravdivě. Zejména ve starší době totiž nebylo vždy rozvinuto písemné fixování události či právního úkonu. Taková potřeba mohla být shledána teprve později a původci dodatečného písemného potvrzení mohlo přijít jistější, opatřit takový doklad kupříkladu starší datací, neoriginálním ověřovacím prostředkem apod.

Příkladem je nejstarší diplomatická písemnost české proveniencí, tak zvaná **zakládací listina litoměřické kapituly** z doby okolo roku 1057. Jedná se ve skutečnosti o **akt**, dodatečně na listinu pozmeněný přivěšením neoriginální pečeti. Zatímco totiž listina je prostředkem, který by takové založení právně potvrzoval, akt je pouze předchůdce listiny, který s ní sice má některé shodné rysy, ale o založení pouze vypovídá, nepotvrzuje jej.

Doklad o založení litoměřické kapituly, akt, kol. 1057

LISTINNÁ FALZA

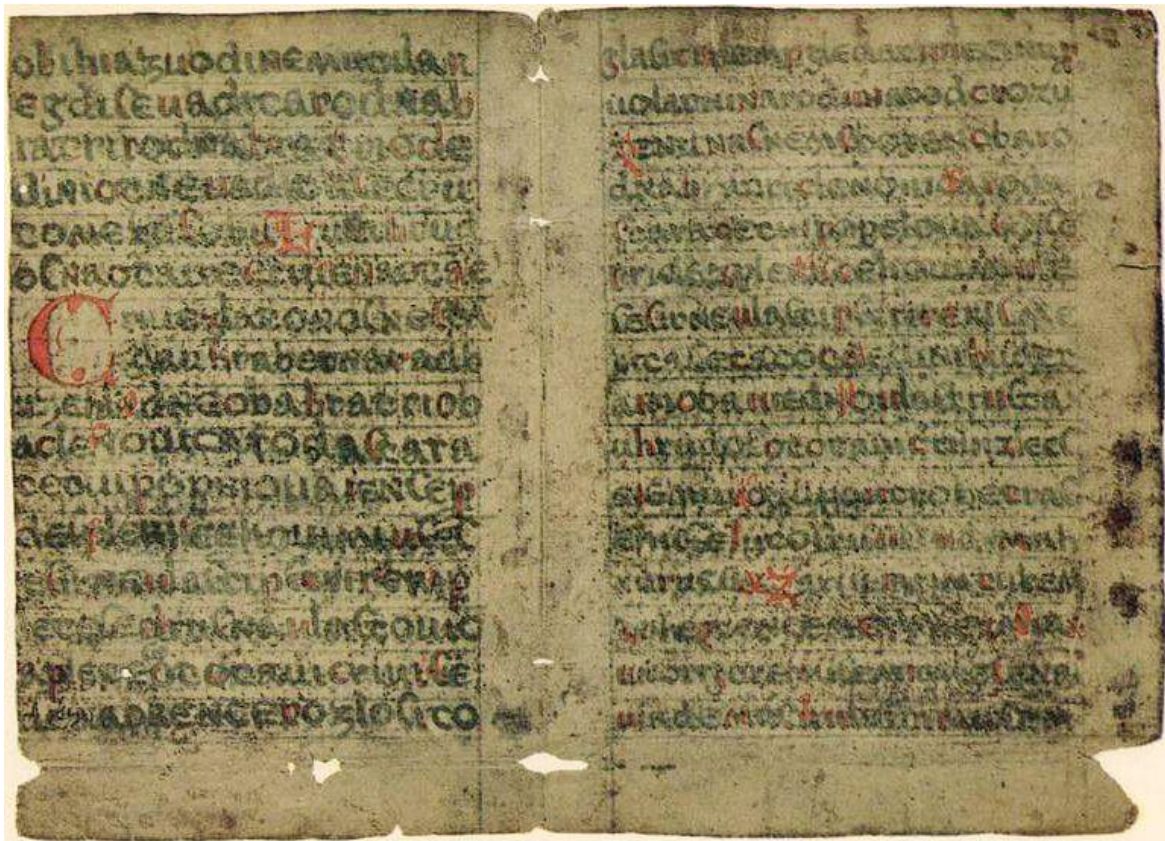
Nejznámějšími falzy ze skupiny listin jsou **některé písemnosti**, které byly zařazeny do tak zvaného **moravského listináře** (*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*). Jejich autorem byl samotný historik – vydavatel tohoto listináře Antonín Boček. Nikdy nebyly „vyrobeny“ ve fyzické podobě na pergamentu, známé jsou pouze jejich textové verze. Cílem vydavatele bylo vylepšit středověké dějiny Moravy. Nutno připomenout, že tento pokus pozměnit prostřednictvím nepravých písemností dějiny byl učiněn na počátku 19. století, tedy v době počátků kritické historiografie a současně v době romantického výkladu dějin. Padělky, které již byly dříve v podezření, na základě diplomatického a obsahového rozboru popsal vynikající badatel, vydavatel českého diplomatáře Jindřich Šebánek.

K listinám, které asi ve skutečnosti neexistovaly jako plnohodnotné pravé listiny, náleží i **nejstarší doklad o existenci Opavy** z roku 1195. Jedná se o listinu olomouckého úředního knížete Vladislava, vydanou ve prospěch klášteře v Hradišti u Olomouce. Vyhotovena měla být právě v Opavě „sedmých kalendách lednových roku 1196“, tedy 26. prosince 1195. Současní historikové se dnes přiklánějí k názoru, že se jedná pouze o kancelářské cvičení, formulář, vyhotovený v uvedeném klášteře, ba dokonce o padělek, kterým mělo být polepšeno jeho hmotné zajištění. Ani tento dokument nemáme k dispozici, do moravského diplomatáře byl zařazen na základě existence pozdějšího opisu.

NARATIVNÍ PRAMENY

Dlouhodobé spory, vedené erudovanými historiky, jsou spojeny s asi nejznámějšími prameny kodikologického charakteru, tak zvanými Rukopisy. Zná je „každý“, i když o tom možná ani neví – právě ony se totiž staly inspirací pro tvorbu našich předních umělců, jako byli Mikoláš Aleš, Bedřich Smetana, V. Myslбек ad.

Rukopis zelenohorský neboli Libušin soud byl údajně nalezen roku 1817 v Zelené Hoře u Nepomuku a zveřejněn o rok později. Jedná se o literární texty na dvou pergamenových dvoulistech, popisující mimo jiné spor bratří Chrudoše a Št'áhlava rozsuzovaný kněžnou Libuší, při němž Chrudoš kněžnu nařkl slovy: „*Běda ptákům, k nimž se zmije vplíží, běda mužům, kterým žena vládne!*“ Pochybnosti o pravosti rukopisu vyvstaly takřka okamžitě, uzavřeny byly v neprospěch rukopisu až ve druhé polovině 20. století.

Rukopis zelenohorský, údajně 9. století, moderní padělek

Rukopis královéhradecký byl údajně objeven v září 1817 Václavem Hankou ve věži děkanského kostela ve Dvoře Králové. Tvoří jej 24 stran a 4 proužky pergamenu, na nichž je 14 básní, celkem 229 veršů. Obsahuje kromě lyrických básní i epické příběhy z české „historie“ (Oldřich, Beneš Heřmanův, Jaroslav, Čestmír a Vlaslav, Ludiše a Lubor, Záboj) ad.

O Rukopis královédvorský (stejně jako zelenohorský) byly vedeny desetiletí trvající spory, v nichž se angažovali naši přední historikové, pramenovědci i politikové, například J. Dobrovský či T. G. Masaryk. V současnosti se má za to, že se jedná o účelová falza spojená s českým národním obrozením a že jejich autory je nutno hledat v okruhu osob okolo Václava Hanky a Josefa Lindy, malíře Františka Horčičky či kněze a básníka Antonína Jaroslava Puchmajera. Za pravost Rukopisů naopak vystupuje Česká společnost rukopisná.

lude uderichu rana bubu hromae unuzi
 chuzuki crubi huz ne choruhui tu hori
 namolt unuzi uelamolt otrysalacie pod uchj
 Dacie kich uderi unlie upolani atpolene
 oruzie chuzem u wladiti huzne rani ce
 fu polene tu kicu lie motamo dauem cr
 au kuziane prysiehopi daledale pryed
 udatu hieciu amucelue ictu hohem da
 no wltane ieduo slunce powiem nebi wt
 ane faruir nad wltu zemiu oploc rozo
 alie radolt powier pze poznolice mdo
 et folkol pbi rozletuue radolt powier ze
 nu powier zemi o radolue pbi **Locna**
 lie kapiale letmesciema cysetech kuh opo
 bia kiltow
H i slunce uclunegto cilu paloluo ce
 ti unegs na ny nabiedne ludi die ictu
 nuz kore lud us brui kacie daleto zuel beo
 ny wuhō nuzre gra waltice dluhu tahem
 niemercahu alu niemca alie otrysielkic
 dzyemuch hor wuale kuzi **Duce** neloz
 ka daice kuzieho zlice zlozice pati wuz
 zehau duori chuzice wltiech uuz uzehadstz
 iebrozaw pobrachu hawidewot hahu daleto
 sluz idu nezuce kuzie nezuce uuz uuz ceau
 etu wltuca tulo dluho kuzi uuziey to picey
 uice uence zpollkch kuziow lue uuz kuzel
 ole uelie zleca pmienuelie uue **Kuzie**
 pmienuelie uue **Kuzie** hermanow tano lud w
 komadu zue ptiw kiltom kuziech uue kuzie
 lude wlele podhrubu kiltu wltat radolue uue
 cep ptiwo wuhō benes benes wpryiedu iede
 zianem mgy lud druzhu pomltu pomltu uola

Rukopis královédvorský, údajně 13. století, moderní padělek

PLATIDLA

Řada nejasností, spojených někdy s nedůvěrou v pravost, ba prohlášení o falzifikaci, je spojena s numismatickým materiálem, s mincemi, ale i kreditními papírovými platidly. Je to pochopitelné už vzhledem k tomu, že se jedná o artefakty, které jsou předmětem sběratelství a tedy i čilého obchodu. Za všechny sporné či určitým tajemstvím zahalené mince, spojené (snad) s českými dějinami zde uvedme dva příklady.

Prvním jsou tak zvané **Rastislavovy mince**. Jedná se o zlaté mince nesoucí v legendě/opise litery *P[^]CTHC[^]* (dříve dešifrován jako *PENIAGZE*), které jsou od 19. století uchovány v Národním muzeu v Praze. Jejich původ je nejasný, snad se jedná o dar hraběte Nostice. První zmínky o mincích jsou spojeny s Václavem Hankou, objevitelem (a snad i spoluvůrcem) Rukopisů, který v muzeu působil jako kustod. Z jeho dochované korespondence je známo, že v roce 1841 prodal jednu „zlatou monetku Rastislava“ ruskému šlechtici, hraběti Stroganovovi. Možnost, že se jedná skutečně o velkomoravské mince, současná věda zatím neakceptuje.

Jedna z tak zvaných Rastislavových mincí, údajně 9. století

Nejasnosti jsou spojeny rovněž s tak zvanými **denáry svatého Václava**. Několik takto označovaných mincí se stalo předmětem odborných diskusí již okolo roku 1929, v souvislosti s oslavami milénia Václavovy smrti (tehdy se ještě předpokládalo, že byl zavražděn roku 929, dnes se věda spíše přiklání k roku 935). Za svatováclavské denáry byly tehdy označovány mince asi z 10. či 11. století s textem *VENCIEZLIVVS* nalezené již dříve u Baltického moře. Výzkumy ale nakonec vedly k odmítnutí názoru, že by se mohlo jednat o nejstarší české ražby. Nebyly sice označeny přímo za podvrh, ale byla odmítnuta jejich spojitost s českými zeměmi a jejich vládci.

Nově se diskuse rozvinula po roce 1997, kdy byla při archeologických výzkumech v Kazani v Tatarstánu (Rusko) objevena olověná mince (či minci podobný kus) typu kříž – kaplice, s opisem *+VAC\LAV\///CNIZ* na lici a *PRAG CIVITA* na rubu.

Část českých věhlasných odborníků z oblasti archeologie a numismatiky byla přijata za pravou a označena za denár knížete Václava. Část vědecké obce má naopak za to, že se o

minci denárového typu nejedná a hovoří o artefaktu jako o kusu kovu ozdobného charakteru, který není českého původu. Anebo jej sice za minci přijímá, ale spojuje jej spíše s maďarským než českým prostředím. Řešení problému není v současnosti reálné, už proto, že nález není badatelům v originále přístupný.

Tak zvaný Václavský denár, údajně 10. století

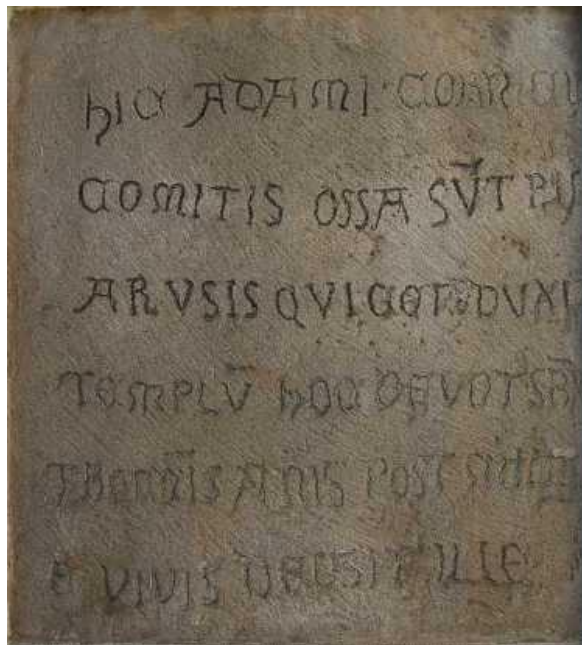
EPIGRAFICKÉ PRAMENY

Nejistotu, zda se jedná o původní díla, anebo přinejmenším, zda pochází z doby, do níž jsou podle tradic kladeny, budí mnohé epigrafické prameny. Zejména pokud se jedná o solitéry umístěné v krajině či na druhotném místě, případně když neobsahují dataci a jejich vnější znaky nejsou průkazné. Jedním z takových pramenů je například nápis umístěný na zdi kostela sv. Mikuláše v Ostravě-Porubě:

*HIC ADAMI CORNICII
COMITIS OSSA SU(N)T PII
A RVSI(S) QVI ORTVM DVXIT
TEMPLV(M) HOC DEVOT(E) S(T)R(U)X(IT).
TRECEN(T)IS ANNIS POST MILLE
E VIVIS DECESSIT ILLE.*

(Zde odpočívají kosti hraběte Adama z Kornic, který z Ruska pocházel, chrám tento ze zbožnosti vystavěl. Tisícího třístého roku život dokonal).

Pokud by byl tento nápis originální, posunoval by historii této kdysi nevelké vesnice na Opavsku, dnes mnohatisícového místního obvodu Ostravy, minimálně o tři čtvrtě století dozadu. První (či druhá?) zmínka o Porubě totiž pochází až z roku 1393. Oficiální historiografie se přiklání spíše k názoru, že se jedná o nepůvodní nápis.

Nápis/epitaf na zdi kostele sv. Mikuláše, Ostrava-Poruba, údajně kolem roku 1300

EDICE A REGESTÁŘE K DĚJINÁM ČESKÝCH ZEMÍ (VÝBĚR)

LISTINÁŘE A REGESTÁŘE Z OBECNÉ DIPLOMATIKY

(písemnosti římských králů/císařů, papežů)

Monumenta Germaniae Historica (MGH), vychází od roku 1819; zpřístupňují *in extenso* diplomatický a narativní pramenný materiál k dějinám Svaté říše římské; člení se do několika řad: *Scriptores* (spisy a kroniky), *Leges* (zákony, ústavy), *Diplomata* (listiny, diplomatický materiál), *Epistolae* (listy), *Antiquitates* (památky starověku, paměti, nekrology aj.); obsahují písemnosti spojené s dějinami českých zemí, z nichž některé byly od středověku do počátku 19. století součástí Říše; český král byl současně jedním ze 7 volitelů římského krále.

Regesta imperii (RI) vychází od 1831; zpřístupňují v regestech (výtažích) listinný materiál římských králů, císařů a jiných vydavatelů se vztahem k dějinám Svaté říše římské pro období 751-1437; edd. J. Ficker, E. Winkelmann, E. Mühlbacher aj. (dosud nejsou zpracovány všechny svazky, např. pro období vlády Ludvíka Bavora, Václava IV.).

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia (MVBI), vychází od 1903 dosud; 7 svazků + 1 mimo řadu pro období 1342-1442 (v přípravě do 1455); písemnosti papežské provenience dotýkající se českých zemí; edd. L. Klicman, J. B. Novák, B. Jenšovský, K. Stloukal, K. Krofta, J. Eršil, Z. Hledíková ad.

Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia, vyšlo 1980, 2 svazky; pokračování MVrgB, papežské písemnosti pro české země 1404-1417 a písemnosti avignonských papežů 1378-1417; ed. J. Eršil.

Fontes rerum Austriacarum (FRA) vychází od 1855/1849 dosud; člení se do řady *Scriptores* (14 svazků), *Diplomataria et acta* (97 svazků); obsahují písemnosti k dějinám habsburské monarchie, a tedy i českých zemí, které k ní byly vzhledem k osobě společného panovníka počítány.

LISTINÁŘE K DĚJINÁM ČESKÝCH ZEMÍ

Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita, vycházela 1764-1785; 6 svazků; nejstarší edice pramenů k českým dějinám, počátek kritického zpřístupňování pramenů; ed. G. Dobner.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (CDB), vychází od 1904 dosud; vydány byly díly I-V, 12 svazků pro období 800-1278; VI/1 pro léta 1278-1283; VII/5, 6 pro léta 1283-1306 (písaři a pečeti); listinář/diplomatář k dějinám Čech a českých zemí; edd. G. Friedrich, Z. Kristen, J. Šebánek, S. Dušková, J. Krejčíková, V. Vašků, D. Havel ad.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (CDM), vychází od 1836; 15 svazků pro období 396-1411; listinář/diplomatář k dějinám Moravy a českých zemí; edd. A. Boček, P. Chlumecký, J. Chytil, V. Brandl, B. Bretholz; první svazek zatížen zařazením falz či dnes nedoložených či nejasných listin, k tomu srov. J. Šebánek, *Moderní padělký v moravském diplomatáři Bočkově do roku 1306*, Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 27-28 a 445-499).

Codex diplomaticus Silesiae (CDS), vycházel 1857-1929; 35 svazků; obsahuje listiny, městské knihy, písemnosti klášterů ad. k dějinám Slezska, jednotlivých knížectví, měst ad., věcné členění, kombinovaný charakter (svazky zpřístupňující písemnosti *in extenxo*, ve formě registáře, edice numismatických pramenů ad.); edd. W. Wattenbach, C. Grünhagen, A. Meitzen, W. Wattenbach, G. Korn, P. Pfothenauer, H. Markgraf, W. Altinann, C. Wutke, K. Wutke, F. Friedensburg, G. Croon, E. Randt, E. Graber, U. Lincke.

Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae/Kodeks dyplomacyzny Śląska, vycházel v letech 1951-1959; 3 svazky listin pro období 971-1227; edd. K. Maleczynski, A. Skowronska.

Urkundenbuch Schlesien (US), vycházel 1963-1998; 6 svazků; listiny k dějinám Slezska let 971 až 1300; edd. H. Appelt, W. Irgang, J. J. Menzel.

Codex diplomaticus Ducatus Tassinensis - Listinář Těšínska, vycházel v letech 1955-1984; 10 svazků pro období 1155-1652; listiny k dějinám Těšínského knížectví (Slezsko); edd. E. Němec, E. Šefčík.

Listiny těšínských knížat renesančního věku. Rekonstrukce knihy „Matrica privilegiorum ab anno 1558“, 2010; 1 svazek; zpřístupňuje listiny vztahující se k politickým a kulturně společenským dějinám Těšínska a dalších slezských knížectví, včetně soukromé korespondence knížat; ed. R. Jež.

Codex diplomaticus Lusatiae Superioris (CDLS), vycházel 1856-1931; celkem 6 svazků listin pro dějiny Horní Lužice do roku 1463; edd. G. Köhler, R. Jecht.

Codex juris Bohemici (CIB), vycházel v letech 1867-1892; celkem 11 svazků; zpřístupňuje prameny k právním dějinám Českého království; ed. H. Jireček.

Codex juris municipalis regni Bohemiae (CIMB), vycházel v letech 1885-1886, 1964-1960; 7 svazků; zpřístupňuje prameny, zvl. listiny, k právním dějinám práv městských Království českého (privilegia měst Pražských, královských z let 1225-1526 a nekrálovských z let 1232-1526); edd. J. Čelakovský, G. Friedrich (z pozůstalosti J. Čelakovského), A. Haas.

REGESTÁŘE K DĚJINÁM ČESKÝCH ZEMÍ

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (RBM), vychází od 1855 dosud; 7 svazků pro období 600-1363; obsahuje registry /výtahy z listin k dějinám českých zemí; edd. K. J. Erben, J. Emler, J. Spěváček, B. Mendl, M. Linhartová.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (RBMV), vycházela 1967-1982; 4 svazky; zpřístupňuje prameny z archivů kapituly pražské (1378-1400), vyšehradské a města Třeboně, Olomouce a Opavy; edd. V. Jenšovská, V. Vavřínek, B. Kopiczková.

Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau, 1871; 1 svazek pro období 1061-1464; ed. F. Kopetzky.

Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku, 2011; listiny k dějinám Slezska uložené v českých a polských archivech; edd. A. Barczak, K. Müller.

Regesty Śląskie, 1975; 2 svazky pro období 1343-1348 a 1358-1359; obsahují registry (výtahy) z listin k dějinám Slezska; edd. K. Bobowski, J. Gilewska-Dubis, W. Korta, B. Turon.

DESKY ZEMSKÉ, PÍSEMNOSTI STAVOVSKÝCH INSTITUCÍ

Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum - Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořalých, vyšly 1870-1872; zpřístupnění jediných zachovaných kvaternů trhových knih Českého království z doby vlády Jana Lucemburského; ed. J. Emler.

Desky zemské království českého, vyšly 1935, 1941; 2 svazky - Kvatern trhový běžný černý 1541-1542 a Kvatern trhový běžný červený 1542-1543; zpřístupňují prameny k vývoji šlechtické pozemkové držby (panství, statky); ed. A. Vavroušková.

Moravské zemské desky - Die Landtafel des Markgrafthumes Mährens, vycházely 1856-1957; 3 svazky pro kraj olomoucký z let 1648-1642; 3 svazky pro kraj brněnský z let 1648-1641; zpřístupňují majetkoprávní dokumenty ke šlechtické držbě; edd. P. Chlumecký, J. Chytil, K. Demuth, A. Wolfskron, T. Kalina, M. Rohlík, F. Matějka.

Libri citationum et sententiarum seu - Knihy půhonné a nálezové, vyšly 1872-1911; 7 svazků v řadách brněnské a olomoucké pro 15. století; zpřístupňují prameny moravského zemského soudu v trestněprávních záležitostech; edd. V. Brandl, B. Bretholz.

Pozůstatky knih práva knížectví Opavského, vyšly 1906, 1908; 2 svazky; zpřístupňují prameny opavského zemského soudu v trestněprávních a majetkových záležitostech (registra soudní 1413-1461, 1464-1465, 1466-1484, půhony 1466-1489, nálezy 1466-1484 a desky zemské 1431-1536); ed. J. Kapras.

Opavské zemské desky, 1961; 1 svazek; zpřístupnění písemností majetkoprávní agendy šlechty (knihy zadní 1537-1613); ed. M. Rohlík.

Nejstarší registr zemského práva Krnovského, 1910; zpřístupnění písemností zemského soudu (kniha půhonná z let 1498-1508); ed. J. Zukal, in: Věstník Matice opavské 18, 1910, s. 17-21.

Zemské desky krnovské, 2008; prameny k majetkoprávním změnám svobodné držby z let 1403-1511; ed. D. Prix.

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, vycházely 1877-1954; 12 svazků (1. - 11. a 15. svazek); zpřístupnění písemností, zvl. snešení zemských soudů do roku 1611; edd. K. Krofta, J. B. Novák ad.

Zemské sněmy a sjezdy moravské, vycházely 1900-1905; 3 svazky; ed. F. Kameníček.

Moravská korespondence a akta z let 1620-1636, vyšla 1934, 1937; 2 svazky; zpřístupňují korespondenci moravské šlechty; ed. F. Hrubý.

KATASTRY

Berní rula, vychází od roku 1949; zpřístupňuje data dochovaných svazků nejstaršího soupisu zdaňovaných výnosových zdrojů proi Čechy; svazky uspořádány dle krajů (Pražská města a kraje vltavský, hradecký, plzeňský, kouřimský, podbrdský, čáslavský, prácheňský, žatecký), edd. V. Líva, E. Lisá, V. Pešák, M. Doskočilová, A. Haas, M. Haasová, E. Hradecký, F. Beneš, M. Lisková ad.

Berní rula. Generální rejstřík ke všem svazkům berní ruly 1654 doplněný o soupis poddaných 1651, 2003; 1 svazek; edd. V. Černý, J. Červená.

Tereziánský katastr český, vyšel v letech 1964-1970; 3 svazky zpřístupňují tabelárně uspořádaná data o zdaňovaných výnosových zdrojích z rustikálu a měst (polnosti a jiné pozemky, dobytek, řemesla ad.); edd. A. Chalupa, M. Lisková, J. Niklíček, J. Rajtoral, P. Burdová, D. Culková, E. Čáňová.

Tereziánský katastr moravský, 1962; 1 svazek; zpřístupňuje tabelárně uspořádaná data o zdaňovaných výnosových zdrojích z rustikálu a měst; ed. J. Radimský.

Karolínský katastr slezský, vyšel 1972, 1973; 2 svazky; výběrové tabelové edice dat pro knížectví a stavovská panství, která zcela nebo v úplnosti zůstala po roce 1742 součástí Rakouského Slezska; edd. J. Brzobohatý, S. Drkal.

Karolínský katastr slezský, 2006; 1 svazek; soupis všech zachovaných knih katastru z let 1721-1747, uložených v polských a českých archivech; ed. I. Korbelářová.

SPECIFICKÉ ÚŘEDNÍ PRAMENY

Archiv český čili staré písemné památky české a moravské (AČ), vycházel 1840-1942; 27 svazků; edice určená původně pro zpřístupnění jazykově české písemnosti do r. 1526, později širší obsahově i chronologicky (listy, psaní poselací, listiny a výtahy z listin, desky dvorské, hospodářské instrukce aj.); ed. F. Palacký, J. Kalousek, G. Friedrich.

Soupis poddaných podle víry, vycházely 1993-2008; zpřístupňuje údaje o osobách, příslušných do domácností v Čechách, sestavené podle šetření z roku 1651; uspořádáno dle krajů; edd. E. Čáňová, L. Matušiková, Z. Kubánková, M. Zahradníková ad.

Slezsko v I. vojenském (tzv. josefském) mapování, 2005; 1 svazek; edice statistických pramenů k dějinám obyvatelstva a obcí Rakouského Slezska; edd. I. Korbelářová, R. Žáček.

Slezsko v pruském statistickém výkazu z let 1743-1746, vyšlo 2006; 1 svazek; edice statistických pramenů k dějinám obyvatelstva a obcí; edd. I. Korbelářová, R. Žáček.

NARATIVNÍ PRAMENY

Fontes rerum Bohemicarum (FRB), vycházely 1873-1932; 8 svazků; zpřístupňují vyprávěcí prameny (legendsy „životy“, kroniky, letopisy, pohřební texty, spisy Petra z Mladoňovic ad.); edd. J. Emler, J. Jireček, F. Tadra, J. Gebauer, J. Goll, J. V. Šimák, V. Novotný ad.

LITERATURA, INFORMAČNÍ ZDROJE

UČEBNÍ TEXTY

Hlaváček, I. – Kašpar, J. – Nový, R., *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1997 a následující vydání.

Hlaváček, I., *Úvod do latinské kodikologie*, Praha 1978.

Kašpar, J., *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 2 sv., Praha 1975.

Krejčíková, J. – Krejčík, T., *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989.

Krejčíková, J., – Krejčík, T., *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*, Praha 1987.
Peníze v českých zemích do roku 1919, Praha 1996.

Schwarzenberg, K., *Heraldika*, Praha 1941.

Šebánek, J. – Fiala, Z. – Hledíková, Z., *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1984.
Učebnice pro začínající rodopisce, Praha 2007, 2014.

ČÍTANKY A CVIČEBNICE

Hledíková, Z. – Kašpar, J. – Ebelová, I., *Paleografická čítanka*, 2 sv., Praha 2000.

Hledíková, Z. – Kašpar, J., *Paleografická čítanka*, 2 sv., Praha 1982.

Kaňák, B., *Paleografické texty*, 1, 2, Olomouc 1994, 1999.

Pátková, H., *Cvičení z pozdně středověké paleografie*, Ústí nad Labem 2001.

Pátková, H., *Album pozdně středověkého písma*, I-XIV, Praha 2006-2014.

Pátková, H., Bastl, O. *Texty k výuce diplomatiky*, Dolní Břežany 2003.

Ebelová, I., *Klíč k novověké paleografii*, Praha 2004.

Slabikář a čítanka pro laické genealogy, Praha 1998.

Učebnice čtení starých textů, Praha 2014.

ODBORNÁ LITERATURA

Bělohávek, M., *Staré míry, váhy a peníze. Stručný přehled*, Plzeň 1984.

Bláhová, M. *Historická chronologie*, Praha 2001.

Buben, M., *Encyklopedie heraldiky*, Praha 1997.

Čarek, J., *O pečetích českých knížat a králů z rodu Přemyslovců*, in: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 8, 1938.

Emler, J., *Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české*, Praha 1876.

Epigraphica & Sepulcralia, 1-5, Praha, 2005-2014.

Flodr, M., *Zásady popisu středověkých a novověkých epigrafických památek*, Sborník příspěvků filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C, 21-22, 1975, s. 167-174.

Friedensburg, F. – Seger, H., *Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit*, Breslau 1901.

- Friedensburg, F., *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, Breslau 1887.
- Friedrich, G., *Učebná kniha paleografie latinské*, Praha 1898.
- Friedrich, G., *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1934.
- Hejnic, J., *Nápisy na českých zvonech ve 14. a 15. století*, Časopis Národního musea 129, 1960, s. 1-33.
- Hlaváček, I., *Několik úvah a poznámek o současném stavu studia středověké a raněnovověké epigrafiky a jejich potřebách u nás*, Umění, 30, 1982, s. 146-151.
- Hofmann, G., *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu, Slezsko do zavedení metrické soustavy 1873-76*, Plzeň 1984.
- Indra, B., *Míry a váhy ve Slezsku a jejich redukce*, Slezský sborník 60, 1962.
- Jirásek, Z. – Šůla, J., *Velká peněžní loupež v Československu 1953 anebo 50:1*, Praha 1992.
- Kašpar, J., *Úvod do latinské novověké paleografie*, Praha 1987.
- Krása, J. – Hlaváček, I., *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1989.
- Krása, J., *České iluminované rukopisy 13.-16. století*, Praha 1990.
- Maur, E., *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, Historická demografie 6, 1972, s. 40-58.
- Nohejlová-Prátová, E., *Základy numizmatiky*, Praha 1987.
- Novotný, J., *Míry, měny a ceny v urbářích a odhadech na Moravě a ve Slezsku*, Slezský sborník 58, 1960.
- Palivec, V. – Elznic, V., *Latinsko-český slovník genealogický*, Praha 1976.
- Palivec, V., *Německo-český genealogický slovník*, Ostrava 1984.
- Pátková, H., *Česká středověká paleografie*, Praha 2008.
- Patočka, J. – Heřmanová, E., *Lokální a regionální kultura v České republice*, Praha 2008.
- Petráň, J., *Český znak. Stručný nástin jeho vzniku a historického vývoje*, Praha 1970.
- Petráň, Z. – Radoměřský, P., *Encyklopedie české numismatiky*, Praha 1996.
- Pošváb, J., *Měna v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do počátku 20. století*, Praha 1977.
- Roháček, J., *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007.
- Říčař, K., *Občanská genealogie. Základy rodopisné práce*, Praha 2001.
- Říčař, K., *Úvod do genealogie. Kdo jsou moji předkové a odkud přišli?*, Praha 1995.
- Sejbal, J., *Základy peněžního vývoje*, Praha 1977.
- Šťovíček, I. a kol., *Zásady pro vydávání novověkých historických pramenů od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.
- Vidman, L., *Psáno do kamene. Antická epigrafie*, Praha 1975.
- Vorel, T., *Od českého tolaru ke světovému dolaru*, Praha 2003.
- Vorel, T., *Od pražského groše ke koruně české*, Praha 2000.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

http://artslexikon.cz/index.php/D%C4%9Bdictv%C3%AD_kulturn%C3%AD

<http://cms.flu.cas.cz/cz.html>
<http://www.genealogie.cz>
www.archives.cz
<http://www.mkcr.cz/cz/kulturni-dedictvi>

VYOBRAZENÍ

Archiv autorky
<http://www.mkcr.cz/cz/kulturni-dedictvi>
www.archives.cz
Zemský archiv v Opavě